



AALBORG UNIVERSITY
DENMARK

Aalborg Universitet

Begreppslig betänksamhet

Ett filosofiskt bidrag till den tillämpade etiken

Telléus, Patrik Kjærdsdam

Publication date:
2013

Document Version
Early version, also known as pre-print

[Link to publication from Aalborg University](#)

Citation for published version (APA):

Telléus, P. K. (2013). *Begreppslig betänksamhet: Ett filosofiskt bidrag till den tillämpade etiken*. Department of Learning and Philosophy, 978-87-93058-.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal -

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us at vbn@aub.aau.dk providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Begreppslig betänksamhet

Ett filosofiskt bidrag till den
tillämpade etiken.

Akademisk avhandling för avläggande av P.hD. graden

Patrik Kristoffer Kjærdsdam Telléus

Institut for Læring og Filosofi

Aalborg Universitet

2013

En elev och en lärare. Eleven låter ingenting förklaras för sig, han avbryter ständigt (läraren) med tvivel, t.ex. på tingens existens, ordens betydelse, etc. Läraren säger ”Avbryt inte mera utan gör vad jag säger dig; dina tvivel har ännu inte alls någon mening.”

Ludwig Wittgenstein *Om visshet*: §310

De flesta satser och frågor, som skrivits om filosofiska ting, är icke falska utan nonsens. Vi kan därför överhuvudtaget icke besvara frågor av detta slag utan bara konstatera att de är nonsens. De flesta av filosofernas frågor och satser beror på att vi icke förstår vår språklogik.

(De är av samma slag som frågan om det goda är mer eller mindre identiskt än det sköna.)

Och det är icke förunderligt att de djupaste problemen egentligen icke alls är några problem.

All filosofi är ”språkkritik”.

Ludwig Wittgenstein *Tractatus logico-philosophicus*: §4.003 och §4.0031

Innehållsförteckning

<i>Förord</i>	5
<i>Sammanfattning</i>	6
<i>English summary</i>	8
<i>Del 1</i>	
Presentation av avhandlingen	11
Moralfilosofisk utgångspunkt	34
Tillämpad etik	88
<i>Del 2</i>	
On moral responsibility in the context of scientific affairs	131
On Moral Categories in the Stem Cell Debate	163
On rational demand – a sensible answer to the request for ethical awareness within the Aalborg model	184
On teaching applied ethics – a controversy between theory and application	219
<i>Del 3</i>	
Konklusion	239

Förord

Jag vill rikta ett tack till professor Peter Ebbesen och professor Lennart Nørreklit, samt Det Teknisk Naturvidenskabelige Fakultet, som gjorde det möjligt att i sin tid upprätta detta phd-studium; samt The Ethics Institute at Dartmouth College och Nordic Network for Wittgenstein Research som bidragit till att utveckla och fokusera avhandlingens material.

Jag vill också tacka Det Humanistiske Fakultet och institutledare Annette Lorentsen som gjorde det ekonomiskt möjligt för mig att genomföra arbetet med att revidera avhandlingen.

Under det gångna året har jag mottagit stöd och skarpa kommentarer från lektor Finn Arler, lektor Jörg Zeller och lektor Anne-Marie S. Christensen. Tack för er stora insats.

Tack till alla er på American Journal Experts och Aalborg Universitets Sprogligt RådgivningsCenter, samt till professor Inger Askehave, dr.med. Andreas Thörneby och fil.kand. Magnus Ellison för eran ihärdiga och professionella insats med att läsa korrektur på avhandlingen.

Ett stort tack går självklart till min handledare och vän professor Mogens Pahuus. Om än vi inte alltid är eniga, så är din hjälp och ditt filosofiska kunnande ovärderligt för min egen filosofiska och professionella utveckling.

Min familj och svärfamilj som alltid ställer upp när man kallar, är värda så mycket mer än blott ett tack, men tack ändå.

Till sist, ett särskilt tack till Gry, samt Emilia, Victor, Johanna och Selma.

Patrik Kjærdsdam Telléus

Mars 2013, Aalborg

Sammanfattning

I avhandlingen försöker jag att presentera och förklara ett koncept jag valt att kalla *begreppslig betänksamhet*. Avsikten är att denna idé om begreppslig betänksamhet kan uppfattas som ett filosofiskt meningsfullt bidrag till den tillämpade etiken, eller kort och gott appliceras som en tillämpad etik.

Avhandlingen består av tre delar. Del ett är ett inledande filosofiskt avsnitt som etablerar avhandlingens koncept om begreppslig betänksamhet inom ramen för moralfilosofi och tillämpad etik. Den består i sin tur av tre kapitel som alla avslutas med en kortare sammanfattning.

I kapitlen redogör jag för tankegången genom att dels positionera avhandlingen gentemot generella tendenser inom moralfilosofin och inom den tillämpade etiken, samt betrakta några olika perspektiv med vilka avhandlingen finner ett släktskap. Vikten i denna första del ligger dock på att ge en bild av avhandlingens eget perspektiv och utveckla konceptet genom att arbeta med utgångspunkt i Ludwig Wittgensteins filosofi. Som helhet bör avhandlingen läsas som filosofiskt placerad i en tradition och med ett temperament som följer i Wittgensteins fotspår.

I avhandlingens andra del önskar jag visa hur en begreppslig betänksamhet kan användas inom olika redan etablerade områden av den tillämpade etiken. Det gör jag genom fyra artiklar som fungerar som exempel på konceptet. Artiklarna är skrivna på engelska och har varit igenom olika interna och externa review processer med sikte på internationell publicering. Alla artiklarna har också genomgått en omfattande och professionell engelsk korrektur läsning.

I den första artiklen genomgår jag olika sätt att föreställa sig ett moraliskt ansvar inom vetenskapen, för att visa hur en genomarbetad förståelse för och av ett begrepp som ansvar kan vara meningsgivande i ett vetenskapsetiskt sammanhang. Den andra artiklen arbetar med på vilket sätt begreppsliga kategorier kan ha moraliska implikationer i förhållande till den bioetiska diskussionen om stamceller och genterapi. I den tredje artiklen förklarar jag att den pedagogiska modellen som används och utvecklas vid Aalborg Universitet bär på ett iboende krav om etisk reflektion, som man i sin tur kan tillmötesgå genom att utveckla en begreppslig betänksamhet hos de studerande bl.a. med hjälp av projekt handledning. Min sista artikel tar upp frågan om man bör eller inte bör undervisa i etiska teorier när man upprättar kurser i tillämpad etik för studerande inom andra

discipliner än moralfilosofi. Mitt svar är att man bör först bestämma vad man avser med kursernas hänsikt om att skapa plats för etisk reflektion hos de studerande, och att detta i sin tur pekar på att promovera en begreppslig betänksamhet, som i sin konkreta applikation avgör behovet av att undervisa i etiska teorier eller inte.

Avhandlingens tredje och avslutande del är en konklusion. I denna summerar och reflekterar jag över avhandlingens innehåll. Detta gör jag genom att kortfattat belysa avhandlingen ur fem olika perspektiv. Först genom den målsättning som avhandlingen har arbetat med. Sedan följer en sammanfattning och härfter ett avsnitt som mer detaljerat beskriver förhållandet mellan avhandlingens olika delar. Till sist preciserar jag avhandlingens bidrag och avslutar med att försöka formulera en slutsat.

English summary

In the dissertation, I attempt to explore an idea that I have called *conceptual deliberation*. The aim is to view this idea as a philosophical and reasonable contribution to applied ethics, in short, to present conceptual deliberation as a form of applied ethics.

The dissertation consists of three parts. Part one is an introducing section that elaborates on the philosophical sides of the idea of conceptual deliberation within the context of moral philosophy and applied ethics. It is composed of three chapters, that all include a brief summary at the end.

In the chapters, I describe the idea by positioning the dissertation against some general trends in moral philosophy and applied ethics, and I also look at a few perspectives with which the dissertation finds affinities. However, the main concern in the first part is to develop my perspective and the idea of conceptual deliberation in the context of Wittgensteins's philosophy. In general, the dissertation ought to be read as placed in a tradition and with a philosophical temperament that follows in the footsteps of Wittgenstein.

In the second part of the dissertation, I wish to demonstrate how a conceptual deliberation can be used in various known and established fields within applied ethics. I do this by four articles that serve as examples of the idea. The articles are written in English and have been through a variety of internal and external review processes with the intent of international publication. All articles have also undergone comprehensive and professional English proofreading.

In the first article I go through different ways to conceive of moral responsibility in science, in order to show how a thorough understanding and considered use of a concept like responsibility may be sensible when applied to a context of scientific ethics. The second article illustrates the manner in which the application of conceptual categories may have moral implications in regard to the bioethical debate on stem cells and gene therapy. In the third article, I show that the pedagogical model that is used and developed at Aalborg University carry an intrinsic requirement for ethical reflection, which in turn can be met by creating conceptual deliberation amongst the students, e.g. through project supervision. My last article addresses the question whether one ought or ought not to teach ethical theories as part of courses in applied ethics for students of other disciplines than moral philosophy. My answer is that one must first determine what is intended by these courses'

appeal for establishing ethical reflection in students, and that answering that will point at promoting conceptual deliberation, which in its practical application determines the need for the teaching of ethical theories or not.

The third and final part of the dissertation is a conclusion. In this I reflect on the content of the dissertation. This is done by looking at some different perspectives. First the aim of the study, then I present a summary of the dissertation and highlight some aspects of the relationship between its two main parts. Finally I present the contribution and the conclusion of the dissertation.

Del 1

1. Presentation av avhandlingen

2. Moralfilosofisk utgångspunkt

3. Tillämpad etik

Presentation av avhandlingen

Var skall man börja en avhandling om tillämpad etik? Vilken fråga bör man ställa? Vilket problem är väsentligt? Vilken bok plockar jag ner från hyllan?

Den gången försökte jag skriva, och upplevde att den främsta svårigheten – bortsett från den att lista ut vad man egentligen kände, istället för vad folk ansåg att man borde känna, och det man blivit uppfostrad till att känna – låg i att skriva ner det som faktiskt utspelat sig.¹ (Hemingway, 1932/2010 s. 8)

I romanen *Death in the Afternoon* skriver Ernest Hemingway sida upp och sida ner om tjurfäktning. Om dess utförande och dess aktörer, om dess åskådare, historia och dramatik. Utgångspunkten för Hemingway är att han gärna vill skriva om döden, och då först och främst, vad han tror är den enklaste formen av död, nämligen den våldsamma döden. I takt med att romanen utforskar sitt ämne kommer dock hela dess komplexitet fram, såväl som den enorma rikedom av mänskliga förhållanden, upplevelser och föreställningar som inte bara kryddar vår faktueella tillvaro, dvs. tjurfäktningen, men som faktiskt visar sig konstituera tillvaron som sådan.

Den sakliga beskrivning, som Hemingway delger oss, illustrerar verkligheten för oss, inte blott propositioner som identifierar de olika element och delar som utgör upplevelsen av fenomenet eller utsagor som definierar de kategorier och enheter som talar om detsamma, men först och främst som en filosofisk och mänsklig utforskning av vår möjlighet att förstå vad vi upplever och vad vi talar om. När Hemingway t.ex. skriver om matadoren möter vi bl.a. den åldrande Rafael El Gallo, som ståndaktigt står fast vid sina principer både i tal och handling, men som samtidigt ikläder sig sin roll med inlevelse och i viss mån ironi, som låter Hemingway, samtidigt som han hyllar matadorens storsinne och elegans, skapa ett begreppsligt rådrum som tillåter läsaren att öppet förhålla sig till frågan om vad man kan mena och förstå med matador.

I mina ögon är Hemingways roman ett utmärkt exempel på tillämpad etik. Genom sin sakliga framtoning involverar den läsaren i de faktueella villkor och perspektiv som är närvarande, samt demonstrerar samtidigt skribentens engagemang och stora kännedom om saken, vilket gör

¹ "Jeg prøvede på at skrive dengang, og jeg syntes, at den største vanskelighed – bortset fra den der bestod i at finde ud af, hvad man virkelig følte, i stedet for hvad folk mente, at man burde føle, og hvad man var blevet opdraget til at føle – lå i at nedskrive det, der virkelig var sket."

framställningen trovärdig. Genom den begreppsliga orienteringen förmår romanen reflektera den komplexitet som fenomenet rymmer, samtidigt med att våra ord kan prövas och utforskas, t.ex. är en tjur inte längre bara en tjur, ej heller blott en kamptjur eller en tam tjur, men ett helt väsen som ingår i ett spektrum av relationer med oss, i detta fall hela tiden konstituerat utifrån grundbegreppet våldsamt död och problemställningen om just liv och död.

Romanen ger också läsaren en moralisk kompass. Några kanske vill häfta sig vid de olika dygderna, t.ex. mod och ära, som beskrivs och behandlas, och därefter åberopa en form av dygdmoral. Andra tar möjligen Hemingway mer bokstavligen på ordet och hävdar en ren emotivistisk hållning till det moraliska perspektivet. Om än han på vissa ställen vill förneka det, ser jag en klar förståelse av moralen som existentiell och framför allt estetisk till sin natur. Moralerna handlar om individuella och autentiska val som företas i ett tomrum mellan ideal och realitet. Dessa val påtvingas individen genom hennes relationer till omvärlden och det är därför avgörande hur man upplever, bearbetar och värderar sina relationer, om än man alltid är medveten om deras bräckliga och tillfälliga karaktär. Det som, hos Hemingway, inträder som det bestående och avgörande elementet är skönheten. Skönheten som den föreligger oss i den aktuella stunden, vilket i sin tur dock är en ytterst sällsynt, nästan magisk, gåva att få sig förunnat. På detta sätt blir vi samtidigt både moraliska åskådare och moraliska aktörer, som till syvende och sist blott kan döma vårt eget uppträdande. Vår avsmak för eller fascination av tjurfäktingen är ett resultat av vem vi är och vad vi begriper, samt finner sin autenticitet och legitimitet i att vi är – också som åskådare – delaktiga i skådespelet.²

Det är omöjligt att föreställa sig den själsliga och andliga intensitet och rena klassiska skönhet, som kan skapas genom en man, ett djur och en blodröd tygbit, som hänger på en kapp. Om Ni föredrar att påstå att detta är otänkbart, och anser att mina ord är trams, finns det en god chans för att Ni kan giltigt bevisa Er åsikt genom att gå på en tjurfäkting, som saknar dessa magiska egenskaper – och det finns många av dem, så många att man alltid kan få denna sin uppfattning bekräftad. Men om man någon enstaka gång får uppleva en riktig tjurfäkting, så förstår man vad mina ord innebär.³ (Hemingway, 1932/2010 s. 218)

² Detta skall inte uppfattas som en moralfilosofisk och teoretisk tolkning av Hemingways författarskap. Det är enbart ett i sammanhanget möjligt moralfilosofiskt perspektiv i en opretentiös läsning av *Death in the Afternoon*.

³ "Det er umuligt at forestille sig den sjælelige og åndelige intensitet og rene klassiske skønhed, der kan skabes af en mand, et dyr og en stump blodrødt klæde, der hænger på en stok. Hvis De foretrækker at mene, at det er utænkeligt, og anser mine ord for at være vrøvl, er det nok muligt, at De kan bevise Deres opfattelses gyldighed ved at gå til en

Oavsett vad vi anser om Hemingway som författare eller som moralfilosof, och om vi finner *Death in the Afternoon* underhållande och berikande eller upplever den som något trög och ofokuserad, åskådliggör romanen på många sätt flera aspekter av vad den, s.a.s. disciplinärt legitima litteraturen om tillämpad etik har att säga.⁴ Tjurfäktning kan utan problem betraktas som ett moraliskt dilemma av praktisk karaktär. Det väcker känslor och omfattar handlingar och händelser som vi vanligtvis utsätter för moraliska domar, oberoende om vi ser det som underhållning eller djurplågeri. Samtidigt är tjurfäktning starkt förankrat i en kulturell miljö, vilket också skapar plats för att både fria såväl som döma fenomenet med en universell måttstock. Hemingways behandling av ämnet uppfyller härtill önskemål och krav om t.ex. saklighet och empirisk validitet, och uppvisar genomgående stora kunskaper i och inte minst erfarenheter av sakfrågan. Hemingways intention är även den i linje med en genomgående tanke inom tillämpad etik. Man beskriver ett problemområde i dess komplexitet, får därigenom en överblick över olika förhållningssätt, här ibland moraliska, såväl som att dess intressenter blir hörda och flera perspektiv och konsekvenser blir belysta. Hemingways problem är möjligen dels det att han gärna vill att vi skall läsa hans bok, och därmed inkluderar ett försök att underhålla läsaren vilket visar sig i bl.a. språkets ordrikedom och kreativitet, samt att han har ett personligt engagemang och uppfattning som yttrar sig i en kraftig och bestämd hållning i sakfrågan som också färgar av sig på texten som helhet. Men å andra sidan, det gäller väl också dem som skriver artiklar och böcker i tillämpad etik, att man gärna vill läsas och att man har något på hjärtat.

Problemformulering och syfte

Detta är som sagt en avhandling om tillämpad etik. I avhandlingen brottas jag med ett ganska enkelt, men också för mig som filosof mycket väsentligt problem, nämligen vad kan vi karakterisera som ett filosofiskt element i förhållande till det område vi kallar tillämpad etik? Kort sagt, vad är

tyrefægtning, der er blottet for disse trolddomsagtige træk – og dem er der mange af, så mange, at man altid vil kunne få syn for sagen, hvis det er dette, der er ens opfattelse. Men hvis man nogen sinde får den rigtige tyrefægtning at se, vil man forstå mine ord.”

⁴ För en enkel och aktuell översikt se t.ex. avsnittet om Praktisk etik i Anne-Marie S. Christensen (red.) *Filosofisk etik: normative etik, praktisk etik og metaetik* (2011), i vilken man framhäver att det skall vara tal om en praktisk eller konkret och moralisk problemställning, och en form av rationell värdering på bakgrund av väldokumenterade kunskaper om problemet och en form av samspel mellan universiella (teoretiska) principer och partikulära (kontextuella) hållningar.

filosofens bidrag till den tillämpade etiken? Denna fråga är självfallet beroende av hur vi överhuvudtaget förstår tillämpad etik, vad det är och hur det ter sig, vilket må vara förbundet med vad vi avser med etik och hur vi förstår och agerar etiskt, samt samma uppsättning frågor omkring beskaffenhet, förståelse och uttryck ställda gentemot filosofi. Detta i sin tur leder till en uppsjö av föreställningar och beteenden, tänkare och tyckare, och det till synes enkla skådas allt mer komplext. Det är således väsentligt för mig att inledningsvis företa några axiomatiska avgränsningar, som gör att avhandlingens omfång kan överskådas och dess bidrag lättare begripas.

En första avgränsning är att uppfatta filosofi som en bestämd typ av aktivitet. Vi kan självklart uppfatta filosofi som en samling väl förankrade principer eller som en världsåskådning. Vi kan också beskriva filosofi som en disciplin definierad genom ett antal bestämda ämnen eller ämnesområden, men här tar jag alltså den synpunkten att filosofi först och främst bör anses som en aktivitet. Men det finns många olika typer av aktiviteter, såsom produktiva, manipulativa, mekaniska, rationella, empiriska, etc., så också denna hållning bör axiomatiskt preciseras. Således tar jag, som en andra avgränsning, den positionen att filosofi först och främst är en rationell aktivitet som siktar mot förståelse. Men också denna position är för bred för sammanhanget, då det i denna kategori ingår tolkningar av logiska, dialektiska, pragmatiska, symboliska, kritiska etc. arter. Jag påtar mig därför en tredje inledande avgränsning, och uppfattar den filosofiska aktiviteten som först och främst ett begreppsorienterat sätt att ifrågasätta det kända och artikulera det okända med avsikt att bilda sig en meningsfull åskådning av det aktuella problem, fenomen eller koncept man intresserar sig för.

Den tredje avgränsningen leder mig till avhandlingens filosofiska inspiration, såväl som dess filosofiska bidrag. Inspirationen utgörs till stor del av Ludwig Wittgensteins idéer, och bidraget är vad jag har valt att kalla begreppslig betänksamhet.

Efter denna inledande manöver vänder jag mig åter mot den ursprungliga frågan, och reformulerar avhandlingens problemställning som: hur kan en förståelse av filosofi som begreppslig betänksamhet förhålla sig till området tillämpad etik. För att besvara detta vill jag dels redogöra för hur begreppslig betänksamhet, och därmed den av Wittgenstein inspirerade filosofin, kan åskådliggöras i förhållande till moralfilosofi och efterföljande i relation till den tillämpade etiken, och dels argumentera för idén om begreppslig betänksamhet i fyra etablerade diskurser inom det tillämpade etiska fältet. För att inte sprida mig för mycket kan de fyra diskurserna till viss del alla

samlas inom det intressefält som kallas vetenskapsetik, två med fokus på pedagogiska aspekter, en om vetenskapens ansvar och en om bioteknologisk forskning.

Syftet med avhandlingen är således att introducera tanken om begreppslig betänksamhet som ett välfungerande och förnuftigt sätt att filosofiskt arbeta med problem och frågeställningar inom den tillämpade etiken.

Disposition

Avhandlingen består av två delar och en konklusion. Del ett utgör avhandlingens filosofiska och teoretiska ramberättelse och del två dess konkreta applikation i form av exemplifiering av den filosofiska tanken. I den första delen presenterar jag först ett kapitel om avhandlingens utgångspunkt, dess utseende och dess målsättning. Detta ger läsaren den förförståelse som avhandlingen arbetar inom genom att klargöra dess problemområde, metod och syfte, samt introducera avhandlingens filosofiska position genom en första moralfilosofisk diskussion och ett första möte med Wittgensteins moralfilosofi.

Härefter följer en fylligare presentation av avhandlingens filosofiska position och bidrag. Detta gör jag genom två kapitel varav det första kretsar omkring moralfilosofi och det andra omkring tillämpad etik. I det moralfilosofiska kapitlet försöker jag introducera ontologiska och epistemologiska aspekter inom ett etiskt perspektiv, genom att nyansera ett begrepp om moralitet. I kapitlets sista del ser jag närmare på Wittgensteins moralfilosofi som utgångspunkt för avhandlingens föreställning om begreppslig betänksamhet som tillämpad etik. I nästa kapitel preciserar jag de moralfilosofiska tankarna inom ramen för en tillämpad etik. Det betyder bl.a. att jag presenterar en översikt över olika idéer om tillämpad etik, härunder en titt på bioetiken som ett exempel, ser på några besläktade etiska teorier och avhandlingar, och härefter utvecklar min egen ståndpunkt om begreppslig betänksamhet, under vilken Wittgenstein åter gör sig påmind. Jag avslutar kapitlet och avhandlingens ramberättelse (del ett) med en kortfattad överblick, innan jag för tanken vidare mot del två, genom att presentera de artiklar som ingår i avhandlingen som en form av exemplifiering på avhandlingens filosofiska idé.

Del två försöker m.a.o. klargöra avhandlingens position inom konkreta områden och aktuella debatter, som ett led i att exemplifiera avhandlingens grundtanke om begreppslig betänksamhet som

en välfungerande form för tillämpad etik. Denna del består av fyra artiklar. Alla artiklarna är på engelska och riktar sig mot eller är i en process om internationell publicering. Artiklarna är först och främst skrivna med tanke på en icke fackfilosofisk läsekrets, utan som bidrag i allmänt orienterade diskurser inom den tillämpade etiken. Som sådana är de inte en disciplinär diskussion men försöker visa en filosofisk applikation, som kan skapa grogrund för en meningsfull tillämpad etik, i form av en bestämd hantering och bearbetning av de frågeställningar, problem och utmaningar som är artiklarnas fokus.

Den första artiklen tar tag i diskussionen om vetenskapens ansvar. Den försöker visa hur ett moraliskt begrepp som ansvar kan ingå i en begreppslig betänksamhet, som i sin tur bättre kan vägleda oss i relation till att tillskriva eller avskriva vetenskapen olika former av ansvar. Nästa artikel beskriver hur begreppslig betänksamhet kan åskådliggöra den komplicerade och konstituerande begreppsram inom vilken vi fäller moraliska domar. Artikeln ser på debatten om användandet av stamceller i forskning och illustrerar sin tanke genom ett par centrala begrepps funktion inom debatten. Grundtanken är att den begreppsliga betänksamhet avslöjar behovet av att avläsa argument och hållningar som meningsfulla snarare än som giltiga, och som koherenta delar av en större helhet (oftast bundna till personen som för fram en hållning eller ett argument), snarare än som specifika inlägg och partikulära attityder. De två sista artiklarna behandlar pedagogiska aspekter genom idén om begreppslig betänksamhet, dels genom att diskutera Aalborg-modellen som en immanent bärare av ett bestämt krav om just en sådan tillämpad etik, och dels genom att diskutera etiska teoriers roll i förhållande till undervisning i tillämpad etik.

Avhandlingen avslutas med en kort resumé och några konkluderande reflektioner. Avsikten är att kort och koncist presentera avhandlingens bidrag till det aktuella forskningsfältet, samt explicitera några bärande relationer mellan avhandlingens olika delar.

Metod

En avhandling bör ha ett metodavsnitt, i vilket författaren förklarar sitt tillvägagångssätt och argumenterar för sitt val av metod. Men som Søren Harnow Klausen konstaterar i sin artikel ”Begreb, intuition og virkelighed – overvejelser over filosofiens metoder” (2004) är detta en ganska sällsynt tradition inom den filosofiska forskningen. Filosofer synes mena att metodfrågan är irrelevant för filosofin, då filosofi inte kan låta sig begränsas av att använda en bestämd metod, som

t.ex. källkritik, kvalitativa intervjuer, strukturella textanalyser, statistiska undersökningar eller empiriska försök. Det förefaller, påpekar Harnow Klausen, som om det råder konsensus om en överordnad idé om att filosofin står över metodiska överväganden och är fritagen från att träffa ett val om vilken metod man vill använda. Det kan vara många orsaker till att man inom filosofin finner denna attityd, men en av dessa vill jag påstå är att filosofer kort sagt inte är tränade i metoder, av den enkla anledning att filosofer inte är tränade i vetenskaplig forskning, vilket i sin tur grundar sig i att filosofi kort och gott inte är en vetenskap (bland andra vetenskaper, som t.ex. fysik, biologi, sociologi och litteraturvetenskap) eller ens vetenskap (som ett slags allmänt begrepp).⁵

Vad som däremot finns inom filosofin är vad man kan kalla metodologiska traditioner eller paradigmer. Harnow Klausen kallar dessa för program, men vi kunde också tala om skolor eller kanske gemenskaper. Dessa formulerar sig oftast omkring en ståndpunkt, som mer eller mindre uttrycker en grundidé om vad filosofi är och vad filosofi kan. Sådana är t.ex. renässanshumanisternas *ad fontes* som skapade en ny trend med filosofisk utformning i och genom lingvistik, retorik och kulturhistoria; fenomenologernas *zu der sachen selbst* som ger grogrund för bl.a. en form av idealistisk upplevelsesfilosofi; de logiska positivisternas grundtes om att filosofin står i vetenskapens tjänst som ett analytiskt instrument; samt givetvis den klassiska perspektivförskjutningen från den platonska filosofin (dialektisk, begreppslig och mytisk/metaforisk, o.s.v.) till den aristoteliska (logisk, substantiell och teoretisk/nomotetisk, o.s.v.).

I von Wrights tankeväckande, om än nu givetvis föråldrade, översiktsverk *Logik, filosofi och språk – strömningar och gestalter i modern filosofi* (1965), beskriver han dessa filosofiska program, skolor eller gemenskaper, med utgångspunkt i vad filosofin intresserar sig för, istället för vad den är eller vad den kan. Här ser von Wright fyra grundtema, eller som han kallar det potenser. Dessa är staten, religionen, konsten och vetenskapen, som i sin tur motsvaras av fyra filosofiska strömningar (program, skolor, gemenskaper etc.), som von Wright definierar som marxismen, nyskolastiken, existentialismen och den analytiska filosofin. (von Wright, 1965 s. 11-25)

⁵ Med detta sagt vill jag dock påpeka att filosofi givetvis använder sig av och har glädje av vetenskapliga resultat, teorier och landvinningar. Man kunde hävda att också filosofer vill ha en fördel av att lära sig att producera sådana resultat, t.ex. genom att arbeta med kvantitativa metoder, såväl som kvalitativa metoder som bl.a. grounded theory eller aktionsforskning. Detta kan öppna filosofin för mer deltagande i interdisciplinär forskning och tvärvetenskapliga projekt, som jag tror kan vara till allas fördel, men det är en annan diskussion.

Ytterligare ett sätt att närma sig en filosofisk metodologisk kategorisering är att perspektivera de olika filosofiska programmen, skolorna eller gemenskaperna som formade genom en form av mästare. D.v.s. vissa bestämda, karismatiska och givetvis originella och begåvade filosofer uppfattas som en slags fadersfigurer eller mästare, som förses med lärjungar i takt med att efterföljande filosofer bekänner sig till deras läror. Vi känner detta genom att vi ofta beskriver filosofer och filosofiska program, skolor och gemenskaper som t.ex. platonska, hegelianska eller tomistiska⁶, eller när vi förbinder och exemplifierar bestämda filosofiska riktningar med en förgrundsgestalt som t.ex. rationalismen med René Descartes, predikatslogiken med Gottlieb Frege eller dekonstruktionismen med Jacques Derrida.

Detta för mig tillbaka till Harnow Klausens artikel. Han hävdar nämligen att i motsats till alla dessa olika filosofiska program, så finns det en kärna av gemensamma tillvägagångssätt. Han ser denna kärna som uttryck för en rad aspekter som i sig själva, såväl som tillsammans illustrerar en sammanhållen idé om dels metod och dels kunskapskälla. Harnow Klausen uppställer således en lista på dessa metoder/kunskapskällor som tillsammans utgör den filosofisk metodiska pluralismen, som karaktäriserar den filosofiska forskningen. Dessa är 1) erfarenhet, 2) begreppsanalys, 3) överensstämmelse med intuitioner och common sense, 4) överensstämmelse med vetenskapliga teorier, 5) rationell insikt, 6) förklaring, samt 7) systematisering, balans och koherens. (Harnow Klausen, 2004 s. 152-154). Poängen med Harnow Klausens lista är först och främst att synliggöra det faktum att filosofin opererar med en föreställning om att filosofiska teorier är grundade i objektiva och delvis externa kriterier (t.ex. 2, 4, 6 och 7), men att de samtidigt också har en grund i interna överväganden som bygger på andra former av insikter och evidens (t.ex. 1, 3, 5 och 7).

Som jag ser det finns det ett visst släktskap mellan Harnow Klausens lista och det sätt som olika filosofer argumenterar på, d.v.s. det sätt som de presenterar och bygger upp sin filosofi på, vilket i sin tur således är relaterat till det sätt man filosoferar på. Många filosofer efterlyser argument och argumentationsanalyser som en väsentlig del av det filosofiska arbetet. Men liksom i Harnow Klausens tillfälle med listan över metoder/kunskapskällor är det inom filosofin tal om en pluralistisk argumentation, och inte blott en accepterad eller tillämpad form för argumentation. I Anthony Westons lilla, men eminenta handbok *A rulebook for arguments* (2000) listar han fem olika argumentationsformer, 1) exempel, 2) analogi, 3) auktoritet (källor), 4) kausalitet, samt 5)

⁶ Efter den skolastiska filosof och kyrkofader Tomas av Aquino.

logik. Det är bara ett exempel på argumentativ mångfald som har relevans inom filosofin, och som i sin tur kan utvidgas med subkategorier (t.ex. i punkt 1 och 3) och ytterligare huvudkategorier (t.ex. hypotetiska argument och argumentation med hjälp av tvetydigheter). Precis som med metodfrågan förhåller sig således filosofer ganska fritt till argumentationstyper och använder sig gärna av flera former, som först blir meningsfulla sett i förhållande till den filosofiska helheten som de ingår i. Detta gör att man ofta bör vara uppmärksam på hur en filosofisk argumentation framträder och är uppbyggt som en filosofi och hur det representerar ett filosoferande som sådant, snarare än att man försöker isolera enskilda argument.⁷ Filosofisk argumentation är således också det förbundet med filosofiska skolor och gemenskaper och metodologiskt engagemang, såväl som den metodiska pluralitet som Harnow Klausen är inne på.

Efter alla dessa ursäkter vad kan jag så säga i förhållande till avhandlingens metod? För det första så bör avhandlingen beskådas utifrån den grundidén om att filosofi bör vara praktiskt förankrad, d.v.s. att den är en del av vår vardag och våra dagliga göremål, hållningar och önskemål. Härnäst att avhandlingens intresseområde är det moraliska området, som till synes faller lite mellan stolarna i förhållande till von Wrights potensområden, men som i sin konkretisering, de specifika problemställningarna visar sig fint förankrade bland von Wrights potenser. Det hjälper mig också att överordnat placera avhandlingen inom ett program eller en skola vi kan kalla praktisk filosofi, och mer precist praktisk moralfilosofi och härefter tillämpad etik. Denna kategorisering kan jag göra än tydligare genom att hänvisa till avhandlingens stora filosofiska figur, nämligen Wittgenstein. Det är således Wittgensteins filosofi och filosofiska temperament och stil som formar avhandlingens bearbetning och presentation av sitt filosofiska intresseområde. Det innebär för det första att avhandlingens s.a.s. moralfilosofiska skola är i linje med en wittgensteiniansk moralfilosofi, som således dels appellerar till en praktisk orientering, ett språkligt intresse, samt en beskrivande och prövande filosofi. Det betyder också något för avhandlingens metod/argumentation, då också den skall ses i ljuset av detta wittgensteinianska temperament. Jag är inte helt säker på vad det har för konsekvenser för avhandlingen, men jag tror att det har dels något att göra med illustrationer istället för förklaringar och anmärkningar istället för teorier, samt en kontinuerlig strävan efter att förstå vad som gör tillvaron meningsfull. Låt mig avsluta med

⁷ Givetvis finns det mycket filosofiskt arbete som består av att förfölja och bearbeta ett bestämt argument, t.ex. ett Guds bevis eller en påstådd sannhetsteori, men dessa åtaganden blir först filosofiskt meningsfulla när vi betraktar dem som led i bestämda filosofiska program, skolor eller gemenskaper med deras överordnade agande och syfte.

följande tankar från Wittgensteins sida, hämtade från *Zettel*, en av de olika fragmentariska sammanställningar som utkommit efter hans död:

§ 314. Här stöter vi på en märklig och karakteristisk företeelse i filosofiska undersökningar: Svårigheten – skulle jag kunna säga – är inte att hitta lösningen, utan att erkänna något som en lösning, som ser ut som om det endast vore ett förstadium till den. ”Vi har redan sagt allt. – Inte något som följer ur det, utan just detta är lösningen!” Jag tror att det hänger samman med att vi mot all rätt förväntar oss en förklaring; medan en beskrivning utgör lösningen av problemet, om vi inordnar den på rätt sätt i vår betraktelse. Om vi dröjer oss kvar vid den, inte försöker att nå utöver den. Svårigheten är här: att göra halt. (Wittgenstein 1967/1995)

Moralfilosofisk upptakt

Där finns många sätt att bedriva moralfilosofi på, och härav följer att det också finns många sätt att identifiera och definiera moralfilosofi på. Svendsen och Säätelä tar utgångspunkt i handlingar, och frågan om vad en god handling är, med följdfrågor om frihet, karaktär och identitet. (Svendsen och Säätelä, 2008) Frode Nyeng fokuserar på etiska teorier, där han systematiskt för in läsaren i de centrala teoribildningarna genom att presentera dess huvuddrag och väsentliga förespråkare och deras poänger. (Nyeng, 2005), emedan Bernard Williams, i en utmärkt introducerande essä, ser frågan om värde, dvs. moralisk betydelse som ekvivalent med det som är eller uppfattas som värdefullt, som moralfilosofins kärna. (Williams, 1995) I den av Christensen redigerade grundboken *Filosofisk etik*, finner vi en konstituerande struktur som en idé om att moralfilosofin är uppdelad i olika lager av underdiscipliner och principiella grupperingar med var deras ansvars- och intresseområde. (Christensen, 2011) Frågan som initierar min moralfilosofiska diskussion är dock kort och gott om vi överhuvudtaget kan tala om moral? Och med att tala menar jag om det kan sägas vara meningsfullt att i artikulerad form tänka, beskriva och argumentera i frågor rörande moral, med avsikt att konkludera, lösa och döma i dessa frågor.

Att denna fråga står som väsentlig, har att göra med å den ena sidan det vi kan kalla moralisk relativism, och å den andra frågan om hur moralbegrepp, och därmed de moraliska värden som begreppen ger uttryck för, förankras, såväl som bedöms. Angående moralens relativism är det först och främst två sätt att betrakta den, antingen i förhållande till divergens mellan företagna och föredragna handlingar och dels i förhållande till skillnader i värderingar. Båda betraktelserna har

utgångspunkt i en form för empirisk respektive upplevd perspektivisk, d.v.s. bestämd genom en allmän respektive personligt erfaren, verklighet. Det är denna relativism som tvingar oss att ge uttryck för vår egen moral gentemot andras.

Den andra aspekten är mer komplicerad. I denna avhandling vill jag bl.a. tala om etisk ontologi, som ett sätt att peka på att moralen faktiskt har stor del i våra försök att skapa ett meningsfullt förhållande till den värld vi lever i. Poängen är att den etiska processen att bestämma moraliska värden är ett ställningstagande som ligger till grund också för andra betydelsesfulla områden. Därmed är det dock inte sagt att det är meningsfullt *att tala* om moraliska värden, för att göra det meningsfullt krävs att vi kan påverka och möjligen också förändra vår uppfattning. Det är här den moraliska begreppsapparaten kommer i spel, och ger etiken en roll i vilken vi kan undersöka den begreppsram som konstituerar den moraliska mening som vi känner genom den etiska ontologin och som i sin tur också påverkar vår epistemiska orientering i världen omkring oss. Det är sådan en meningsskapande dialektik mellan etik, ontologi och epistemologi (mellan t.ex. värderingar, erfarenheter och kunskaper), som just de moraliska begreppen kan iverksätta, när de tvingas att artikuleras genom t.ex. mötet eller konfrontationen med ett avvikande perspektiv.

*”Det finns vissa platser, där själen dör, så att en sanning, som är dess egentliga negation, kan födas.”*⁸ (Camus, 1950/1996 s. 77)

Jag börjar med ”Vinden i Djemila”. Det är en liten anspråkslös novell från Albert Camus tidiga novellsamling *Ungdomens land*, och handlar om hur berättelsens jag besöker en ruin och landskapet omkring denna plats. Här vandrar han runt och med utgångspunkt i sin egen historia, funderar på människan och naturen, nuet och tidens gång, kroppen och själen, o.s.v. Novellen är inget mästerverk, om än inte heller oansenlig, och dess filosofi är varken välargumenterad eller disciplinärt djupgående, men den föreföll mig och förefaller mig fortfarande *verklig*, och därigenom också sanningsenlig. Den förmedlar en genuin moralitet, och som sådan kan den sägas vara en etisk bild som s.a.s. visar moralen för vår beskådan. I berättelsens jag finner vi således en grogrund för vår egen etik, vår egen konfrontation med moralens värden och föreställningar, krav och konsekvenser. Novellen är genom sin stil inte argumentativ i klassisk logisk eller språkligt klar betydelse, men den ”argumenterar” via sin medvetenhet och närvaro, samt framför allt genom sin reflexivitet. Novellen är både i sig själv reflexiv, men också öppnande inför och av läsarens

⁸ *”Der er visse steder, hvor sjælen dør, for at en sandhed, der er selve dens negation, kan fødes.”*

reflektion i form av kritik, sympati, association etc.. Den är m.a.o. inte enbart ett emotionellt och estetiskt ställningstagande, men bär en klar epistemisk implikation genom sin outtalade etiska ontologi.

Men den institutionella filosofin lär oss att det berättande eller figurativa uttrycket är i dessa sammanhang otillräckligt. Dess tvetydighet och subjektivitet gör den epistemiskt osäker eller oavklarad, såväl som den faller offer för sin läsares nyckfullhet. Filosofin vill inte bara se, men också läsa och inte minst skriva med klarhet och argument. Därför lämnar jag nu både Hemingway och Camus för denna gång, och inriktar mig på lite mer klassiskt disciplinära skrifter, om än som vi senare skall se en wittgensteinianskt inspirerad filosofi knappast kan liknas vid en klassiskt akademisk filosofi.

Moralfilosofi

Det inträder ett ögonblick då vi upplever att våra preferenser, bedömningar och beteenden blir utmanade av andras preferenser, bedömningar och beteenden. Det som jag tog för givet, och därmed det jag tog som uttryck för en moralisk värdering, blir konfronterat med andra former och därmed möjligen också andra moraliska värderingar. Det är då naturligt att fråga sig, hur är det möjligt? och vem har rätt? och hur kan jag/vi avgöra det? Dessa frågor har sällan ett entydigt svar, och moralfilosofin, som ett sätt att söka dessa svar, måste nog anses som en av de mest divergerade, kaotiska och antagonistiska områdena inom filosofin.

Följande citat hämtar jag från Robert Spaemanns utmärkta introduktion till sin moralfilosofi; en moralfilosofi som jag för övrigt känner stor sympati för genom dess fokus på att visa (uppvisa och påvisa) de moraliska begreppen som samtidiga och delvis ömsesidiga moraliska och epistemiska implikationer i reella situationer och sammanhang, om än jag inte fullt ut delar hans metaetiska syn på moralens grundläggande objektivitet. Men med Spaemanns ord kan vi trots allt se en möjlig grund för moralfilosofins berättigande:

The fact that there are disputes about 'good' and 'evil' certainly does show that ethics is a controversial subject. But this fact proves also that ethics is not merely relative. This remains true in spite of the fact that on occasions it is hard to ascertain exactly what the good consists in and some borderline cases are very hard to decide. It demonstrates also that some types of actions are

better than others, and better in an unconditional way, not just better for a particular person or better in relation to a particular set of cultural norms. We all know that. The point of moral philosophy is to help us get clearer about what this knowledge consists in and to help us defend it against objections raised by sophists.(Spaemann, 1982/1989 s. 12)

På sätt och vis handlar det om att förstå oss själva som moraliska väsen, d.v.s. att frågan om vår moralitet är inte något som vi kan lösgöra från vår person, vi lever – på gott och ont – med och genom vår moral. Därmed inte sagt att vi inte kan utveckla, förändra eller förkasta våra moraliska ställningstaganden eller vårt moraliska agerande, men då gör vi det med utgångspunkt i och i förening med vår moralitet. Detta har en viktig implikation för moralfilosofin. Med det menar jag att vi kan använda vårt förnuft och olika epistemologiska strategier till att få kännedom om moral, och till att fundera över och beskåda moral. Det är i ljuset av en sådan uppfattning som etiska teorier kan läsas meningsfullt, d.v.s. inte som förklaringar, definitioner eller auktoriteter, utan som filosofiskt begreppsliga och därav illustrativa provanden av våra moraliska möjligheter och vår moralitet. Med ett sådant påstående är jag delvis redan på väg i en bestämd moralfilosofisk riktning, men innan dess låt mig kort säga ett par ord om några etiska teorier för att ge en överblick som gör avhandlingens position mer åskådlig.

Dygdetik, pliktetik och konsekvensetik

De tre klassiska etiska positionerna är den Aristoteliska dygdetiken, Immanuel Kant och pliktetik, samt konsekvensetiken, med utilitarismen som främsta företrädare.

Den första etiska teori som moralfilosofin tar upp brukar vara dygdetiken, och då först och främst den form som vi finner i Aristoteles etiska huvudverk *Den nikomacheiska etiken*. Aristoteles dygdetiska position har både idealistiska/essensialistiska och empiriska/konkreta drag, som gör sig gällande i t.ex. den inbyggda tvetydigheten i *Eudaimonias* metafysiska respektive normativa implikation och *phronisis* samtidiga (teoretiska) universalitet och (konkreta) pragmatism. I korthet går dygdetiken ut på att förena den goda handlingen med den goda människan, i en tanke om att dygden som karaktärsdrag sammanfaller med dygden i form av prisvärdigt handlande, t.ex. den modige handlar modigt, den ärlige talar sant, den givmilde delar med sig o.s.v. För Aristoteles är dygderna förbundna med det praktiska förnuftet som en form av bedömning i förhållande till de moraliska situationer man står inför. Här är t.ex. idén om den gyllene medelvägen en form av

förenat förnuft och dygdmässig tankegång, i det att vi därigenom finner rättesnöret för vår karaktär och vårt handlande genom att balansera laster, sett som versioner av ytterligheterna överdrivelse och brist, till en harmonisk mitt. Människans moraliska sida är för dygdetiken en slags andra natur, som vi kan kultivera bl.a. genom uppfostran och erfarenhet, och som kombinerar utvecklingen av oss till goda människor med en samtidig strävan efter att leva det goda livet. Detta gör att dygdetiken i sin konkreta form ofta är bunden till en avgränsad kultur eller socialitet som förmår att formulera bestämda dygder och värdesätta och dyrka ett bestämt uppförande.

Pliktetiken, eller deontologisk etik, är en moralteori som formuleras omkring plikter, d.v.s. att moralen kan sägas formas av ett du skall eller du skall icke. Man brukar skilja på två former av pliktetik. Dels en heteronom pliktetik, i vilken plikterna är uttryckt genom normer, lagar, och regler som är uppställda för individen att följa och rätta sig efter. Dels en autonom pliktetik, i vilken plikterna ses i ljuset av den goda viljan, som är ett uttryck för individens ställningstagande och motivation för att följa plikten. Skillnaden mellan de två formerna är dels i om det goda är något utanför och oavhängigt individen, eller om det goda skall finnas inom och beroende av individen, samt dels i huruvida man lägger vikten vid att bestämma själva handlingen som god (d.v.s. normen) eller om det är motivationen för handlingen som är det goda (kallas ofta sinnelagsetik). Kant, som pliktetikens främsta representant, formulerade sin etik, i bl.a. *Grundläggning av sedernes metafysik* (1785/1997), omkring just en föreställning om att människan är sin egen lagstiftare, tack vara sin fria vilja och sitt universella förnuft. Denna kombination resulterar för Kant i idén om att individen kan respektera en a priorisk morallag genom att s.a.s. önska (eller vilja) efterleva den. Detta är grundstommen i Kants pliktetik, och formuleras som hans idé om att det kategoriska imperativet, som en form av praktiskt förnuft, uppmanar individen till att efterleva moraliska maximer, som en form av autoritära plikter, som har allmängiltig karaktär. En sida av Kants pliktetik är att den bl.a. medför att det goda livet som ett lyckligt och njutningsfullt liv inte nödvändigtvis är ekvivalent med det moraliskt goda, d.v.s. pliktuppfyllande livet.

Den tredje stora etisk teoririktningen är konsekvensialismen, som oftast förklaras genom utilitarismen som t.ex. John Stuart Mill formulerar den i boken med samma namn (1871/2008). Dessa etiska teoribildningar har alla utgångspunkt i en teleologisk föreställning som föreligger i en empirisk verklighet, d.v.s. ett empiriskt kausalt sammanhang mellan en handling (orsak) och ett önskemål (effekt). Det är en fråga om att betrakta moralen som ett konkret medel för människan att skapa ett gott liv. Det betyder att moraliska handlingar är goda i det de hjälper oss att uppnå och

realisera det goda livet. Det goda livet definierar konsekvensialismen givetvis på olika sätt, men vanligtvis är det antingen tal om lycka eller om nytta, och gemensamt för dessa är att eftersträva en maximering av lycka respektive nytta. Konsekvensialismen är således en kalkylerande moral som samtidigt opererar med uttryckliga (ofta konkreta och empiriska) förståelser av begrepp (som t.ex. kan, möjlighet och preferens) i sitt moraliska tänkande, och som är beroende av ett redan överenskommet och definierat värde att sträva efter, t.ex. lycka som en lustupplevelse eller olika förmåner.

Dessa tre riktningar har ingen avgörande betydning för avhandlingen, om än jag kort vill återvända till Kant i nästa kapitel. Låt mig istället säga ett par ord om en modern moralfilosofisk teoribildning, som har en lite mer direkt betydelse för att förstå avhandlingens perspektiv. Det bör dock åter påpekas att avhandlingens teoretiska fundament och utformning kretsar kring Wittgensteins filosofi, och inte så mycket annat.

Emotivismen

I den banbrytande *Language, Truth and Logic* från 1936 deklarerar A.J. Ayer emotivismens grundposition. Ayer, framför allt logisk positivist och empirisk filosof i tradition från Hume och Berkeley till Russell och Wittgenstein (enligt Ayers eget förord), fokuserar således på att beskriva vad som är meningsfulla utsagor. Dessa är antingen analytiska, d.v.s. beskriver relationer mellan idéer, eller faktuelle, d.v.s. beskriver relationer som kan empiriskt verifieras. Det som är meningsfullt (att tala och tänka om) är för Ayer således logik (och matematik), samt fakta. Moraliska utsagor faller utanför dessa kategorier, vilket gör etik till en meningslös sysselsättning. Människans moraliska utsagor, som uttalat i första person, är blott uttryck för den aktuella emotionella hållningen till en bestämd situation eller handling. Kort sagt en persons etiska omdöme är ett uttryck för personens känslomässiga attityd och engagemang, och som sådant är det varken logiskt eller empiriskt verifierbart. Orsaken till att det inte kan verifieras empiriskt är att den emotionella hållningen inte tillför något faktuellt till utsagan, jämför här utsagan ”att slå ihjäl” och ”det är fel att slå ihjäl”. Poängen för Ayer är således att vi inte kan uppställa en s.a.s. vetenskap om moral, en måttstock och sanningstabell som kan avslöja och avgöra moralens sanningar, och därmed ge oss meningsfulla svar på etiska frågor, paradoxer och dilemma. (Ayer, 1936/1987)

I mångt och mycket är etiken under emotivismen meningslös men det är inte fullständigt hopplöst att tala om moral. Ayer erkänner att etiken faktisk kan uttala sig, och etiska diskussioner är möjliga. Detta i form av deskriptiva rapporter om bestämda grupper eller individers moraliska omdömen och normativa handlingar, d.v.s. en form av fakta om moraliskt beteende. Här kan etiken beskriva och meningsfullt avklara dessa rapporter, d.v.s. värdera de som sanna eller falska beskrivningar av det faktiska tillfället. Ayer kan således konkludera att vi kan diskutera de empiriska fakta som våra moraliska värderingar använder sig av och uttrycker sig genom, men vi kan inte meningsfullt diskutera själva fundamentet för värderingarna. Således är etik enbart möjligt om vi redan är eniga om de moraliska grundläggande definitionerna.

*Vi finner, kort sagt, att diskussionen i moraliska frågor är möjlig endast om ett visst värdesystem förutsätts. Om vår motståndare i likhet med oss uttrycker moraliskt ogillande av alla handlingar av en given typ t, kan vi få honom att fördöma en enskild handling A genom att framföra argument, som visar att A är av typen t. Frågan, om A tillhör denna typ eller inte, är nämligen en ren fråga om fakta. Förutsatt att en person har vissa moraliska principer, kan vi påpeka för honom, att han för att inte motsäga sig måste reagera moraliskt på ett visst sätt mot vissa saker. Något, som vi inte diskuterar eller kan diskutera, är giltigheten av dessa moraliska principer. Vi bara ansluter oss till dem eller förkastar dem i enlighet med våra egna känslor.*⁹ (Ayer, 1936/1953 s. 100)

Ovan citat från *Language, Truth and Logic* är onekligen ett markant postulat, som sätter frågan om moralfilosofins eget berättigande på sin spets. Att emotivismen efter Ayer utvecklar en lite mer konsensussökande framtoning är ganska naturligt. Den gör det framför allt genom att ta fatt i något Ayer mer nämner i förbifarten, nämligen att vi använder moraliska utsagor inte blott för att uttrycka våra egna känslor, men också i avsikt att väcka andras känslor och därmed också stimulera vissa handlingar. Detta leder emotivismen mot en etisk teori som ger extra kraft åt etiken genom att ge moralen denna möjlighet till normativa provokationer, via t.ex. preferenser, såväl som val av begreppsligt uttryck, t.ex. skillnaden i ordergivning om man använder ”det skulle vara bra om...”,

⁹ *In short, we find that argument is possible on moral questions only if some system of values is presupposed. If our opponent concurs with us in expressing moral disapproval of all actions of a given type t, then we may get him to condemn a particular action A, by bringing forward arguments to show that A is of type t. For the question whether A does or does not belong to that type is a plain question of fact. Given that a man has a certain moral principles, we argue that he must, in order to be consistent, react morally to certain things in a certain way. What we do not or cannot argue is the validity of these moral principles. We merely praise or condemn them in the light of our own feelings.* (Ayer 1936/1987 s. 147f)

”man bör...” eller ”det är en plikt att...”. Denna utveckling är förbunden med bl.a. J.L. Austens språkfilosofiska arbete, som vi ser det i t.ex. *How to do things with words* (1962/2009), hos vilken vi får en gryende teoretisk plattform omkring språk, handling och moral (genom Austins ”upptäckt” och beskrivning av bl.a. språkets performativa karaktär), som öppnar emotivismen för just språkhandlingen som bärare av ett moraliskt värde. Det arbetas vidare med perspektivet, bl.a. via denna betoning på språkliga uttryck som former av t.ex. övertygelse och godkännande, i riktning mot att lösgöra sig från Ayers projekt om att envar etik må följa av den epistemologiska princip om empirisk verifikation, och till syvende och sist framstå som en ren subjektiv känslouttryck.

Ett annat besläktat spår som den emotiva moralfilosofin till viss del utvecklar sig efter, kan ses i en slags symbios med en annan analytisk moralfilosofisk skola, nämligen G.E. Moores intuitionistiska etik från bl.a. hans bok *Ethics* (1912/1972), som menar att etiken grundar sig i en annan form av sanningsenlig insikt än det rationella förnuftets logik eller erfarenheten och vetenskapens empirism. Moralen är sann och vi känner den i vår person och med en viss form av kognitiv betydelse. Kort sagt, så vet vi vad som är gott och vad som är ont, även om vi inte kan förklara hur vi vet det, eller varför det goda är gott och det onda är ont. Moores etik är ur moralfilosofiskt perspektiv tongivande för denna subkategori, men det är också en mer praktiskt och handlingsorienterad tradition som är väsentlig, och som jag ser det kan just förbinda de annars djupt åtskilda tankarna hos Moore och Ayer. Detta perspektiv tar fatt på de filosofiska och teoretiska föreställningarna om tyst kunskap och t.ex. regelföljande, vanor och traditioner, och utvecklar tankar om olika aspekter av kunnande och agerande (se bl.a. Rolf, 1995). Dessa teoribildningar är först och främst tekniska i den betydelsen att det handlar om att utföra vissa handlingar eller utleva en kännedom om vissa handlingsmönster eller handlingsgemenskaper, men denna form av en på många sätt pragmatisk position rymmer också en etisk dimension. Etiken gör sig gällande framför allt i förhållande till den genomgripande idén om ändamål eller intentionalitet som är nödvändig för att ge en form av status, incitament och legitimitet till utvecklingen av sådana tysta kunskaper och/eller praktiska färdigheter, men också genom den sociala aspekt som omfattar en form av koordinering och avkodning av andras agerande i en gemensam social kontext. Men detta är en längre historia, som nu får ge vika för avhandlingens filosofiska fundament och huvudaktör, nämligen Wittgenstein.

Wittgensteins föreläsning om etik

Jag har nu skisserat delar av det moralfilosofiska landskapet. Utgångspunkten har varit ett behov av att artikulera den egna moraliteten gentemot andra hållningar, beteenden och principer än de man själv inkorporerar och fasthåller, och således genom denna artikulation också påtvingas ett komparativt tillstånd. Ett tillstånd som i sin tur kräver en måttstock eller i alla fall en ram som förutsättning för att överhuvudtaget vara meningsfullt.

Mitt försök på att besvara de moralfilosofiska utmaningarna, och som jag vill utveckla i avhandlingens nästa två kapitel, är tanken om begreppslig betänksamhet. Den begreppsliga betänksamheten ser på den roll som begreppen spelar och söker en förnuftig behandling av dessa. Begreppen blir således det som förenar det moraliska och det rationella, såväl som att de är konstituerande för det reella (det ontologiska). Det är dock väsentligt att förstå att begreppen inte skall uppfattas som kategoriskt a prioriska. Istället är de utsatta för erfarenhetens dynamik, vilket leder den begreppsliga betänksamheten till en existentiell eller hellre sagt levande förankring, av just den art som låg mig närmast till hands, när jag påbörjade resan med "Vinden i Djemila".

Till hjälp med att utveckla mitt perspektiv vänder jag mig som sagt till en mycket väsentlig tänkare, nämligen Wittgenstein. Wittgenstein är generellt en viktig källa för min filosofi, och därför är det ytterst passande att avsluta min rundresa genom det etiska landskapet som utgör bakgrunden och en slags ingång till avhandlingen med just ett par korta anmärkningar om Wittgensteins berömda föreläsning om etik.¹⁰

I föreläsningen slår Wittgenstein fast att han med etik avser en undersökning av det goda i betydelsen det som är värdefullt, det som är verkligt viktigt, eller som han tillägger "etik är att undersöka livets mening, eller vad som gör livet värt att leva" (Wittgenstein, 1965/2001 s. 23). Med denna bestämning leder Wittgenstein oss mot två olika användningsområden av denna typ av värderingar, som han kallar den triviala eller relativa bemärkelsen och den etiska eller absoluta bemärkelsen. I exempel som bl.a. hur vi uttrycker oss om en god (eller bra, duktig) pianist, tennisspelare, förkylning etc. visar den triviala eller relativa bemärkelsen sig. Poängen för Wittgenstein är att den relativa utsagan är beroende av en redan fastställd norm eller krav som den antingen lever upp till eller inte lever upp till. Det i sin tur gör att våra relativa värderingar kan

¹⁰ Föreläsningen "A lecture on ethics", föreligger som ett manuskript till ett föredrag som Wittgenstein troligen höll i en förening kallat "The Heretics" omkring 1930 – några daterar det till 1929 – och som sedan har blivit återuppträckt i många olika samlingar. Normalt refererar nytryck till manuskriptets publicering i *Philosophical Review* nr. 74 (1965) eller till publiceringen i samlingsvolymen *Wittgenstein's lectures and conversations* (1978) redigerad av Cyrill Barrett.

formuleras som faktueella påståenden, och därmed att de faktiskt är fakta snarare än en värdering. De etiska utsagorna å den andra sidan är absoluta. De återfinns inte i faktueella sakförhållanden, vilket Wittgenstein här ger ett indirekt argument för genom att hävda att en etisk värdering är en som alla och envar, oavsett preferenser och hållningar, alltid är (till alla tider ville mena är) den riktiga. Ett sådant sakförhållande är ett bländverk menar Wittgenstein. Det etiska, den etiska värderingen, måste därför ligga utanför den faktueella världens räckvidd, som något övernaturligt. Wittgenstein beskriver det metaforiskt som att om man kunde skriva en bok om etik, ”som verkligen skulle vara en bok om etik, så skulle denna bok genom en explosion förstöra varje annan bok i världen.” (Wittgenstein, 1965/2001 s. 25).

Vad kan då överhuvudtaget vara etiskt? Wittgenstein pekar på två olika typer av upplevelser, nämligen dels upplevelsen att förundra sig över världens existens och dels upplevelsen av att vara i absolut säkerhet. Dessa två typer har det gemensamt att man undrar över, eller är i säkerhet från något som inte kan vara annorlunda. Således att man ställer upp något som förefallande tvetydigt, men som är självklart, d.v.s. världen må existera, något annat är för mig otänkbart, och om jag är i absolut säkerhet, så är det ju likgiltigt vad som än sker. Dessa upplevelser postulerar således en undran och en säkerhet som är meningslösa, utsagor som kort sagt föreställer sig att ifrågasätta en tautologi. Det Wittgenstein vill förklara är att etiska utsagor är omfattat av samma typ av felaktigt språkbruk. Den etiska utsagan använder sig av god och andra värderingar som en form av liknelse eller allegoriskt uttryck, på samma sätt som den relativa utsagan gör det, där ju värderingen god är en form av liknelse för t.ex. att kunna spela ett bestämt pianostycke eller att inte vara sängliggandes etc. Men problemet för den etiska utsagan är att det inte finns något sakförhållande som liknelsen är en liknelse för eller fakta som allegorin är en allegori över. Vi har m.a.o. precis som i upplevelserna från tidigare reellt sett inget alternativ eller inget element att hålla värderingen upp emot, att döma den på. Den etiska utsagan är och må vara nonsens.

Men Wittgenstein vänder nu tillbaka till upplevelsen av att undra sig över världens existens. För om än jag inte kan uttrycka min undran eller meningsfullt ifrågasätta världens existens, så gör jag det trots allt ändå. Som han påpekar så är det något mirakulöst över vissa upplevelser eller händelser som tvingar mig till att undra över dess existens. Detta mirakulösa kan jag sedan förklara med hjälp av att avtäckta de relevanta fakta i saken, men jag har då genomfört ett perspektivskifte som mitt språkliga uttryck inte kan gripa eller föreställa sig, miraklet har s.a.s. försvunnit. Av detta drar Wittgenstein en förefallande simpel men mycket väsentlig implikation: ”Detta visar att det är absurt

att säga 'Vetenskapen har bevisat att det inte finns några mirakel'. Sanningen är att då man vetenskapligt betraktar ett faktum, betraktar man det inte som ett mirakel." (Wittgenstein, 1965/2001 s. 29).

Konklusionen är att det etiska inte kan rymmas i vårt språk, och därav ej heller i vår epistemiska och faktueella värld. I tillfällen där vi placerar det etiska i språket och i världen är det tal om relativa bedömningar, och inte de absoluta kvaliteter som det etiska innebär, d.v.s. vi förhåller oss egentligen inte etiskt, men vetenskapligt (faktuellt) till det vi bedömer och uttalar oss om. Men om än således ett genuint etiskt språkbruk må vara missvisande, så visar det ändå på något. Vårt etiska tal pekar på språkets gränser, och som ett förvridet eko från något bortom denna gräns vittnar det om en sida hos människan som vi inte kan förneka.

Detta rusande mot vår burs väggar är verkligen, absolut hopplöst. Etiken kan – så länge den härrör från begäret att säga något om den yttersta meningen med livet, det absolut goda, det absolut värdefulla – inte vara en vetenskap. Vad den säger lägger överhuvudtaget ingenting meningsfullt till vår kunskap. Men den påvisar en tendens i det mänskliga tänkandet, som jag personligen inte kan låta bli att djupt respektera, och jag skulle inte för mitt liv förlöjliga den. (Wittgenstein, 1965/2001 s. 30)

Det bör påpekas att den Wittgenstein som jag här presenterat är en tidig Wittgenstein. Senare, i takt med att hela hans syn på språket och språkets funktion (som ju här är blott uppfattat som beskrivande), med det tillhörande konsekvenser för bl.a. hans epistemologi, så modifieras också hans tankar omkring etiken, vilket vi skall se i avhandlingens nästa kapitel. Men kärnan omkring idén om det etiska som kort och gott oförklarligt och därmed omöjligt att teoretisera om, men samtidigt som en väsentlig, kanske t.o.m. existentiellt nödvändig del av en människas liv och leverne förblir till stor del den samma.¹¹

Jag menar att Wittgenstein har fatt i några betydelsefulla aspekter i sin föreläsning. Dels beskriver han mycket precist och effektivt denna närmast moralfilosofiska fördelning mellan självklara värderingar och kontingent tolkade eller omsatta värderingar. Dels är det belysningen av det

¹¹ Enligt Rush Rhees noter talar Wittgenstein bl.a. om det etiska som att det inte är något i språket, men utgör språkets existens, d.v.s vi kan inte uttrycka det etiska med hjälp av språk, men det etiska finns i och med att språket finns. Han skriver också med en kristen metafor att etik och existens är både delat och förenat på en och samma gång, liksom Gud och Jesus (Fadern och Sonen, Skaparen och skapelsen o.s.v.). (Wittgenstein, 1978/2001 s. 119-121)

absurda (eller mystiska) som är förbundet med moralens existentiella grundvillkor, och samtidigt detta element av illustrativ hänvisning. Detta för mina tankar åter mot den existentiella etiken, och då i särskild grad mot Camus, hos vilken jag finner densamma kombinationen av illustrationsbehov, absurditet och samtidigt nödvändigt krav, men det är en annan historia.

Sammanfattning

Jag har i detta kapitel presenterat avhandlingens frågeställning och syfte. Jag har också givet läsaren en överblick över avhandlingens disposition och metod, i den mån det är en. Jag har kortfattat skisserat det moralfilosofiska fältet som helhet, för att synliggöra var avhandlingen önskar att placera sig och bidra, samt jag har påbörjat den filosofiska bearbetningen, av först och främst Wittgenstein, som ligger till grund för avhandlingen.

Avhandlingen försöker ge ett svar på vad filosofin har att erbjuda i förhållande till tillämpad etik, och kallar detta svar begreppslig betänksamhet. Den moralfilosofiska fråga som initierar undersökningen är definierad som huruvida vi kan tala om moral på ett meningsfullt vis. Detta i sin tur springer ur den uppfodran till artikulation av vår moralitet som våra egna erfarenheter frammanför i oss. Denna artikulation uttrycker sig genom bl.a. tillämpad etik, och därvid är det väsentligt att undersöka om den rymmer filosofiska element som kan kvalificera den som meningsfull. Detta leder avhandlingen fram till tanken om begreppslig betänksamhet, som i detta kapitel blott har illustrerats via hänvisningar till litterära exempel från Hemingway och Camus, samt genom en gryende moralfilosofisk konceptualisering.

Litteratur

- Aristoteles (1988) *Den nikomachiska etiken [Ethica Nikomachea]* Bokförlaget Daidalos, Göteborg
- Austin, J.L. (2009, org. 1962) *How to do things with words* Oxford University Press, Oxford, U.K.
- Ayer, A.J. (1953, org. 1936/1946) *Språk, sanning, logik [Language, truth and logic]* Almqvist & Wiksell, Stockholm
- Ayer, A.J. (1987, org. 1936/1946) *Language, truth and logic* Penguin Books, Harmondsworth, Middlesex, UK
- Camus, Albert (1996, org. 1950, 1954, 1958) *Essays: Vrang og ret, Ungdomens land og Sommer* Samlerens Bogklub, København
- Christensen, Anne-Marie S. (2011) *Filosofisk etik: Normative etik, praktisk etik og metaetik* Århus Universitetsforlag, Århus
- Hemingway, Ernest (2010, org. 1932) *Døden kommer om eftermiddagen [Death in the Afternoon]* Lindhardt & Ringhof, København
- Kant, Immanuel (1997, org. 1785) *Grundläggning av sedernes metafysik [Grundlegung zur Metaphysik der Sitten]* Bokförlaget Daidalos, Göteborg
- Klausen, Søren Harnow (2004) ”Begreb, intuition og virkelighed – overvejelser over filosofiens metoder” *Filosofiske Studier* Bind 23 s. 148-158
- Mill, John Stuart (2008 org. 1871) *Utilitarisme [Utilitarianism]* Det lille Forlag, København
- Moore, G.E. (1972, org. 1912) *Ethics* Oxford University Press, London
- Nyeng, Frode (2005) *Etiske teorier* Munksgaard, København
- Rolf, Bertil (1995) *Profession, tradition och tyst kunskap* Bokförlaget Nya Doxa, Nora
- Spaemann, Robert (1989, org. 1982) *Basic Moral Concepts [Moralische Grundbegriffe]* Routledge, London
- Svendsen, Lars Fr. H. och Säätelä, Simo (2008) *Indføring i filosofi – det sande, det gode og det skønne* Forlaget Klim, Århus

Weston, Anthony (2000) *A rulebook for Arguments* [third edition] Hackett Publishing Company, Indianapolis, Indiana, USA

Williams, Bernard (1995) "Ethics" s. 545-582 i Grayling, A.C. (ed.) *Philosophy – a guide through the subject* Oxford University Press, Oxford

Wittgenstein, Ludwig (1995, org. 1967) *Zettel [Zettel]* (originalet er redigerat av G.E.M. Anscombe och G.E. von Wright) Bokförlaget Thales, Stockholm

Wittgenstein, Ludwig (2001, org. 1965) "En föreläsning om etik" [*A lecture on ethics*] s. 21-30 i Backström, J. och Torrkulla, G. (red.) *Moralfilosofiska essäer* Bokförlaget Thales, Stockholm

Wittgenstein, Ludwig (2001, org. 1978) *Forelæsninger og samtaler [Wittgenstein's Lectures and Conversations]* (originalet är redigerat av Cyrill Barrett) Forlaget Philosophia, Århus

von Wright, George Henrik (1965) *Logik, filosofi och språk – strömningar och gestalter i modern filosofi* [reviderad och utökad utgåva, efter original utgåvan från 1957] Bokförlaget Aldus / Bonniers, Stockholm

Moralfilosofisk utgångspunkt

Moralfilosofi är ett klassiskt och därmed också omfattande område inom filosofin. Mången introduktionsbok till moralfilosofi vill se ut ungefär som Jørgen Hustedes *Etik, moral og værdier* (2005). Man inleder med ett par ord om moralfilosofins ursprung. Här finner vi anledningen till att överhuvudtaget arbeta med moralfilosofi. Härefter kommer en kronologisk eller tematisk genomgång av de klassiska moralfilosofiska teorierna och dess företrädare. Till sist avslutas framställningen med ett mer eller mindre eget perspektiv på moralfilosofin som ofta försöker lyfta fram en tänkare eller en teoririktning som man upplever antingen som allmänt negligerad eller blott som insiktsfull och konstruktiv.

I Hustedes bok är ursprunget förbundet med moral som sedvana och med det en form av moralisk relativism, som till stor del framstår som kulturorienterad. I mittdelen finner vi som vanligt Aristoteles, Kant och Mill, samt här kompletterat med ett kristet perspektiv, en presentation av Humes tankar, samt ett avsnitt om *commen sense* moral. Återigen kan man läsa de tre senare, och mer alternativa eller frivilliga, bidragen som en del av bokens överordnade försök att fokusera den moralfilosofiska presentationen i en kulturorienterad riktning. Detta blir också framträdande i Hustedes sista och än mer självständiga del, som tar klart och tydligt parti för en, vad jag vill kalla, livsfilosofisk positionering av moralfilosofin, med fokus på en form av värdedebatt och värdeanalys i ljuset av människans väsen och livsvillkor. (Husted, 2005)

I avhandlingens ramberättelse utnyttjar jag till stor del samma struktur. Strukturen kan ses både som ett överordnat perspektiv, med kapitel ett som ursprung och de två nästa kapiteln som mittparti respektive avslutande fokusering. Men den kan också sägas vara vägledande för de enskilda kapitlerna i sig, som byggs upp som ett ursprung och ett perspektiv, med ett bredare och åskådliggörande avsnitt, samt med en avslutande precisering och positionering. Filosofiskt sett är det samma perspektiv, överblick och position som återupprepas i varje kapitel, såväl som i ramberättelsen som helhet. Ursprunget finns i moralens tve- eller mångtydiga förhållande till förnuft och kunskap samt ontologiska aspekter och villkor, som sätts på sin spets i just ett område som tillämpad etik. Överblicken formuleras omkring olika sätt att svara på den utmaning som ursprunget ställer och därmed försöker klargöra och förstå problematiken som sådan ytterligare. Till sist är positionen som avhandlingen för fram den av Wittgenstein inspirerade och här titulerade begreppslig betänksamhet. I det föreliggande kapitel kretsar strukturen och innehållet om ett

grundläggande element, eller varför inte säga begrepp, för avhandlingens ramberättelse, såväl som dess applikation och syfte, nämligen moralitet.

Inledande tvärsnitt – etik och moral

I detta kapitel kommer jag således att arbeta mig fram emot en wittgensteiniansk moralfilosofisk konceptualisering av moralitet, som leder oss mot avhandlingens förståelse av tillämpad etik. Vägen dit går via olika moralfilosofiska redogöranden. Jag är till att börja med tvungen att kort adressera två avgörande och utmanande tvärsnitt, som en form av demarkeringar som utgör kärnan av den problematik som präglar mitt moralfilosofiska perspektiv. Som jag beskrev i presentationen av avhandlingen, och poängterade med Wittgensteins föreläsning om etik, belyser också dessa tvärsnitt moralens förhållande till rationella föreställningar och ontologiska villkor. Sist i kapitlet vill jag vända tillbaka till Wittgenstein, men nu är det tid att se närmare på de moralfilosofiska demarkationslinjer jag talar om. Det första är det mellan begreppen moral och etik, det andra är mellan är och bör.

Begreppet etik har vi hämtat från grekiskans begrepp *ethikos*, som är en version av *ethos*, vilket betyder sed eller skick. Begreppet försöker således fånga en typ av handlingar som innanför en bestämd grupp har vunnit hävd först och främst via tradition, men som också kan begripas genom t.ex. en form av självklar eller öppenbar legitimitet. Moralbegreppet har en latinsk stam i *moralis* och andra avledningar av grundstam *mos*. *Mos* har enligt de flesta källor samma betydning som *ethos* nämligen sed eller skick, men stammen bildar också vårt moderna begrepp mod, vilket ger *mos* en lite annan slagsida än *ethos*. Längre tillbaka visar etymologin att båda begreppen har rot i den indoeuropeiska språkstammen, och här troligen i två olika uttryck, *suede* respektive *mo*. (Fink, 2007)

I den moderna språkkulturen är det en viss ambivalens rörande begreppen etik och moral. Å den ena sidan visar vardagsspråket en form av synonym användning av begreppen, antingen i form av att man inte skiljer på begreppens betydelse och därför använder sig av dem i en slags ekvivalent kontingent tillfällighet, alternativt att de uppträder samtidigt, och från ett rent språkpraktiskt perspektiv utgör ett samlat begrepp som *etik och moral*. Det finns emellertid också en utbredd divergens i förhållande till begreppens referens eller referensområde inom moralfilosofin. Här

framstår moral som referensiellt förbundet med normer och värdeorienterade vanor, samt konkreta situationer och/eller människor. D.v.s. moralbegreppet har en form av mer praktisk, verklig eller mondän associationsfär. Etik gives således som referens i mer teoretiska och abstrakta sammanhang, ofta som en reflektion eller ett rationellt umgänge med normativa aspekter eller det vi finner värdefullt. På det sättet kan etiken framstå som mer distanserad och betraktande i förhållande till moralens närhet och delaktighet. I den moralfilosofiska diskursen, om än några också här önskar en mer synonym användning såväl som där förekommer flera självständiga varianter på temat, så är den gängse betydelsen den att med begreppet moral hänvisas till bestämda norm- och värdeuppfattningar, samt med etik menas moralfilosofi, d.v.s. den rationella bearbetningen av moral. (Husted, 2005 s.13-16 ; Christensen, 2011 s. 7-8)

Utifrån en begreppslig separation mellan etik och moral kan flera intressanta konsekvenser och konceptualiseringar härstamma. T.ex. kan man veta en hel del om etik, men därmed inte nödvändigtvis också agera moraliskt. Den härledningen känner vi igen, särskilt inom den tillämpade etiken, först och främst genom problemställningen om en tillämpad etiker, dvs. en form av moralfilosof, kan säges utgöra en moralisk expertis eller inte. (Glock, 2011) Man kan kanske också hävda att en etik utan en moral är nyttolös, då den således inte handlar om något. Emedan en moral utan en etik blir meningslös, eftersom den må framstå som definitiv och självklar, och inte behöver berättigas genom t.ex. mening. Möjligen är detta en mer eller mindre omedveten orsak till den språkliga konventionen om att faktiskt tala om etik och moral som ett samlat begrepp, dvs. *etik och moral*.

En annan konsekvens är om vi mellan raderna läser att vi med moral vill hänvisa till en intuitiv eller traditionsbunden, eller i alla fall oreflekterad handling eller värdering, medan vi med etik avser en teoretiserad eller i alla fall rationellt övervägd handling eller värdering. Detta har självklart stor betydelse i förhållande till att tala om och vikta en moralisk åsikt eller ett etiskt argument, som i t.ex. Det Ethiske Råd. (Øhrstrøm, 2012)

Att det kan vara berättigat att upprätthålla en demarkering mellan etik och moral kan vi tydligt se, när dessa ord blir använda som adjektiv, när de s.a.s. skall tilldela ett annat något sin bestämda egenskap, t.ex. om vi talar om en moralisk åsikt och en etisk diskussion. Lite grovt kanske vi kan tala om att ett moralepitet perspektiverar vårt aktuella praktiska beteende och vårt konkreta förhållande till andra, emedan ett etikepitet söker en universiell konceptualisering omkring en förnuftsförankring och ett berättigande av eventuella praktiska möjligheter och begränsningar.

Detta speglar sig också i hur vi, med ett upplyst intellektuellt förakt använder en beteckning som moralist, eller varför vi väljer att tolka en praktisk morallära i t.ex. fabler eller Jesu liknelser, emedan de flesta står villrådiga inför tanken om att applicera en etisk teori. Det sista exemplet kan också det kännas igen inom den moderna tillämpade etiken, som just begreppsliggjort som en tillämpad etik kan gripas som en deduktiv förnufts metod som top-down, medan de som förespråkar en s.k. bottom-up metod kanske snarare borde begreppsliga deras aktivitet i termer av t.ex. just en morallära.¹²

Det lurar som synes något problematiskt, kanske t.o.m. paradoxalt över den tillämpade etiken (Glock, 2011 s. 227), som blir synligt just i förhållande till en moralfilosofisk distinktion mellan etik och moral. Detta blir än mer tydligt om man föredrar att kalla den tillämpade etiken för praktisk etik, då detta i sin tur är förvirrande eftersom vi har en tradition både institutionellt och disciplinärt om att definiera moralfilosofi som praktisk filosofi, till skillnad från teoretisk filosofi (som utgörs av epistemologi, metafysik och logik). För att möta denna utmaning kan man inom moralfilosofin söka sig till begrepp som s.a.s. försöker att famna om både etik och moral, t.ex. moralitet, inte för att upplösa distinktionen men som ett sätt att rymma den inom ett gemensamt perspektiv. I mina ögon har denna strategi också ett utrymme inom den tillämpade etiken när vi väljer att vända blicken mot tillämpad etik i form av textliga uttryck som man möjligtvis överser eller tar för givet i en etablerad och specialiserad gängse debatt. Här tänker jag på t.ex. Hannah Arendts *Eichmann in Jerusalem*, Bertrand Russells *Why I am not a Christian* och Georg Henrik von Wright *Vetenskapen och förnuftet*. Inget av dessa verk är s.a.s. disciplinärt teoretiska verk, men de är reflekterande och belästa verk (s.a.s. etiska), samtidigt som de är moraliserande och praktiska verk (s.a.s. moraliska), just för att de artikulerar och illustrerar en moralitet.

Inledande tvärsnitt – är och bör

Den andra divergensen som spelar en stor roll för moralfilosofin är som sagt klyftan mellan är och bör. Vi såg den i sin epistemologiska form hos Wittgenstein, i det att han talade om triviala eller relativa utsagor och etiska utsagor, de förstnämnda som en representant för ett epistemiskt mätbart

¹² För en översikt över top-down och bottom-up se Christensen (2011, s. 156-166). För en specifik och perspektiverad diskussion jämför Kuhse and Singer (2006, s. 1-7), om etiska teorier och principers betydning för tillämpad etik, med Landeweerd (2006), som är en nyanserad kritik av top-down metodens förståelse av etiska principer.

sakförhållande, d.v.s. ett är, och de andra som nonsens tal, d.v.s. ett epistemiskt oåtkomligt bör. Normalt hänvisar man till David Hume, som den som etablerar är och bör diskussionen, och det kan vara visst förnuft i att se denna problematik som en modern problematik. Det krävs en bestämd världsåskådning för att överhuvudtaget problematisera en demarkationslinje mellan ett är och ett bör, som till stor del kan sägas vara ett resultat av den moderna naturvetenskapens inflytande, vilket t.ex. också är huvudtesen såväl som tematiken i en av Alexandre Koyrés mest upplysande essäer (Koyré, 1968/1998).

För att underbygga den tankegången ytterligare kan man konstatera att den dominerande förmoderna moralfilosofin, d.v.s. till största delen Platon och Aristoteles versioner av en dygdetik, opererar inte med denna problematik. Centrala moralfilosofiska begrepp i deras tankar, *areté*, *ethos* och *fronesis*, är alla begrepp som inkluderar ontologiska, epistemiska och moraliska aspekter i sig som sig, utan att åtskilja dem (Christensen, 2008 s. 48-52). Ett talande exempel är t.ex. Platons berömda dialog *Menon*. Berömd för sin illustration av den epistemologiska poängen om att vi erinrar vår kunskap, vilket gör att kunskapen har en slags evig status i en nödvändig förbindelse med vår själ i egenskap av att vara det eviga som förmår att erinra genom att vara delaktig i idéerna. Ramberättelsen i *Menon*, och orsaken till att Sokrates demonstrerar denne epistemologiska tankegång, är dock huruvida man kan tillägna, lära sig *areté* (moralisk karaktär). Tanken är således att vår, låt oss kalla det, moralitet är en oåterkallig del av vår själ, och således också fostras genom en återkommande påminnelse om vem vi definitivt är (till skillnad från en uppfostrande och delvis social mognadsprocess hos Aristoteles), det är kort sagt en nödvändig sammansmältning av är och bör i det moraliska begreppet.

Om det är riktigt att betrakta tvärsnittet mellan är och bör inom moralfilosofin som en effekt av en naturvetenskaplig världsåskådning kan vi möjligtvis också bättre förstå varför problematiken ofta behandlas med en epistemologisk slagsida, eller kanske bättre uttryckt epistemologisk slagkraft. Det är lättast att illustrera detta med två mycket talande citat. Det första är från Humes *Avhandlingen om den mänskliga naturen* – bok 3: *Om moralen* (1740/2004):

I varje morallära jag hittills stött på har jag kunnat notera mig att författaren ett tag håller sig till det vanliga sättet att resonera, och fastställer att en Gud existerar eller gör observationer beträffande mänskliga angelägenheter. Men sedan upptäcker jag plötsligt till min förvåning att i stället för de vanliga bindeleden i satser, är och inte är, så binds alla satser samman genom bör och inte bör. Förändringen sker omärkligt, men är likväl av största betydelse. För eftersom detta

bör eller inte bör uttrycker en ny relation eller ett nytt hävdande, skulle det behöva uppmärksammas och förklaras, samtidigt som man måste ange ett skäl för att något som tycks helt obegripligt: hur denna nya relation kan härledas från andra som är av ett helt annat slag. Men eftersom författaren vanligen inte vidtar denna försiktighetsåtgärd, tillåter jag mig i stället att rekommendera den till läsarna, och jag är övertygad om att denna obetydliga eftertanke skulle räcka för att undergräva alla gängse moralläror och låta oss se att skillnaden mellan last och dygd inte är grundad på blotta relationerna mellan föremål eller uppfattas av förnuftet. (Hume, 1740/2004 s. 32-33)

... och det andra från Kants *Grundläggning av sedernes metafysik* (1785/1997):

För avsikten att komma dithän är det av största vikt att man tar varning och inte får för sig att vilja härleda denna principens realitet från den mänskliga naturens särskilda egenskaper. Ty plikten skall vara en handlings praktiskt obetingade nödvändighet; den måste alltså gälla för alla förnuftiga varelser (enbart på vilka ett imperativ är tillämpligt överallt) och endast av det skälet vara en lag också för all mänsklig vilja. Det som däremot härleds från människosläktets särskilda naturliga anlag, från vissa känslor och begär, ja till och med om möjligt från en särskild riktning som skulle vara säregen för det mänskliga förnuftet och inte nödvändigtvis måste gälla för varje förnuftig varelses vilja, kan visserligen bli till en maxim för oss men inte en lag, en subjektiv princip som vi känner begär och böjelse för att få handla efter men inte en objektiv princip som vi är anvisade att handla efter oavsett om alla våra begär, böjelser och naturliga beskaffenhet skulle strida däremot. /.../ Här ser vi att filosofin faktiskt intar en oviss ståndpunkt som skall vara fast, oaktat att den inte har något att hänga upp sig på i himlen eller stödja sig på jorden. Här skall hon bevisa sin renhet genom att själv hålla sina lagar, inte genom att uppträda som härold för sådana som en inplanterad åsikt eller en förmyndarartad natur om vem vet vilka slag har viskat i hennes öra och som samtliga – om än bättre än ingenting – likväl aldrig kan bli till grundsatser som förnuftet dikterar och som måste ha sin källa och därmed sin påbjudande auktoritet helt a priori: att inte förvänta sig något av människans böjelse utan allt av lagens herravälde och av den aktning för densamma som man är skyldig, eller i motsatt fall döma människan till självförakt och inre avsky. Allt empiriskt är alltså såsom tillägg till sedlighetens princip inte bara helt odugligt till detta, utan högst skadlig för renheten i själva sederna, rörande vilka en rätt och slätt god viljas egentliga och över allt beröm höjda värde består just i att handlingens princip är fri från allt inflytande från tillfälliga grunder som bara erfarenheten kan ge vid handen. (Kant, 1785/1997 s. 51-52)

Dessa två – långa – citat rymmer kärnan av den problematik och de möjligheter som ligger i den moderna moralfilosofins demarkering mellan är och bör, och är på många sätt konsituerande för den moderna moralfilosofin som sådan. Hume, med arrogans och ironi, skapar ramarna. Genom sin guilijotin avfärdar han tidigare moralfilosofier, till fördel för ett perspektiv som har tre fundamentala konsekvenser. Ett, är att vi får skapat en moralisk värld, som är i sak och väsen skild från en faktuell värld, vi kan kort sagt inte konkludera något från den ena till den andra. Med Hume kan vi här konstatera ett brott mellan vad han kallar moralfilosofi och naturfilosofi. Två, det moraliska är människans angelägenhet, och kan i sin tur spaltas i en värld av normativa konventioner (i Humes terminologi moral) och i en värld av emotioner (eller passioner som Hume kallar det). Det betyder i korthet att moral är en fråga om förpliktande och önskvärdigt beteende, samt om psyke, och kan i modern terminologi således först och främst betraktas som en psykologisk affär. Tre, moralen har sin orsak i de relationer vi ingår i, och sin grund och sitt ursprung i de emotionella attityder/passioner, som relationerna möjliggör, med lust och smärta som centrala komponenter, men också t.ex. sympati, begär, glädje, sorg, hopp och fruktan etc., vilka i sin tur genererar vilja och intresse, och till sist också bestämmer förnuftet. Utmaningen för Humes position är att förklara förhållandet mellan passionernas subjektiva och delvis egennyttiga karaktär och moralens normativa konventioner som har en mer social och allmännyttig karaktär. Humes svar är att framhäva framför allt sympatin, men också delvis kärleken som grund för att vi visar välvilja och godhet, och därigenom förpliktar oss på – vad han kallar konstgjorda och samhällsavhängiga dygder – som rättvisa, lojalitet, respekt för egendom o.s.v. (Hume, 1739/2004, och Hume 1740/2004)¹³

Det är innanför dessa ramar som Kant reagerar. Hos Kant finns m.a.o. också den dualistiska världsåskådningen i form av en moralisk och en reell värld, här dock samtidigt bundet upp på andra begreppspar, t.ex. som metafysisk respektive empirisk, eller som a priorisk respektive a posteriorisk. Detta för oss över i nästa humeska konsekvens, som likaledes Kant tar upp, nämligen att moralen är en mänsklig angelägenhet, och att moralfilosofi till syvende och sist är en fråga om normer och konventioner samt om det mänskliga sinnet, dvs. en psykologisk affär. Men där dessa premisser ledde Hume till passionernas avgörande betydelse som konstituerande och legitimerande för viljan och de normativa konventionerna (t.ex. förpliktelsen), blir det för Kant, som citatet tydligt visar, en

¹³ För en hastig inblick i denna korta framställning, se t.ex. Humes diskussion om löfte i *Bok 3: Om moralen* del 2, sektion 5 (s. 84-94), samt hans tankar i *Bok 2: Om passionerna* del 3, sektion 3 om motiv för viljan (s. 159-165), var i också det berömda citatet om förnuftet som passionernas slav föreligger.

fråga om förnuftet. Det är inte vårt emotionella psyke, som p.g.a. sitt relationella upphov är a posterioriskt och subjektivt, som skall grundlägga och giltiggöra vår moral, i form av vilja och plikt, men det är vårt förnuft, vårt rationella psyke (kognitivism med ett modernt begrepp) som hos Kant således ger moralen ett a prioriskt upphov (i Kants terminologi blir det begreppsliggjort som lag eller objektiv princip). (Kant, 1785/1997)

Nu är detta inte någon avhandling om varken Hume eller Kant, men det är näraliggande att se en väsentlig problematik hos Kant som en spegelvändning av Humes utmaning om att tillvara ta det allmänna genom det subjektiva. För när Kant lägger all vikt vid att bestämma det subjektiva genom det allmänna ('moral lagen inom mig'), som det apersonliga och a prioriska förnuftet, vart skall då subjektet (personen) ta vägen? Kants svar är en kritik av det praktiska förnuftet, som i just denna text finner en avslutning i en möjligtvis lite resignerad konklusion:

Och sålunda begriper vi visserligen inte det moraliska imperativets praktiska obetingade nödvändighet, men vi begriper likväl dess obegriplighet, vilket är allt som billigtvis kan krävas av en filosofi som med sina principer strävar efter att nå ända fram till det mänskliga förnuftets gränser. (Kant, 1785/1997 s. 94)

Demarkationslinjen mellan är och bör, såväl som den mellan etik och moral, skapar grogrunden för utvecklingen av de mest inflytelserika tendenserna inom den moderna moralfilosofin. Dels den att där är en fundamental och kategorisk skillnad på så sätt som det är, d.v.s. förklaring på världens beskaffenhet, och så som människan menar att det bör vara och hon bör handla. Detta för i sin tur moralfilosofin i en psykologisk riktning i sitt försök på att finna moralens ursprung och legitimitet, såväl som i en riktning som fokuserar på konkreta normer, kulturella konventioner och etablerade procedurer, d.v.s. en skillnad mellan att beskriva moral som ett konkret och kulturellt fenomen och att legitimera moralen i förhållande till människans s.a.s. livsvärld. Den psykologiska vägen delar sig i två centrala grupperingar med fokus på antingen förnuftsorienterade villkor och möjligheter eller känslöbetonade betingelser och intryck/uttryck. Grupperna är dock inte alltid att ses som antagonister, utan kan delvis överbryggas i t.ex. moralfilosofiska tankar om intuitioner respektive principer, var av principerna i sin tur kan leda oss tillbaka mot ett proceduriskt tänkande om moral. Tvärsnittet mellan är och bör leder också till vissa naturalistiska tendenser. Dessa må först och främst betraktas som att man mer eller mindre ger upp moralfilosofin som sådan till fördel för rent materiella och empiriska förklaringar, som t.ex. behaviorismen. Det är med utgångspunkt i denna moralfilosofiska mylla som Wittgenstein föreläsning om etik kan betraktas, såväl som den

utveckling som hans moralfilosofi tar härefter. Innan jag vänder tillbaka till Wittgenstein behöver jag dock säga ett par ord om hur ett begrepp om moralitet kan fungera som ett sätt att övervinna eller kanske hellre sagt bearbeta tvärsnittet mellan är och bör, på liknande sätt som begreppet moralitet kan vara lyhörd för en bearbetning av tvärsnittet mellan moral och etik.

Moralitet och etisk ontologi

Etik är som konstaterat ett teoretiskt begrepp och ett filosofiskt begrepp, som bestämmer att etik antingen refererar till olika teoribildningar vidrörande moral alternativt refererar till en reflexiv och rationell bearbetning av moral. Ontologi är likaledes ett teoretiskt och ett filosofiskt begrepp. Betydelsen är ordagrant läran om varat (grekiska *to on* betyder att vara), d.v.s. med ontologi refererar vi antingen till olika teoribildningar vidrörande varat alternativt refererar vi till en reflexiv och rationell bearbetning av varat. Varat är ett abstrakt begrepp vars betydningsområde kan fångas in med hjälp av besläktade begrepp såsom, ”det som är”, verklighet, världen, substans, etc. Den moderna ontologin arbetar till stor del med att kartlägga och kategorisera nyanser och skillnader innanför denna familj av begrepp, med den primära distinktionen mellan det som är **beroende** av människan och det som är **oberoende** av människan. Ontologin har i dessa frågor alltid varit närbesläktad med epistemologin, vilket dock har intensifierats i den moderna debatten och skapat grogrund för en explosiv utveckling av vetenskapsteoretiska förklaringsmodeller och förnuftsparadigm såsom positivism, konstruktivism, fenomenologi, dekonstruktion etc.

Ontologin slår över i metafysik när dess förklaringar transcenderar den mänskliga erfarenheten och det mänskliga förnuftet, genom att uppställa principer, orsaker och/eller enheter som människan inte kan sluta sig till och argumentera för, utan blott kan postulera.¹⁴ Övergången mellan ontologi och metafysik är ingen helt klar position, utan där finns ett betydningsområde för varat som s.a.s. flyter in och ur det ontologiska och det metafysiska, exempel på sådana begrepp eller begreppspar kunde vara tid och rum, stillestånd och förändring, kropp och själ, vilja och natur etc.

¹⁴ Detta är metafysik i klassisk betydelse, inte som Kant använde det i föregående avsnitt. Detta är särskilt tydligt om man lägger märke till Kants ordval i citatet om att filosofin inte får låta sig reduceras till *”en inplanterad åsikt eller en förmyndarartad natur om vem vet vilka slag har viskat i hennes öra”*. Här ekar Matteus evangeliets *”vad jag viskar i ert öra, det skall ni ropa ut från taken”* (Matt. 10:27).

När jag således nu önskar tala om *etisk ontologi*, vad talar jag om? Enkelt uttryckt är det tal om förklaringar på varat som är olösligt förbundet med en etisk dimension. Det är således en föreställning om att det som är, inte är utan värde. Istället för att arbeta med utgångspunkt i att ontologin är något för och i sig själv, möjligen med en epistemologisk övergång och kontaktnivå, som människan på olika sätt konstlat (och ofta fruktlöst) försöker klistra en etisk fantasi eller konstruktion på, vänder den etiska ontologi sig från denna idé. Som jag sagt tidigare så är denna tankegång för den förmoderna moralfilosofin inget problem, ej heller i illustrationer som illustrerar både subjektiva och allmänna perspektiv, såsom i t.ex. i Platons *Staten*, eller inom agitatoriska nästan politiska perspektiv som Augustinus i mastodontverket *Om Guds stad*. Men frågan är ju hur en etisk ontologi ser ut efter Hume. Som jag har antytt vill den gärna ta en psykologiserad form, i och med att man fokuserar i än högre grad mer på människan som den centrala gestalten, och människans medvetande i förhållande till dess livsvilkor som det främsta uttrycket för den etiska ontologin. Här finns många möjligheter men jag ser först och främst tre dominerande spår.

Det första och kanske mest markanta spåret är att ett perspektiv som etisk ontologi slår över i det den moderna filosofin kallar livsfilosofi. Två klara exempel på detta kan vara Friederich Nietzsches moralfilosofiska framställningar av det ontologiska begreppet viljan till makt (Nietzsche, 1888/1999, 1886 och 1887/2002), och Henri Bergsons metafysiska såväl som mänskliga universum (Bergson, 1987, 1903/1992). En tydlig aspekt vid livsfilosofin är att den ofta finner släktskap och uttryck i andra områden än det rent eller klassiskt filosofiska, såsom religion, estetik och konst, samt psykologi och antropologi. (Pahuus, 1994 och 1998) Om detta har en negativ inverkan på livsfilosofins status som ett moralfilosofiskt perspektiv skall jag låta vara osagt, utan blott konstatera att genom denna praxis avviker livsfilosofin från en mer traditionell och akademiskt etablerad form av filosofi.

Ett annat spår står att följa via den generella tendensen inom modern moralfilosofi att återuppta Aristoteles och dygdetiken (Christensen, 2008). Detta ser jag som något som i mångt och mycket hänvisar till ett behov för att åter arbeta med ett etiskt ontologiskt perspektiv som delvis avviker från den livsfilosofiska traditionen, t.ex. genom att återetablera idéer om moralisk uppfostran, kulturell skolning, praktiskt förnuft, o.s.v. Dygdetiken dras dock med den nackdel att den är just en form av väsensbestämmelse, en naturalistisk essensialism, och som sådan kan den få interna problem med att manövrera i ett pluralistiskt moraliskt universum, där vi handlar och förhåller oss ytterst divergerat.

Det tredje spåret är det existensfilosofiska perspektivet. Liksom de två andra spåren är det en brokig skara som knappast kan infångas i ett par meningar, så som jag försöker här, men poängen är blott den att vi med existensfilosofin får ytterligare ett sätt att perspektivera tankarna om en etisk ontologi. Här är det människans livsvilkor¹⁵ som tvingar henne till olika moraliska val i en annars värde tom värld. Här uppstår en etisk problematik om att å den ena sidan vara fri i en värld utan absoluter och möjligen också utan mening, men samtidigt medveten om att man i moraliska val blott kan önska och vilja det goda. Det finns olika lösningar på problemet men generellt kretsar de omkring ett försök på att framhäva en form av humanistisk inställning. Hos C.S. Lewis (1943/2001) är det tal om en slags fundamental mänsklighet som består av en lång rad värden eller dygder, som just för tankarna till dygdetiken. I Jean-Paul Sartres *Eksistentialisme er en humanisme* (1946/2002) är humanismen utpekad som en form av solidarisk samhörighet, medan Gianni Vattimo (2003/2005) lägger vikten vid en slags växelverkan mellan en kritisk nihilism och en – vad jag vill kalla – hermeneutisk tolerans, som också kan ses som en möjlig sekularisering av kristna föreställningar.¹⁶

Det jag mycket kort har försökt skissera är hur man, efter Hume, har försökt att gripa och artikulera en etisk ontologisk tankegång. Gemensamt för dess riktningar är att de har utgångspunkt i ett axiom om en mänsklig livsform eller om en mänsklig livsvärld, med möjligheter och restriktioner, med önskemål och apati, med åsikter och motstånd, etc., som en etisk ontologi formar sig och skapar grogrund för en moralfilosofi eller en värdeorienterad filosofi¹⁷. Mitt bästa bud på att med ett samlat begrepp fånga denna idé om etisk ontologi är genom begreppet moralitet. Det näst bästa, men möjligen något snävare och med en möjligt mer besnärjande konnotation, är genom begreppet humanism. Låt mig artikulera tanken med hjälp av ett självbiografiskt förord – inte mitt eget – men G.H. von Wrights.

¹⁵ Där är tal om en intressant begreppslig ekvivalens, men därmed också en väsentlig perspektivförskjutning, mellan mänsklig natur och mänskliga villkor, se t.ex. Sartre (1946/2002) s. 100-106

¹⁶ Det existensfilosofiska perspektivet inom moralfilosofin står för mig dock klarast genom Camus. Här i form av det nödvändigtvis tragiska men samtidigt mänskligt varma livsmod som genomsyrar mycket av hans författarskap, tänk bara på de inledande sidorna i hans självbiografiska och postumt utgivna *Den första människan* (1994/1997), med dess estetiskt fulländade och på camuskt vis talande bild av den knarriga kärran som fraktar den lilla familjen mot bakrunden av naturens monumentala och delvis illavarslande panorama.

¹⁷ Ett exempel på en värdeorienterad filosofi som just har grund i en ontologisk etik är Lennart Nørreklits filosofi om människans olika relationsnivåer som uttryckta genom konstituerande kärleksfulla/värdifulla egagemang. (Nørreklit, 2006)

En form av vad man kunde kalla "tankens utåtvändhet" har jag likväl varken kunnat eller önskat undertrycka. Den har bestått i reflexion över filosofins och vetenskapens mening och värde. I ett tidigare skede var mitt intresse för saken utpräglat individ-centrerat (egocentriskt, individualistiskt). Det gällde "kunskapen som livsform", det etiska värdet av att inom sig utveckla det rationella anlaget till högsta blomning. /.../ Oberoende av vilket värde kunskapen som livsform skall tillmätas för den enskilde, så var det uppenbart, att den s.a.s. kollektiva kunskap, som vetenskapen representerade, föranlett djupt ingripande förändringar i det som brukar kallas människans "yttre" livsvillkor. /.../ Liksom man har anledning att reflektera över frågan om det etiska värdet av "kunskapen som livsform" för det lilla fåtal, som har vetenskapen till kall, så har man orsak att fråga, vilket värde det som jag har kallat "den teknologiska livsstilen" har för mänskligheten i gemen. /.../ Det var under intryck av sådana iakttagelser om världen omkring mig, som den "tankens utåtriktning" jag nämnde med åren blev till ett sökande efter ett sätt att förhålla sig till verkligheten och efter en grund för ställningstagande i saker, som gäller rättvisa och människors väl – också utanför den trånga krets där vi agerar som enskilda individer. Kanske kunde målet för ett sådant sökande efter en livshållning beskrivas med ordet humanism. (von Wright, 1978/1995 s. 7-9)

De reflektioner som von Wright är inne på illustrerar utmärkt tankegången i detta avsnitt. Hur en etisk ontologi kan växa fram i form av en gryende och senare utvecklad moralitet genom individens villkor, erfarenheter, mognad, intresse etc. En samverkan mellan inre angelägenheter och yttre påverkan som artikulerar frågor om mening och värde, kort sagt blir begreppet moralitet täckande för det sätt varpå individen meningsfullt och värdefullt umgås med verkligheten omkring sig. Liksom hos von Wright är det först när dessa frågor lyfter sig från ett egocentriskt perspektiv till ett perspektiv som inkluderar andra – kända som okända – som vi på allvar kan tala om ett moralisk synsätt, en s.a.s. verkande moralitet och en reell moral. Men det är också här som frågan om moraliteten får en epistemisk vinkling. Här uppstår nämligen ett behov för, eller i alla fall en önskan om en grund för mening och värde, som något begripligt om man så vill, som transcenderar det individuella monologiska perspektivet till fördel för t.ex. ett gemensamt dialektiskt perspektiv eller kanske ett överordnat universellt perspektiv. Det är avhandlingens föreställning att det är just när denna epistemologiska aspekt tillfogas en ontologiskt förankrad moralitet som vi finner ett genuint uttryck för det vi konceptualiserar som tillämpad etik.

Besläktade perspektiv

Den tyske filosofen/sociologen Axel Honneth har i förlängning av sin teori om erkännande (*Anerkennung*) också arbetat med etik, och i en artikel från 2000 beskriver han en infallsvinkel som dels liknar avhandlingens perspektiv. Här efterlyser Honneth en etik som kan något mer välfungerande, än det han kallar de två enkla alternativen. Dessa två alternativ representeras av Kant, i form av universella och opartiska plikter, och Aristoteles, som företrädare för moralens beroende av en föreställning om ett gott liv. Kritiken bottnar i att Honneth inte anser dessa alternativ för användbara i förhållande till det konkreta och komplexa liv människor lever genom vardagens handlingar och beslut.

Moralteorin befinner sig följaktligen i dag i en situation som i påfallande grad liknar den som den moraliska aktören befinner sig i det vardagliga handlandet. Å ena sidan känslor av skuld eller ånger vid försummandet av plikter som ur ett universalistiskt perspektiv visar sig vara moraliskt tvingande, å andra sidan känslor av förtvivlan eller motvärn i samband med uppgivandet av individuellt betydelsesfulla livsmål, vilka tycks oförenliga med de moraliska krav som ett opartiskt förnuft ställer. (Honneth, 2000 / 2003 s. 88-89)

Här kommer m.a.o. både Kant och Aristoteles till korta och skapar inre spänningar, då de kommer till att motarbeta varandra, och Honneth poängterar istället sin princip om erkännande som ett integrerande lösningsförslag. Honneth föreställer sig tre nivåer där principen kommer på tal, dels i subjektets egenart, dels i intersubjektiva förhållanden och dels i subjektets förhållande till det samhälle hon är en del av. I dessa relationer och positioner bekräftar subjektet olika former av egenvärde, i form av anseende och respekt, samt delaktighet m.fl. som ligger till grund för moraliska uttryck såsom tillit och omsorg, samt solidaritet och lojalitet.

Honneths teori eller skiss till en teori (som han själv kallar det i sin undertitel) innehåller flera intressanta aspekter, såsom att fokusera på moralen via relationer, behovet för en form av självkänedom och olika etiska teories praktiskt förankrade konfliktpotential, men hans princip tar risken att också bli en aning för teoretiskt principiell. För även om en princip om erkännande eller bekräftelse kan ligga till grund för hur moralen exponeras gentemot de relationer som subjektet står i, så ger ju inte själva principen som sådan ett konkret incitament för olika motstridiga normativa handlingar, reaktioner och hållningar såsom acceptans respektive protest, omsatt i t.ex. att vara återhållsam och lyhörd respektive att våga ta ställning och att tillrättavisa.

Det jag gärna vill lyfta fram är Honneths sätt att s.a.s. upptäcka moralen, och därmed grundläggande definiera den. Det första Honneth påpekar är att moral kan vi förstå som moralitet. Med det avser han spåra moralen i vårt medvetande, istället för i handlingar och föreskrifter. Moral visar sig m.a.o. i vår mentalt förankrade kvalitet. Denna kvalitet kan här efter tolkas i två kategorier, en negativ och en positiv. I erkännandets ljus förstår Honneth den negativa uppfattningen som brist på bekräftelse, vilket han liknar vid upplevelse av att vara kränkt. Den positiva uppfattningen är således motsatsen, d.v.s. att där förekommer en bekräftelse, vilket Honneth i detta tillfälle liknar vid en upplevelse av att vara uppskattad. Tredje led i analysen omsätter denna föreställning om moraliteten som konkreta beteenden och hållningar. På den negativa sidan finner han således påföring av fysisk skada och mord, förakt och diskriminering av en person eller en grupp, eller ringaktning och stigmatisering. Motsvarande finner Honneth på den positiva sidan att visa omsorg och kärlek, respekt och aktning för en person eller en grupp, eller solidaritet och hänsyn.

Med utgångspunkt från denna i subjektet förankrade moralitet, som är ett uttryck för de förhållanden som subjektet oundvikligen är del av, och som upplevs som antingen varandes kränkande eller bekräftande, kan Honneth nu konkludera på den situation han började sin analys med, nämligen det dilemma som individen står i när olika allmänna eller systemiska plikter upplevs som i konflikt med några för individen önskvärda hållningar och beteenden. Honneth sammanfattar, med avseende på de tre relationsformer som subjektet ingår i:

Mellan de tre formerna av erkännande, som sammantaget utgör den moraliska ståndpunkten, består inget harmoniskt förhållande, utan snarare ett ständigt spänningsförhållande. Förvisso anger, efter vad som hittills sagts, de tre mönstren för erkännande moraliska inställningar vilka inte kan råka i konflikt med varandra, såtillvida som de har en förpliktande karaktär endast inom olika typer av sociala relationer. Men vilken av de olika erkännanderelationerna som skall ges företräde, när på en och samma gång mina olika sociala relationer konfronterar mig med motstridiga anspråk, låter sig inte på förhand avgöras ur den här utvecklade moralkonceptionens perspektiv. Den moraliska ståndpunkten omfattar tre moraliska inställningar, mellan vilka det inte föreligger någon rangordning utifrån ett överordnat perspektiv. Såtillvida präglas hela det moraliska området av en spänning, som i varje enskilt fall endast kan upplösas genom individuellt övervägande. (Honneth, 2000 / 2003 s. 109)

Det kan möjligen verka som en lite desillusionerande konklusion, men det menar jag inte att det är. Honneth får, via sin moralanalys, nämligen formulerat en utgångspunkt för etiken. Genom att ta

fasta på att eftersom vi ingår i olika typer av relationer, kan det också innebära att vi kan nyttja eller föredra olika typer av moraluppfattningar, när vi skall förhålla oss moraliskt i nämnda relationer. Kort sagt, istället för att etiken söker en allmänt gällande moraluppfattning, så kan etiken arbeta med att olika moraluppfattningar gör sig gällande innanför olika domänområden. I Honneths moralfilosofiska skiss är det inget tvivel om att vi får inkludera ett epistemiskt inslag i moraliteten, som en form av förnuftig uppfattning eller förståelse för de olika sammanhang eller domäner/diskurser man som individ ingår i. Det är denna förståelse som ger den moraliska principen om erkännande, omsatt till plikter och förväntningar, ett meningsfullt innehåll i form av korrekta applikationer som yttrar sig genom t.ex. specifika krav och bestämda procedurer och beteenden.

Nørreklit framställer en på sätt och vis liknande tankegång med utgångspunkt i följande kategoriska påstående: ”Ethiske principer forudsætter såvel ontologiske som epistemologiske antagelser. Uden et ontologisk og et tilhørende epistemisk grundlag er etiske principper rent formale og umulige at anvende i praksis på en rationel, ikke-vilkårlig måde.” (Nørreklit, 2012 s. 127). Hos Nørreklit leder detta vidare till en avklarande förnuftsprocedur i form av frågeställningar om t.ex. vem och vad som omfattas av en princip, vem som er underställd att åtlyda en princip etc. För Nørreklit är poängen att närma sig de förutsättningar som konstituerar en etisk aktör i sociala konstruktioner, vilket till syvende och sist pekar mot Nørreklits värdeorienterade position om att moraliskt ställningstagande bör ses i ljuset av de olika kärleksrelationer som individen är engagerad i. (Nørreklit, 2006 och 2012).

Både Honneth och Nørreklit kan sägas försöka inskränka grunden till det moraliska, dels genom att omfångs- eller domänbestämma etiska principer via ontologiska applikationer och konsekvenser och epistemiska definitioner och identifikationer, och dels i form av ett axiomiskt tänkande om ursprunget för de etiska principerna. Som avslutning på detta avsnitt vill jag kort citera två likartade försök, men med andra slutsatser, som samlat sätt sätter fokus på just den väsentliga problematiken (och då som sagt särskilt för en tillämpad etik) om vad som händer med moralens berättigade fundament i förhållande till epistemiska och ontologiska tankegångar, samt hur moralitet kan uppfattas ur ett individuellt, ett kollektivt och ett universellt perspektiv. Följande ordväxling är från en radiodebatt mellan filosoferna Bertrand Russell och Frederick C. Copleston, den sistnämnde katolik och medlem av jesuitorden och som filosof kanske mest känd för sitt imponerande filosofihistoriska nio-bandsverk *A History of Philosophy*.

Copleston. Yes, but what's your justification for distinguishing between good and bad or how do you view the distinction between them?

Russell. I don't have any justification any more than I have when I distinguish between blue and yellow. What is my justification for distinguishing between blue and yellow? I can see they are different.

Copleston. Well, that is an excellent justification, I agree. You distinguish blue and yellow by seeing them, so you distinguish good and bad by what faculty?

Russell. By my feelings.

Copleston. By your feelings. Well, that's what I was asking. You think that good and evil have reference simply to feeling?

Russell. Well, why does one type of object look yellow and another look blue? I can more or less give an answer to that thanks to physicists, and as to why I think one sort of thing good and another evil, probably there is an answer of the same sort, but it hasn't been gone into in the same way and I couldn't give it to you. (Russell, 1957 s. 160-161)

I detta avsnitt kan vi tydligt läsa hur Russell bekräftar den humeska positionen om en skeptisism i förhållande till rationell begrundande av moraliska värden. Möjligen kan vi läsa Russell i riktning av en etisk naturalism om vi tar hans analogi bokstavligen. Men i takt med att debatten fortsätter och flyttar fokus från värdebestämmelse till moraliskt beteende, framträder Russells position lite mer nyanserat. Nu går hans argumentation i riktning av en mer emotionellt föranledd, men samtidigt också en socialkonstruktivistisk (och därmed även pluralistisk) samt praktiskt förankrad position. Mot detta formar sig Coplestons position antagonistiskt som en universiell absolutism, om en deduktiv förnuftsorientering, som grundar sig i och med en nödvändig premiss om Guds existens.

Copleston. Well, do you accept any moral obligation?

Russell. Well, I should have to answer at considerable length to answer that. Practically speaking – yes. Theoretically speaking I should have to define moral obligation rather carefully.

Copleston. Well, do you think the word 'ought' simply has an emotional connotation?

Russell. No, I don't think that, because you see, as I was saying a moment ago, one has to take account of the effects, and I think right conduct is that which would probably produce the greatest possible balance in intrinsic value of all the acts possible in the circumstances, and you've got to take account of probable effects of your action in considering what is right.

Copleston. Well, I brought in moral obligation because I think that one can approach the question of God's existence in that way. The vast majority of the human race will make, and always have made, some distinction between right and wrong. The vast majority I think has some consciousness of an obligation in the moral sphere. It's my opinion that the perception of values and the consciousness of moral law and obligation are best explained through the hypothesis of a transcendent ground of value and of an author of the moral law. (Russell, 1957 s. 162-163)

I det nu efterföljande tar de olika positionerna tydlig form, både i förhållande till en klar ontologisk förankring och i relation till ett epistemologiskt perspektiv om kännedom och/eller inläring.

Russell. I'm inclined to think that 'ought', the feelin that one has about 'ought' is an echo of what has been told one by one's parents or one's nurses.

Copleston. Well, I wonder if you can explain away the idea of the 'ought' merely in terms of nurses and parents. I really don't see how it can be conveyed to anybody in other terms than itself. It seems to me that if there is a moral order bearing upon the human conscience, that that moral order is unintelligible apart from the existence of God.

Russell. Then you have to say one or other of two things. Either God only speaks to a very small percentage of mankind – which happens to include yourself – or He deliberately says things that are not true in talking to the consciences of savages.

Copleston. Well, you see, I'm not suggesting that God actually dictates moral percepts to the conscience. The human being's ideas of content of the moral law depends certainly to a large extent on education and environment, and a man has to use his reason in assessing the validity of the actual moral ideas of his social group. But the possibility of criticising the accepted moral code presupposes that there is an objective standard, that there is an ideal moral order, which imposes itself. I think that recognition of this ideal moral order is part of recognition of contingency. It implies the existence of a real foundation of God.

Russell. But the law-giver has always been, it seems to me, one's parents or somebody like. There are plenty of terrestrial law-givers to account for it, and that would explain why people's consciences are so amazingly different in different times and places. (Russell, 1957 s. 163-164)

För att avsluta referatet vill jag kort citera en passage som för tankarna mot avhandlingens perspektiv. Här poängteras nämligen både betydelsen av en begreppslig förståelse av moraliska tankegångar, samt även att denna analys eller förståelse, just i moraliska sammanhang, kan leda mot eller beskådas genom en meningsgivande applikation av begreppen. Vi närmar oss en begreppslig betänksamhet.

Copleston. But the form of it, what Kant calls the categorical imperative, the 'ought', I really don't see how that can possibly be conveyed to anybody by nurse or parent because there aren't any possible terms, so far as I can see, with which it can be explained. It can't be defined in other terms than itself; because once you've defined it in other terms than itself you've explained it away. It's no longer a moral 'ought'. It's something else.

Russell. Well, I think the sense of 'ought' is the effect of somebody's imagined disapproval; it may be God's imagined disapproval, but it's somebody's imagined disapproval. And I think that is what is meant by 'ought'. (Russell, 1957 s. 164)

Det skulle självfallet vara ytterst passande att gå från Russell till Wittgenstein, men innan dess vill jag försöka att utveckla idéer om moralitet och dess epistemiska implikationer och ontologiska diversitet en aning mer på egen hand.

Ytterligare ett par ord om moralitet

Det finns nästan lika många sätt att skriva om moral på som det finns moralfilosofer. För att blott nämna ett par av dem som jag har använt mig av i arbetet med avhandlingen, har vi t.ex. Robert Spaemann (1982/1989) som med utgångspunkt i våra moralbegrepp, såsom t.ex. rättvisa, lycka, ansvar etc., i lugn och sansad ton diskuterar med olika filosofer, filosofiska teorier och framför allt vardagens språkliga användning och erfarenhet. Mary Warnock (1960/1971) bygger sin framställning på en noggrann redogörelse av moralfilosofins uppgång och delvisa fall i den anglosaxiska traditionen. Frode Nyeng (2005) introducerar etiken med en saklig och pedagogisk genomgång av de mest framträdande etiska teorierna, som han samtidigt ringar in med två mer

självständiga och metaetiska kapitel + ett tillägg, i vilka han först och främst diskuterar och ifrågasätter etikens möjlighet som sådan. Vi har också Jørgen Husted (2005), som med hjälp av återkommande, enkla och lätt igenkännliga exempel, särskilt liknelsen om den barmhärtige samariten, vandrar fram genom filosofihistoriens olika moralfilosofiska teorier, för att avsluta med att framhäva en form av common-sense etik och politisk välfärdsmodell, som ett modernt och passande svar på moralfilosofins frågeställningar.

Vi har alltså att göra med moralfilosofiska verk som kretsar omkring begrepp, teorier eller idé-historisk utveckling av kortare eller längre format, och som i sin stil är diskuterande, beskrivande, reflekterande, förklarande respektive promoverande, samt har ändamålen att försvara eller kritisera bestämda moralfilosofiska teorier, besvara frågor om det goda livet, vem min nästa är, eller vilken roll kan etik spela, eller blott utreda och tänka över några moraliska problem och möjligheter. Det är viktigt för mig att nu poängtera att detta avsnitt inte skall läsas i en sådan moralfilosofisk anda, även om det knappast kan skrivas utan moralfilosofisk kännedom, utan blott skall ses som ett försök på att reflektera över begreppet om moralitet i ljuset av denna avhandlings syfte om att besvara frågan om vad filosofin kan bidra med till den tillämpade etiken.

Moraliteten, med vad jag hittills i kapitlet har beskrivit i åtanke, kan således begripas som en form delaktighet i individers leverne med hänblick på meningsskapande och värdefulla processer, åsikter och relationer. Kort sagt är det tal om att förstå moraliteten som uppdelad i några domänområden, som alla speglar ett moraliskt förhållningssätt till verkligheten omkring individen. Dessa ser jag som yttringar innanför tre grundläggande, och inte nödvändigtvis uttömmande fält eller nivåer, det är tal om ett intuitivt, ett reflexivt och ett dömande.

Den första nivån eller fältet är som sagt det intuitiva, eller det omedelbara. Med det försöker jag peka på den moralitet som vi upplever som en form av intuition eller omedelbar attityd till eller reaktion på ett givet eller upplevt fenomen. Det kan vara tal om en moralitet som vi påvisar genom emotionella utspel såväl som konkreta och känsllosamma handlingar, och har sitt ursprung i vår förmåga till inlevelse i givna situationer, oavsett om dessa är positiva eller negativa. Vi är närvarande och vår moralitet kommer till uttryck antingen instinktivt eller som ett inlärt beteende eller en vanereaktion, men under alla omständigheter är det tal om en form av moralitet som vi inte behöver besluta oss för, räkna ut eller på annat sätt medvetet komma fram till eller välja. Moraliteten är på denna nivå ett slags självklart och otvetydigt villkor som följer av den givna situationen, och framstår för subjektet som i vart givet tillfälle en oundviklig del av situationen, och

kan t.o.m. upplevas som en naturlig respons i förhållande till fenomenet. Man kan med rätta hävda att det är stor skillnad på om detta intuitiva fält består av spontana eller inlärdade attityder och reaktioner, men det spelar ingen större roll i detta fall. Om individen har, på olika sätt, lärt sig att tycka, känna och bete sig på ett bestämt sätt i bestämda situationer, eller om detta sker mer eller mindre spontant och naturligt, så är poängen att det oavsett vilket är tal om en given och omedelbar reaktion i den betydelse jag skisserat.

Nivå två är den reflexiva nivån. Den form av moralitet vi har att göra med här är en utpräglat rationell moralitet. Det betyder att vi här undersöker och ifrågasätter, beskriver och förklarar de moraliska fenomen vi kategoriserar och förhåller oss till. Detta fält omfattar således etiska teorier, som via etiska överläggningar och debatter förs över i olika moraliska åsikter och moraliska beteenden. Det kan vara tal om analyser och strukturer rörande olika föreställningar och berättelser om moral, samt en ökad medvetenhet om moraliska paradoxer, problem och tvetydigheter, och en granskning av moraliska konsekvenser, uttalanden och värderingar.

Denna nivå är m.a.o. moralfilosofins nivå. Det är bestämda situationer som ger oss möjligheten att kasta oss ut i det moralfilosofiska intellektualiserandet. Det kan vara upplevelser av det som är annorlunda, eller obegripliga eller oväntade moraliska utspel, som kan få oss till att analytiskt distansera oss från situationen, och söka oss mot etiska förklaringar och etiska föreställningar som kan hjälpa oss att förstå och begripa det vi har upplevt.

Inom nästa fält finner vi moraliteten som dömande kraft, eller med ett annat och kanske mer tidssvarande begrepp, som ställningstagande. Här är det tal om en moralitet som är medvetet avklarad med den bestämda hållning, utspel eller beteende som individen har valt att ställa sig bakom eller att framhäva. Försiktigt kan man beskriva det på det sättet att nu är moraliteten inte ett uttryck för reaktiv inlevelse, eller en granskande reflexivitet utan istället ett uttryck för en proaktiv delaktighet. Vi tar aktiv del i att låta moraliteten genom våra ställningstaganden visa vår personlighet, forma vårt agerande och påverka vår verklighet. D.v.s. man förmår att ge en om än ofta bristfällig, men i alla fall, artikulerad argumentation eller berättelse som visar varför man föredrar ett beteende framför ett annat, eller en värdedom framför en annan, eller en moralisk attityd framför en annan. Det betyder också att man på denna nivå är villig till att ställa den egna moralitet till rådighet för en etisk granskning och diskussion, således att den kan antingen bifallas eller missbehagas av andra, såväl som man själv åter kan bekräfta sina ställningstaganden eller på olika

sätt avvika från dem. På detta fält finner vi således t.ex. etiska principer och moraliska värderingar som vi medveten väljer att såväl applicera som advocera för.

När jag här har talat om tre nivåer eller tre fält skall detta inte förstås som om de är exklusiva eller delar av en processuell struktur eller mognad. Det är blott och bart tal om ett försök att beskriva moraliteten genom några tydliga uttrycksområden. Genom en sådan beskrivning försöker jag närma mig ett sätt att beskåda hur moralitet som ett samlat begrepp omfattar olika aspekter, som i sin tur kan belysa hur en tanke om moralitet kan rymma bl.a. egocentriska perspektiv och kollektiva eller universella perspektiv, samt outtalade/tysta perspektiv respektive uttalade eller definierade perspektiv. En sådan förståelse av moralitet synliggör också språkets roll och artikulationens betydelse för sammanhanget. Genom att artikulera vår moralitet i bestämda och situationsbundna begrepp kan vi s.a.s. arbeta med och utveckla vår moralitet i olika riktningar, t.ex. med avseende på att finna kollektiva ståndpunkter och lösa olika moraliska konflikter. Det centrala elementet för det filosofiska bidraget till en s.k. tillämpad etik framträder således i en begreppsorienterad klädnad, som en – med avhandlingens eget bidrag kallat – begreppslig betänksamhet.

Wittgenstein och moralfilosofi

Att studera Wittgensteins filosofi är en hel levnad, i bästa fall. Hans tankar och skrifter har varit en källa till många olika former av filosoferande inom många olika områden, men som helhet framstår de traditionella språkorienterade och epistemologiska läsningarna som de dominerande, om än senare års forskning gärna betonar en kontextuell och biografisk läsning såväl som pekar på ett växande intresse för en psykologisk och s.a.s. humanistisk eller human inspirerad läsning.¹⁸ Många av de nutidiga tendenserna kan uppfattas som försök på att avliva myten om Wittgenstein som en

¹⁸ Det är omöjligt att uttömmande eller ens rättvist uppge referenser till denna mening, men några bör jag nämna. I förhållande till den språkliga och epistemologiska traditionen är utvecklingen av vardagsspråksfilosofin ett bra exempel (Collin, 2003), men spännvidden är samtidigt mycket stor, jämför t.ex. Kripke (1982) och Svensson (1992). I den biografiska traditionen finns t.ex. Monk (1990/1995) och med ett kontextuellt fokus Janik and Toulmin (1973/1996), medan den psykologiska och humanistiska läsningen kan exemplifieras med Nykänen (2002) och Peters and Marshall (1999). Gefwert and Lagerspetz (2009) och Moyal-Sharrock and Brenner (2007) är två intressanta antologier som ger en fin översikt över olika moderna riktningar med särskilt fokus på epistemologiska läsningar och "nya" humanvetenskapliga och terapeutiska tendenser. På danska ger Brock og Hansen (1986) en illustrativ men svingande översikt över olika tolkningstraditioner, samt det bör också påpekas att vi med Kjærgaard (2004) och Westergaard (2011) har två utmärkta exempel på den biografiska respektive den psykologiska traditionen.

analytisk och anglo-saxisk tänkare, till fördel för en mer kontinental och tysk förståelseram, vilket i sin tur till viss del kan ses i ljuset av en generell identitetskris inom den analytiska filosofin. (Glock, 2011)

Att Wittgenstein ger upphov till olika läsningar är knappast överraskande, dels på grund av hans sätt att filosofera på, som ju må sägas vara långt mer kritiskt trevande och öppnande än det är avslutat och docerande, samt dels av det enkla faktum att han som ursprungligen tysktalande oftast arbetade (och fortfarande till största delen arbetas med) inom en engelsk språkdomän. Det sista kan skapa förvirringar och möjliga missförstånd eller förenklingar i förhållande till filosofiska traditioner och konnotationer av centrala begrepp som t.ex. livsform och spel.¹⁹ Jag vill inte göra en stor affär av detta möjliga dilemma för wittgensteinforskningen, men hellre konstatera att Wittgenstein, som jag ser (eller läser) det framstår mer som en samtalspartner, snarare än som en lärare eller en föreläsare, och därmed är det möjligen så att det filosofiska arbetet med Wittgenstein och hans texter i större grad reflekterar den forskande eller filosoferande läsarens perspektiv och intresse, än att det är en form av Wittgenstein som sådan eller Wittgenstein i sig själv, o.s.v. Jag faller själv ofta i fällan med att skriva och tänka ”Wittgenstein hävdar att...”, istället för att skriva och tänka ”*men* Wittgenstein säger också att...”. Vid sådana tillfällen prövar jag att dra mig till minnes t.ex.

Is it just I who cannot found [gründen] a school, or can a philosopher never do so? I cannot found a school, because I actually want not to be imitated. In any case not by those who publish articles in philosophical journals. (MS 134 143, i Wittgenstein, 1998)

eller som andra, i Wittgensteins fotspår och anda, uttrycker det (möjligen med bl.a. samma anteckning som den ovan citerade i åtanke):

Like Kant and Wittgenstein among others, he [Lars Hertzberg²⁰] has wanted to help his students do philosophy rather than teaching them specific doctrines. Wittgenstein, at some of his more depressed moments (which were many), suspected he had only managed to propagate a new jargon

¹⁹ En insikt som jag vill tacka framför allt lektor Steen Brock, vid Århus Universitet, för, då han vid våra återkommande möten alltid finner tid att påminna mig om Wittgensteins tyska/österrikiska upphov och tyska tanke/språkform. Vi känner också igen problematiken genom den etablerade traditionen att utge Wittgensteins texter som parallella utgåvor med den tyska och den engelska texten sida vid sida.

²⁰ Hertzberg är en erkänd Wittgenstein forskare och översättare, och numera professor emeritus vid Åbo Akademi (Finlands svensktalande universitet).

among his followers. This is no doubt a risk that always haunts the work of a philosopher. (Gefwert and Lagerspetz, 2009 s. iv)

När jag i detta avsnitt behandlar Wittgenstein och moralfilosofi är det således inte i ett försök att presentera en etisk teori som, jag och andra, menar kan tillskrivas Wittgenstein. En sådan teori står knappast att finna, men istället kan man hos Wittgenstein finna flera moralfilosofiska spår och s.a.s. utflykter. Dessa har i sin tur gett upphov till olika läsningar och utläggningar som tillsammans bildar en spännande mosaik av moralfilosofiskt tankegods. I avsnittet kommer jag presentera några av dess utflykter och framställningar, för att avslutningsvis lägga vikten vid ett par utvalda perspektiv som kan skapa en bättre förståelse för avhandlingens moralfilosofiska position med dess fokus på moralitet och begreppslig betänksamhet.

En hastig titt på den aktuella moralfilosofiskt orienterade wittgensteinforskningen ger en bild av att en del moralfilosofiska presentationer, efterliknar andra presentationer av Wittgenstein, genom att tala om två distinkta och dels separata perioder, d.v.s. en tidig och en sen etik (Sandøe, 1986), men det förefaller dock att man just i förhållande till den etiska läsningen ofta eftersträvar en större koherens än vad man normalt gör vid andra tillfällen (Chrisensen, 2004, Lovibond, 2007, Burbules and Smeyers, 2002). En annan väl beprövad strategi är att man koncentrerar sin läsning på en av de två texter i vilka Wittgenstein explicit adresserar etiska aspekter, d.v.s. hans föreläsning om etik (Pianalto, 2011) och ett par paragrafer i *Tractatus* (Wiggins, 2004), eller så försöker man att hitta en ståndpunkt med utgångspunkt i Wittgensteins anteckningar från hans sista levnadsår (Crary, 2007) eller i relation till eller analogi med hur han har behandlat andra ämnen som t.ex. matematik (Diamond, 1996). Alternativt väljer man att kritisera andras moralfilosofiska tolkningar av Wittgenstein (Cahill, 2004, Kállay, 2012), eller låter sig inspireras av Wittgenstein till självständiga teoribildningar (Wisnewski, 2007, Christensen, 2012) och ibland ganska vittgående utläggningar (Sharpe, 2009). Jag vill nu se närmare på några väsentliga teman bland de moralfilosofiska läsningarna av Wittgenstein som på så sätt exemplifierar den breda och brokiga mosaik jag tidigare nämnde.

I avhandlingens första del presenterade jag Wittgensteins föreläsning om etik, från vilken vi kunde härleda tanken om att det etiska i absolut, eller nödvändig, betydelse var skild från världen av fakta och att den därmed var nonsens, d.v.s. vi kan inte prata om det. Samtidigt kopplade Wittgenstein det etiska till frågor så som livets mening och dess värde, såväl som till genuina och uttömmande upplevelser av t.ex. trygghet. Detta till skillnad från en trivial användning av olika moralliknade

omdömen i frågor om och upplevelser av t.ex. god mat, en duktig pianist eller tennisspelare o.s.v. I förhållande till det triviala menade Wittgenstein att vi kan enas om objektiva kriterium och fastställa våra värdering med hjälp av faktiska tillstånd och effekter, men när det kommer till det etiska är detta inte möjligt. Konsekvensen är för Wittgenstein att det etiska måste anslås och konsolidera sig som en rent subjektiv affär: "About these final remarks, he [Wittgenstein] later told Friedrich Waisman, "At the end of my lecture on ethics, I spoke in first person. I believe that is quite essential. Here nothing more can be established, I can only appear as a person speaking for myself"."(Pianalto, 2011 s. 253)

När vi betraktar Wittgensteins föreläsning på detta vis är det närliggande att läsa honom som en form av emotivist. Med rötter i den humeska positionen kan vi läsa det som om Wittgenstein, likt Ayer, betraktar etiken som känslouttryckningar, som blott har en subjektiv grund, och inte kan härledas ur eller till fakta och en epistemisk verklighet. Emotivismen som moralfilosofi föreställer sig moralen som blott och bart subjektets känslomässiga förhållande till bestämda objekt, vilket kan uttryckas via handlingar, men också vi utsagor som använder sig av känslorienterade omdömen. Emotivismen bibehåller härmed den fundamentala klyftan mellan är och bör, och reducerar etiken till en emotionspsykologi utan en reell betydelse eller referens.

I takt med att emotivismen utvecklar en större förståelse för hur vi använder moraliska uttalanden, via ett större fokus på att beskriva moraliska situationer och moraliskt språkbruk, får det etiska också en roll att vara anvisande eller ett försök till påverkan, förbundet med att påtala vissa specifika värdefulla beteenden och/eller uppnå vissa bestämda ändamål. I Warnocks genomgång av 1900-talets anglosaxiska moralfilosofi spelar emotivismen givetvis en central roll, och hon placerar in Wittgenstein som en bricka i dess uppkomst och utveckling, dels genom att läsa honom som att han i moraliska frågor å den ena sidan avfärdar etiska teorier till fördel för att uppmåna till deskriptiva metoder, samt å den andra sidan som en föregångare för en form av moralpsykologiska analyser. Warnock erkänner dock samtidigt att det är svårt att explicit visa på Wittgensteins ståndpunkt såväl som hans reella inflytande, och hon använder sig först och främst av en generell tolkning av Wittgensteins filosofi, snarare än att se på vad han sade/skrev om moralfilosofi. (Warnock, 1971)

Det är inte svårt att se kopplingen mellan Wittgenstein och emotivismen, men den förefaller samtidigt bristfällig, och är mer troligt ett utslag av att emotivisterna har kunnat utläsa viss inspiration i isolerade delar hos Wittgenstein, än det är tal om att Wittgensteins åsikter och

anteckningar kan ligga till grund för en emotivistisk moralfilosofi. Det är framför allt två orsaker till detta, dels att man bör tolka Wittgensteins föreställning om det etiska som absolut och nödvändigt i ett lite mer nyanserat ljus än blott som ett emotionellt förhållningssätt, och dels att tanken om etiken som utsagd och nonsens är mer problematiskt än man först antar. För att gripa an dessa frågor måste vi se på några andra läsningar, varmed vilka vi till att börja med ser närmare på de berömda passagera²¹ i *Tractatus*, varefter vi knyter an till den s.k. sena Wittgenstein.

I en detaljerad genomgång av de sista paragraferna i *Tractatus*, försöker David Wiggins att tolka dessa i relation till en biografisk parallell till Wittgenstein under den aktuella perioden, som ett försök att finna dels en etisk tes om etikens nödvändiga karaktär och dels en livsfilosofisk framställning av Wittgenstein. Wiggins har två väsentliga poänger dels att etiken må vara nödvändig, d.v.s. kategorisk men att detta absolut, inte behöver läsas som transcendent, utan kan vara praktiskt förankrat. Den andra poängen är att Wittgenstein i *Tractatus* brottas med en livssyn eller livsfilosofi som kort sagt inte kan förverkligas, vilket ger upphov till en existentiell undran eller t.o.m. förtvivlan. Wiggins bygger sin argumentation runt § 6.41 om att (etiskt) värde inte kan vara något tillfälligt, och därav måste ligga utanför världen, och de efterföljande tankarna om viljan, som en bärare av det etiska, representerar en individs existentiella yttring och att detta kan göras meningsfullt genom att acceptera världens tillfälliga och värdelösa karaktär. Det är den sista positionen som Wiggins menar är omöjlig att framleva, och här knyter han an till Wittgensteins anteckningar och brevväxlingar, och föreslår att det meningsfulla och värdefulla istället för att sökas transcendent, d.v.s. utanför den faktuelle världen, må sökas i det praktiska livet. (Wiggins, 2004)

Wiggins läsning är intressant och välargumenterad. Sett i avhandlingens perspektiv är det just betoningen av att det etiska är kategoriskt och villkorslöst, samt att vi bör inta ett anti-teoretiskt perspektiv inom moralfilosofiska frågor (här som resultat av att det etiska inte är i världen, således varken som språk eller fakta) som lyser starkast. Det är också det som jag finner bäst förankrat i de relevanta paragraferna i *Tractatus*. Att detta leder till att en utmaning om det etiska ändå kan göras meningsfullt är också begripligt, likaså att denna meningsfullhet kan ha något att göra med subjektet eller individen. Wiggins leder detta spår in i en existentiell ram som koncentrerar sig om

²¹ Det handlar till stor del om paragraf 6.41 – 7, d.v.s. bokens avslutning. I dessa paragrafer talar Wittgenstein bl.a. om mening och värde, om vilja, om döden, om Gud, om det mystiska och utsägliga. I § 6.42, 6.421, 6.422 och 6.423 talar Wittgenstein explicit om etik. Andra paragrafer som kan anses vara relevanta är bl.a. § 6.13 (logiken är transcendent), § 3.34 (en sats har väsentliga och tillfälliga drag), § 5.6 – 5.641 (om världens gränser och subjektet/jaget) och § 4.11 – 4.116 (om filosofi, naturvetenskap och psykologi).

själva personen Wittgenstein, med bl.a. fokus på självmord²², vilket blir en aning spekulativt²³, om än man kan följa tanken som sådan. I förhållande till paragraferna i *Tractatus* är det inget tvivel om att Wittgenstein funderar över meningen med livet och om det är värdefullt, samt att han synes vara inspirerad av Schopenhauers filosofi att gestalta individen i termer om vilja, och att han har svårt att få s.a.s. liv i den världen som han skapat genom *Tractatus*. Att detta i sin tur leder till en närmast existensfilosofisk problematik om mening och värde i förhållande till den tillfälliga världen av fakta, samt en svårbestämd, kanske omöjlig dynamik mellan subjektet och världen, är också det troligt, om vi läser t.ex. § 6.44, § 6.5 och § 6.54. När det kommer till Wiggins konklusion om det praktiska livet kräver det – vilket han också är medveten om – en tillnärmelsevis ironisk läsning av det mesta av *Tractatus*, men att vi då samtidigt tar § 6.53 och § 6.54 på bokstavligt allvar. Man kunde förvänta lite stöd för Wiggins konklusion hos den senare Wittgenstein, men det ger Wiggins oss inte, i alla fall inte i denna omgången.

Anne-Marie Christensen (2004) är inne på liknade tankar i en artikel som ser på *Tractatus*, men även Wittgensteins senare tankar i bl.a. *Om visshet*. Också för Christensen är kärnfrågan rörande det etiska dess kategoriska status. Etiken må vara absolut eller kanske hellre sagt nödvändig. Här väljer Christensen att utläsa en analogi mellan logik och etik i *Tractatus* i form av att se dem både som förutsättningar eller villkor för världen, såsom världen framträder, förefaller eller föreligger för subjektet. På detta sätt kopplar hon det som Wittgenstein säger om logik, att den visar sig, till att också etiken visar sig i subjektets relation till världen: "What shows itself is thus the conditions for different ways of dealing with reality, which means that Wittgenstein thought that our particular descriptions or statements about reality reveal the rules which govern them." (Christensen, 2004 s. 123) Detta leder Christensen till att förbinda föreställningen om regelföljande, som hon hämtar hos den sene Wittgenstein, med föreställningen om subjektets kategoriskt konstitutionella roll som världens gränser, vilket i sin tur ger henne möjligt att beskåda det etiska som en equivalens mellan nödvändiga normer och subjektets karaktärsdrag, vilket i sin tur visar sig genom att vad individen

²² Självmord var ju onekligen en väldigt påtaglig del av Wittgensteins liv, dels genom hans syskons självmord, och dels genom hans egna benägenheter (i alla fall i tanken).

²³ När Wiggins talar om att Wittgensteins krigsinsats som observatör för artilleriet är så nära man kan komma att exekutivera livsvärlden från *Tractatus*, så fungerar det som en illustrativ poäng i förhållande till en livsfilosofisk läsning av texten, men det förefaller vara en ganska lös förbindelse om man vill påstå en klar och direkt påverkan. På det hela taget kan den typen av analogier vara nyttiga i förhållande till att belysa och poängtera något särskilt, men att betrakta dem som sanningsbärande utsagor om Wittgensteins person kan som jag ser det inte vara annat än spekulationer. Det är m.a.o. viktigt att veta vad man vill med den typen av framställningar.

faktiskt gör och säger upplever individen också som meningsfullt eller meningsgivande. (Christensen, 2004)

Christensen lyckas bättre än Wiggins med att etablera sin praktiska konklusion just för att hon väljer att använda Wittgensteins senare tankar om regelföljande, men samtidigt är hennes analogi mellan logik och etik inte lika tydlig och definierande som Wiggins paragrafbundna analys. Christensens problem är först och främst i förhållande till vad hennes analoga tankegång har för konsekvenser på subjektet/individen. Logiken konstituerar beskrivningen av fakta i en monologisk form, som förenar ett ontologiskt sakförhållande med ett symboliskt uttryck, varmed det nödvändiga ligger i korrespondensens sanningsvärde. Om etiken skall begripas (förstås) på liknande vis (jmf. t.ex. § 6.43) blir också den monologisk med absoluta värden. När detta således blir konsoliderat i subjektet genom normer och karaktärsdrag, så är det en risk för att man mister den dynamik som fanns i valet av etiskt beteende, d.v.s. viljans roll. Christensen knyter an till Løgstrup och hans villkorlösa fodringar som en annan analogisk observation, vilket leder läsningen och tankarna långt bort från den existentiella ångest som präglade Wiggins förståelse för Wittgensteins moralfilosofiska hållning. Lite kort kan man säga att den ovisshet och otrygghet som Wiggins finner väsentlig hos Wittgenstein, och som han menar bottnar i att Wittgenstein i *Tractatus* har tvingats postulerat sin etik som absolut trygghet och säkerhet, utgör grogrunden för en kritisk utmaning som därigenom skapar en alternativ och mer dynamisk, existentiell och sedermera praktisk moralfilosofisk strävan. Hos Christensen är det inte tal om en kritisk negation eller korrektion av *Tractatus* moralfilosofi, utan tvärtom en bekräftande utveckling av dessa tankar som leder fram till en moralfilosofi som å den ena sidan är deskriptiv och å den andra sidan närmar sig en form av essentialistiskt dygdetiskt perspektiv.

Både Wiggins och Christensen använder subjektet i betydelsen individ, d.v.s. människan hos Christensen och personen (Wittgenstein) hos Wiggins. Men det kunde möjligen ligga något i att förstå subjektet i andra termer. Genom § 5.6 och ett par efterföljande kunde vi kanske indikera att förstå subjektet inte som en individ utan som ett språk. Då byter vi fokus från att tänka det etiska i relation till nödvändiga, kategoriska delar av en individs livsvärld, till att försöka förstå hur det etiska kan sägas vara utsägligt, ett s.a.s. tyst element i den språkliga världen, och huruvida detta sedermera kan övervinnas och även artikuleras.

Just språket och språkets gränser står i centrum för Peter Sandøes försök att utläsa en moralfilosofi hos Wittgenstein. (Sandøe, 1986) Sandøe börjar sin presentation med att konstatera att Wittgenstein

i *Tractatus* skapar en språkfilosofi i vilken enbart språkliga utsagor är meningsfulla om de korresponderar mot ett sakförhållande, således är språkets mening förbundet med sanningen hos fakta. Då det inte finns några etiska sakförhållanden måste således etiskt språkbruk vara meningslöst, d.v.s. nonsens. Men samtidigt menar Sandøe att positionen är otillfredsställande för Wittgenstein, som i flera sammanhang ger uttryck för att mena att moraliska frågor och det moraliska i människan är av yttersta, kanske t.o.m. den yttersta, vikt, och att det således är med svärmod och ambivalens som Wittgenstein anammar resultatet av sin moralfilosofiskt destruktiva kritik av moralens grundlag och etikens berättigande.²⁴ Man kan nästan höra den avgrundsdjupa sucken med vilken Sandøe på Wittgensteins vägnar konstaterar: ”Det er en håbløs position på een gang at anse moralske spørgsmål for de vigtigaste af alle spørgsmål og samtidigt at måtte hævde, at der intet meningsfuldt kan siges om disse spørgsmål, ja at de faktisk slet ikke kan stilles” (Sandøe, 1986 s. 50)

Lösningen på detta dilemma, eller denna olust, blir att ändra synen på språket, från en bildteori till en bruks orientering.²⁵ Det väsentliga, som också Sandøe lyfter fram, med denna reorientering är att språket nu kan ses som ett socialt fenomen, och inte som den monologiska karaktär det har i

²⁴ Det bör påpekas att Sandøe också poängterar att Wittgenstein håller fast i sin intuitiva (Sandøes begrepp och läsning) absolutism i förhållande till det etiska, vilket således framtvingar en transcendent placering och upphov av det etiska, och inte en total förnekelse av det etiskas existens (som t.ex. naturalister vill göra). Det intressanta för avhandlingens presentation av Sandøe är dock att peka på vad Wittgensteins åsikter har för konsekvenser med fokus på språket, istället för fokus på en moralisk agent/en individ. För en individ kan ju alltid ”känna” eller påberopa sig ett transcendent etiskt kall eller rop och återge detta i ett slags andrahands eller omskrivet perspektiv (t.ex. som mystiska eller mytiska liknelser), men då denna transcendens som sig själv och i sig själv inte kan ropas eller kallas på genom språket, så blir dess tystnad långt mera radikal för ett språkfilosofiskt perspektiv än det nödvändigtvis måste vara för t.ex. en filosofisk antropologi eller livsfilosofi (jämför här t.ex. Christensens tidigare referens till och analogi med Løgstrup).

²⁵ Detta är självfallet en faroväckande förenkling, som kanske t.o.m. är mer missvisande än upplysande. T.ex. är Wittgenstein envetet anti-teoretisk också i tiden omkring *Tractatus*, så tanken om att den skulle innehålla en bildteori är problematiskt. Samtidigt är det korta konstaterande, som Sandøe hänvisar till, i förhållande till språkets mening som språkets användning (den berömda paragraf 43 i *Filosofiska undersökningar*, som för övrigt talar om en klass av ord, inte alla ord (vilket bl.a. ger upphov till den efterföljande diskussionen om namn)) säger ingenting om t.ex. korrekt och felaktigt språkbruk, som är en grundläggande problemställning för att överhuvudtaget kunna tala om mening som användning. När Wittgenstein prövar att begripa tanken i § 43 använder han sig till stor del av beskrivningar, vilket är i fin överensstämmelse med *Tractatus* tanke med att blott när språket låter något beskrivas eller bättre sagt illustreras är den språkliga utsagan meningsfull. Hos den tidige Wittgenstein är illustrationen bunden till en logisk struktur, emedan det hos den senare Wittgenstein förekommer andra former av illustration/beskrivning, först och främst genom praktiska exempel. Kort sagt kan vi säga att utsagan ”et ords betydning er dets brug i sproget” (Sandøe, 1986 s. 51) är nonsens med mindre vi kan visa dess meningsfullhet genom att omsätta den i beskrivningar.

Tractatus, vilket i sin tur ger plats för en dynamik (eller dialektik) i språket som s.a.s. revolutionerar hur vi (Wittgenstein) förstår mening i språket, och således uppstår *språkspellet*. Sandøes vidare tolkning av Wittgensteins moralfilosofi kopplas ihop med vad Wittgenstein säger om estetik²⁶ framför allt med utgångspunkt i Wittgensteins föreläsningar om estetik²⁷, samt en klassisk – fokuserad på inläring och användning – läsning av den senare Wittgensteins språkfilosofi. Det betyder att Sandøe beskriver Wittgensteins nya moralfilosofiska tankegång som sättet på vilket vi lär oss att uttrycka moraliska åsikter genom att använda oss av värderingsord, såsom god, riktig, präktig o.s.v., som en slags ersättning för t.ex. grimascher och gester. Detta lär vi oss genom att delta i språkliga gemenskaper, kort sagt genom att kommunicera med varandra, som Wittgenstein enligt Sandøe beskriver som olika stadier av ett språkspel omkring värderingar. Från en primitiv applikation av grundbegrepp som god och dålig, baserad på en känslomässig benägenhet och reaktion, till ett mera avancerat bruk som också tillgodoser handlingar och framför allt förväntningar i de värderingsuttryck som används. Språkbruket relaterar sig hela tiden gentemot språkspels etablerade regler och normer för den samtidiga användning och betydelsen av de moraliska begreppen, först som en mekanisk inläring och en enkel respons, och härefter med en större frihet till att tolka och uppfatta reglernas möjligheter och begränsningar.

Sandøe poängterar samtidigt att ”en anden vigtig forskydning, der if. Wittgenstein sker med udviklingen af vurderingsproget, er fra det enkelte jeg til sprogfællesskabet.” (Sandøe, 1986 s. 54) Detta innebär dels att de moraliska värderingarna binds upp på en gemensam förståelse eller bedömning och ett gemensamt uttryck, och att vi således blir tvungna att ge goda grunder till bestämda moraliska åsikter både för oss själva och för andra. Sandøe menar att Wittgenstein ser dessa goda grunder postuleras, eller mer adekvat uttryckt, visas genom att använda olika beskrivningar, i form av t.ex. analogier, ikoner och exempel. Konklusionen blir således att de moraliska utsagorna har en objektiv giltighet, som uttryck för meningsfulla gemensamma värderingar, som visar sig i hur vi upplever och uppfattar verkligheten, först och främst i form av hur vi begriper de handlingar och förväntningar som vårt språkspel ger uttryck för. Det etiska som hos den tidige Wittgenstein var utsägbart nonsens, p.g.a. dess transcendent existens, blir hos den sene Wittgenstein till en språkligt artikulerad värdering av handlingar och förväntningar som samlar

²⁶ Wittgenstein gör flera korta anteckningar genom hela sitt liv om att etik och estetik är tätt besläktade, för att inte säga rent ut sagt ensartade.

²⁷ Publicerade i dansk översättning i *Førelæsninger og samtaler* (Wittgenstein, 1978/2001)

sig till en förmåga att meningsfullt kunna uttrycka sin/vår moraliska åsikt inom en bestämd gemenskap.²⁸

I Sandøes tolkning löser den sene Wittgenstein sig från den dystra position från hans tidiga arbete och utvecklar en moralfilosofisk tanke som tillåter sig själv att artikulera det outsägliga genom en meningsfull värderingspraxis. Härigenom övervinns samtidigt den egocentriska positionen till fördel för en social sfär. Till trots för dessa viktiga landvinningar är Sandøes läsning dock inte tillfredställande. Den sene Wittgenstein presenteras i ett positivt ljus som överser några väsentliga problem. För det första är det en stor risk för att den moralfilosofi som blir resultatet av denna läsning är genomgripande konservativ, d.v.s. en traditionens eller vanans värdeorientering. Det är svårt att se hur en reell kamp om moraliska värderingar kan dels utspelas och dels avgöras i ett meningsfullt språkspel av den typ Sandøe skisserar. Det är en form av konsensusstankegång som genomsyrar Sandøes presentation, som fångas genom att gripa till redan etablerade regler och normer. Upproret, protesten eller bara ovissheten ser ut att falla utanför det i detta språkspel meningsgivande. Den andra invändningen som jag noterar är hur lätt det verkar vara att skapa och upprätthålla den gemenskap i vilken språkspelen utspelas. Denna aspekt fyller mycket i Wittgensteins sena arbete, just för att han lämnar den i *Tractatus* subjektsoavhängiga förankringen av begrepp och utsagor, till fördel för en intersubjektiv förankring, som blott kan ske mot bakgrund av att individerna s.a.s. kan känna igen och begripa varandra. Det är en risk för att argumentet blir cirkulärt om denna gemenskap skall förankras i själva språkspelen, och Wittgenstein prövar därför, med varierad succé, olika andra varianter såsom t.ex. grammatik, handling och psykologi.

Som ett försök att besvara dessa invändningar mot Sandøes presentation kan vi se på Alice Crarys diskussion om Wittgensteins moralfilosofi. (Crary, 2007) Hon tar sin utgångspunkt i Wittgensteins

²⁸ Det är en parallell mellan Sandøes moralfilosofiska läsning och den epistemologiska kritik som Bertil Rolf för fram i sin bok *Profession, tradition och tyst kunskap*. Rolf kritiserar den tradition inom kunskapsteori som argumenterar för att det finns tyst kunskap, d.v.s. kunskap som inte kan beskrivas och uttalas. Denna tradition använder sig ofta av en osägarhetsdogm som den härleder från Wittgenstein. Detta menar Rolf är uttryck för en feltolkning av Wittgenstein, på basis av bl.a. ett kategoriefel i att man obekymrat glider från en kunskapsaspekt till en kunskapsstyp. Rolfs poäng är att det outsägliga hos Wittgenstein kan bättre förstås som förtrogenhet med bestämda regler innanför en bestämd praxis. Kort sagt en form av kunnande som ligger till grund för att meningsfullt kunna delta i olika bestämda epistemiska (professionella) sammanhang. Detta kunnande tillägnas genom aktiv och gradvist mer kvalificerad delaktighet i de traditioner, normer och överenskommelser som professionen/sammanhanget upprätthåller. Rolf påtalar samtidigt att man helst inte bör bygga en teori som sådan på en wittgensteiniansk grund, eftersom "användningen av Wittgensteins filosofi förutsätter att man omstöper en antiteoretisk, antimetodisk och antiempirisk filosofi till ett slags teori, metod och empiri." (Rolf, 1995 s. 52)

Om visshet och fokuserar på hur vi kan nå vad vi kan kalla moraliskt ställningstagande, d.v.s. fälla normativa domar och fatta etiska beslut. Crary kritiserar moralfilosofiska läsningar av Wittgenstein som mot bakgrund av en form av 'mening är användning teori' föreställer sig bestämda praxis kulturer som moralens okränkbara grund. Crary insisterar på att en sådan utläggning inte är i linje med Wittgenstein, av just den anledning att den upprätthåller en stark konservatism och saknar rum för ett kritiskt perspektiv. Eller som hon agitatoriskt skriver: "Wittgenstein is in fact directly hostile to the tenets of a use-theory of meaning, and his hostility extends to the theory's tendency to block criticism." (Crary, 2007 s. 279)

Som alternativ ser Crary på frågan om att skapa mening från ett annat perspektiv. Hon menar att när Wittgenstein i *Om visshet* intensivt diskuterar Moores s.k. common sense utsagor²⁹, är det för att han menar att Moore har en väsentlig poäng, även om Moore samtidigt mistar sig. Poängen är att det föreligger vissa (empiriska) utsagor som framstår särskilt starkt för oss, och att dessa bildar en form av grundläggande ram och har en konstituerande effekt för vårt språkbruk och vår uppfattning av verkligheten. Ett sätt att förstå detta på är, att liksom Moore, se dessa utsagor som en form av epistemologiska axiom, men, hävdar Crary, det är just där Wittgenstein menar att Moore misstar sig. Det är inte en fråga om axiomatisk kunskaps absolut, men istället en fråga om meningssammanhang. Det är utsagor som vi inte ifrågasätter för det är inte meningsfullt för oss att göra detta. Utsagorna är således inte särstående domar som vi förhåller oss till som sanna eller falska, utan de är inarbetade element i vår meningskonstruktion. Crary går vidare och hävdar att Wittgensteins uppfattning om att fälla domar och fatta beslut skall ses i detta perspektiv, d.v.s. att det är en fråga om att anpassa en dom och ett beslut till ett nätverk av likartade domar och beslut som hålls ihop av en gemensam meningshorisont. Den centrala förmågan till domsavgörande och beslutstagande är således inte en argumentativ och analytisk rationalitet men en effekt av vad som förefaller meningsgivande och meningsfullt för oss som helhet i rollen som domare och beslutsfattare. Crary skriver:

Wittgenstein attempts to show that the task of understanding and assessing judgement inevitably draws on our sense for, or appreciation of, the importance of similarities that compose a network of judgements. He thus suggests that the exercise of rationality, far from calling on us to abstract from

²⁹ "Detta är en hand", "Min kropp har alltid varit i beröring med eller nära jordens yta" etc. Moore framlägger och diskuterar dessa bl.a. i sin berömda essä "A defence of common sense" (1925/2000).

all our attitudes, essentially presupposes modes of appreciation that, as he sees it, we possess as judges. (Crary, 2007 s. 290)

Vad Crary vill nå fram till är att när vi uttalar oss om verkligheten så gör vi detta grundat i den vi är, och som sådana med en förståelseram som ger mening till det vi säger och påstår. Detta i sin tur menar Crary är i Wittgensteins optik att inse en etisk dimension i vårt språkbruk, nämligen den att vi alltid är ansvariga för vad vi säger och vad vi påstår. Också en rent deskriptiv utsaga är således ett etiskt språkbruk då det framställs som meningsfullt mot bakgrund av en sammanhängande världsåskådning. Poängen är således nu att vi p.g.a. dessa omständigheter bör vara kritiska gentemot vad vi uttalar oss om. Kritiska i den betydelse att vi inte bara kan förklara vad vi påstår men att vi också kan stå för det och ta ansvar för det. Vad Crary gör är att återge individen makt över sitt deltagande i språkspelet, och att uppfatta meningen inte som en intersubjektiv överenskommelse och reglerad gemenskap, men som givet och uppfört innanför den individuella aktörens horisont.³⁰

Det är inget tvivel om att Crary faller inom den s.k. terapeutiska traditionen av läsningar av den sene Wittgenstein. Att det s.a.s. handlar om att filosofera om sig själv och sitt fundament, lika väl som ett sätt att stärka sig själv som en självständig, medveten och välfungerande aktör. Problemet som jag ser det är dock att Crary missar den mest väsentliga poängen med att språkbruket har en etisk dimension. Anledningen till att jag bör taga ansvar för vad jag påstår och anledningen till varför jag bör genomtänka mitt talesätt är ju för att det har effekter på andra utöver mig själv. Det är p.g.a. att språkspelet inte är privat, att det inte är en monolog, som gör att den etiska dimensionen gör sig gällande, d.v.s. blir meningsfull, vilket ju i övrigt var en problematik redan i *Tractatus*, om än där med ett delvis annat utfall.

Som en avrundning på denna utvalda genomgång av olika moralfilosofiska läsningar av Wittgenstein vill jag nämna Matthew Piantos ”Speaking for Oneself: Wittgenstein on Ethics” (2011).³¹ Piantos läsning samlar perspektiven jag har behandlat i en framställning som således

³⁰ Crarys position är onekligen kontroversiell, och hon finner som sagt trevande stöd för den genom sin läsning av *Om visshet*. Men det betyder samtidigt att hon måste se bort från Wittgensteins berömda privata språks argument, och t.ex. den intressanta paragraf 241 i *Filosofiska undersökningar*. Man kan dock möjligen tolka henne till att hon med begreppet subjekt inte önskar hänvisa till en individ eller en person, men använder det i en mer abstrakt eller allmän betydelse.

³¹ Ett alternativ kunde vara Wisnewskis *Wittgenstein and Ethical Inquiry* (2007). I boken framhäver Wisnewski en läsning som har vissa likheter med vad jag har presenterat, bl.a. tanken om att etik spelar en form av konstituerande

lägger vikt vid att 1) avfärda en emotivistisk läsning, 2) en moralfilosofi bunden till individens utveckling och personlighet, samt 3) en förståelse för vad Wittgenstein menar med att etik är outsägligt. Pianalto utvecklar sin argumentation och läsning runt Wittgensteins föreläsning om etik, vilket ju på sitt sätt också passar fint, då det var med den som avhandlingens Wittgenstein blev introducerad. Pianaltos syfte är att visa hur det etiska är meningsfullt som en konstituerande aspekt av en individs perspektiv på tillvaron. Att det inte bara handlar om emotionella reaktioner, men att när moraliskt språk tas i bruk är det också en indikation på individens världsåskådning som helhet, vilket bl.a. visar sig i de val som föregår en bestämd artikulering av fakta och ett bestämt perspektiv på en händelse, ett sammanhang eller en praxis. Pianalto skriver:

What we generally discover, where there is a strong difference in moral opinion, is that there are other striking differences in the "worlds" of the disputants which are not simply "emotional" differences, but deep disparities in perspective – in our views about which facts are relevant and in the concepts we employ to describe the facts. /.../

For a perspective is a way of looking at (and not just feeling about) things; it is a way of ordering how the world is represented in one's thoughts. In revealing a perspective, ethical statements are representative of a particular way of looking at the world, in addition to what they happen to show about one's emotional responses. (Pianalto, 2011 s. 260-261)

Pianalto fortsätter tankegången och argumenterar för att när det etiska fås möjlighet att visa sig som en individs förhållningssätt och perspektiv, genom individens användning av moraliska begrepp i konkreta och därmed kontextuella sammanhang, har detta två väsentliga följder. För det första kan det förstås som individens försök att övertyga andra om att hans/hennes perspektiv är – som Pianalto uttrycker det – värt respekt, d.v.s. bör lyssnas på. För det andra kan vi bedöma huruvida talaren visar ett adekvat bruk av moraliska begrepp, som i sin tur leder hän mot individens moraliska föreställningsförmåga, kort sagt en inblick i talarens etiska konceptuella apparat. Denna sista tanke förbinder Pianalto med Wittgenstein i form av betydelsen av moraliska begrepp som

roll för individens perspektiv på verkligheten, samt att en etisk analys bör handla om att klargöra de grundläggande moraliska värden som fluerar och visar sig i olika bestämda vardagliga sammanhang. Att denna typ av beskrivningar och klargörande är både möjlig och väsentlig för en välfungerande moralfilosofi kan sägas vara bokens huvudtes. Den stora styrkan, som jag uppfattar det, i Wisnewskis bok är att han demonstrerar ett intressant moralfilosofiskt släktskap mellan Wittgenstein och Kant, som också perspektiveras genom en liknande analys av Mill. Samtidigt är boken å den ena sidan ett försök att validera etisk teori, d.v.s. förklara varför etiska teorier är meningsfulla, och å den andra sidan en förståelse av etik som är förbunden med ett filosofiskt perspektiv om livsformer.

visar sig i en samtidig och koherent förståelse och användning av dessa begrepp. D.v.s. vi kan inte meningsfullt använda ett moraliskt begrepp om t.ex. bra uppförande, utan att samtidigt också önska oss uppfylla begreppets mening och uppföra oss bra. Pianalto formulerar härefter fyra generella kriterier för det etiska som konstituerande för perspektiv som dels är moraliskt språkligt adekvata och dels är värda respekt. Dessa visar sig som perspektivens/individernas förmåga till att vara sensibla, koherenta, konsekventa och samvetsgranna.

Detta för oss till det sista steget i Pianaltos argumentation. Det är att omsätta Wittgensteins tanke om det etiska som uteslutande till att betyda att det etiska alltid är ett personligt engagemang. Med det menas dels att vi alltid uttrycker oss och därmed fäller moraliska domar inom det etiska perspektiv som vi redan besitter, och dels att dessa domar och uttryck alltid må konsolideras som våra egna. Detta gör det etiska absolut och nödvändig i ett förstapersons perspektiv, men samtidigt kan det aldrig bedömas med en sådan måttstock i ett universellt perspektiv. Med det uteslutande avser Wittgenstein, enligt Pianalto, således blott att det etiska alltid är i första person, vi kan s.a.s. bara tala för oss själva.

Bitvis i sin presentation mister Pianalto blicken för Wittgenstein, framför allt när han involverar sig i en längre diskussion med Ramseys emotivistiska tolkning av Wittgensteins moralfilosofi, men å andra sidan är det på sätt och vis en naturlig konsekvens av att koka moralfilosofisk soppa på Wittgensteins till största delen blott häntydingar. Det finns tre poänger jag vill lyfta fram med Pianaltos läsning. Den första är att föreställningen om hur det etiska visar sig genom perspektiv åskådliggjort genom begreppsbruk, för till den något ambivalenta situationen att vi är i stånd till att uppfatta ett spektrum av divergenta perspektiv, men vi kan blott (be)döma dessa perspektiv utifrån vårt eget perspektiv. Här uppstår således ett problem dels i form av till vilken grad vi reellt kan förstå andras perspektiv, samt huruvida vi kan anamma dessa eller inte, d.v.s. hur vi förmår att utveckla och förändra vårt eget perspektiv. Pianalto har inget direkt svar på detta, utan omformulerar frågan till att bli en fråga om förståelse för divergenta disciplinära perspektiv (på bakgrund av Wittgensteins diskussion om mirakel, som etiskt begripligt, men naturvetenskapligt nonsens).

Den andra poängen är just att Pianalto väljer att – för det mesta – i sin text beskriva Wittgensteins moralfilosofi i termer av perspektiv och begrepp, istället för att tala om karaktär och principer, eller livsform och transcendens. Detta är i linje med avhandlingens strävan om att tala om moralitet och begreppslig betänksamhet, i vilket jag försöker skapa en förståelsesram som begriper moralitet

genom ett konglomerat av tanke-tal-handling. Samt med begrepp önskar avhandlingen öppna för en dialektisk och konkret konstituering av en moralisk åsikt istället för att använda sig av mer abstrakta tankegångar om t.ex. principer eller ideal. Den tredje poängen är att Pianalto insisterar att introducera tanken om att med det etiska följer ansvar, d.v.s. att individen genom medvetenhet om sitt perspektiv och sin dom följer att individen också tar ansvar för detsamma. Denna poängen vill jag återkomma till i nästa kapitel, och där konceptualisera samma idé i termer av att vara ärlig eller uppriktig gentemot sig själv.

Som avslutning på detta avsnitt och kapitlet vill jag summera ett par aspekter av Wittgensteins moralfilosofi som har visat sig i min genomgång och som markerar avhandlingens moralfilosofiska position, samt leder fram emot tanken om begreppslig betänksamhet som en form av filosofiskt bidrag till den tillämpade etiken. Jag vill ta utgångspunkt i ett par utvalda textavsnitt hos Wittgenstein, och vill samtidigt poängtera att det inte är tal om en etisk teori, men blott en artikulation av ett par användbara (moralfilosofiska) funderingar. Vi börjar med *Tractatus*:

Därför kan det icke finnas några etikens satser. Satser kan icke uttrycka något högre.

Det är klart att etiken icke kan utsägas. Etiken är transcendental.

(Etik och estetik är detsamma.)

(Tractatus, §6.42 och §6.421)

Som vi har sett är det avsnitt vari dessa två paragrafer ingår centrala element för en moralfilosofisk läsning av Wittgenstein. Tidigare gav de upphov till en subjektivering av moralen, som i sin tur blev till en individualisering av moralen. En annan aspekt som vi noterat var att moralen inte kan begripas, förklaras och rättfärdigas med ord, då är det inte plats för etiken inom världen av fakta (även om det sedermera är plats för former av beskrivningar). Det betyder i korthet att vi inte kan deducera etiken från fakta eller från s.a.s. tillfället. Det betyder inte att vi inte kan uppleva, utpeka eller framhäva moraliska fenomen, det betyder bara att dessa moraliska perspektiv finner deras/sitt berättigande i oss och inte i fenomenet som sådant. Frågan är så varför vi överhuvudtaget (upp)finner det moraliska perspektivet och var vi kan finna dess berättigande.

Ett nyckelord i citatet är att etiken är transcendental. Transcendental, också med bl.a. § 6.13³² i åtanke, kan i detta sammanhang förstås som ett villkor och som att något är s.a.s. genomgående och oundvikligt. Som jag ser det så är Wittgensteins poäng tudelad när han kallar etiken transcendental. Å den ena sidan är det klart att etiken, d.v.s. berättigandet och/eller härkomsten av moraliska fenomen och upplevelser, må begripas som ett a priori villkor för själva fenomenet och upplevelsen. Detta är ett klart och tydligt ställningstagande för det etiska som ett konstituerande element, och inte t.ex. som ett tillvägagångssätt/en procedur. Å den andra sidan är etiken samtidigt något genomgående, i den betydelsen att det skall kunna spegla både den subjektiva förståelsen och den föreliggande verkligheten. När det gäller världen av fakta är motsvarande, det som är genomgående, beskrivet som logikens symbolik, då förklaringens struktur och faktas struktur kan förenas med just logikens symbolik. Problemet är nu, att om etiken är ett konstituerande villkor, så må den också föregå genom en för etiken genomgående och oundviklig symbolik. Kort sagt, om etiken skall begripas som ett nödvändigt villkor för subjektets upplevelse och förståelse av en föreliggande 'moralisk värld', så måste etiken samtidigt finna en form i vilken den kan visa subjektet denna 'moraliska värld'. Formen, eller symboliken, skall således kunna sammanlikna eller sammanlänka upplevelsen/förståelsen och det föreliggande.

Det första svaret Wittgenstein prövar är att det har den genom det emotionella beteendet (jmf. § 6.422), nästa försök är med viljan (§ 6.423 – 6.43), härefter med livet och döden (§ 6.431 – 6.4311), som för över i evighet och Gud (§ 6.4312 – 6.432). Svaren är dock inte – just det som logiken ger – nämligen en tillfredställande symbolik, och Wittgenstein hamnar således med den paradoxen att etiken både är ett nödvändigt villkor, men samtidigt utan en symbolisk (d.v.s. [be]griplig) form, han kan inte annat än att kalla denna paradox för mystisk (§ 6.44 och 6.45). Som en sista utväg försöker han således att göra sig av med denna mysticism genom att avfärda dess problem, genom att ogiltigförklara själva gåtan/frågan (§ 6.5 – 6.521), men det är dessvärre en klen tröst (§ 6.522), och

³² "Logiken är ingen lära utan en spegelbild av världen. Logiken är transcendental.". Se också § 6.1261 "I logiken är process och resultat ekvivalenta. (Därför ingen överraskning.)", och § 6.124 "De logiska satserna beskriver världens stomme eller rättare sagt de framställer den. De handlar icke om någonting. De förutsätter att namn har betydelse och elementära satser mening, och detta är deras förbindelse med världen. Att vissa förbindelser mellan symboler – som väsentligen har bestämd karaktär – är tautologier, måste självklart visa något om världen.", samt § 6.1223 "Nu blir det klart varför man ofta kände det som om de logiska sanningarna vore någonting vi borde kräva: Vi kan nämligen kräva dem såtillvida som vi kan kräva en tillfredställande symbolik."

som till syvende och sist kan få en till att tvivla på meningen, d.v.s. poängen med hela sitt projekt³³ (§ 6.53 – 7).

Som jag läser det så framstår Wittgenstein i *Tractatus* närmast som en existentiell tänkare när det gäller det moralfilosofiska området. I linjen från Hume och Kant finner han det oundvikligt för oss att vara moraliska i handlingar och åsikter, men brottas samtidigt med problemet att legitimera dess uppkomst och berättigande. Människan står således med etiska val och problem, genom sitt och andras moraliska beteende, som hon inte kan motivera eller lösa, då etiken till synes inte kan artikuleras i en tillfredställande symbolisk form som hon kan hantera och begripa. Det är mitt intryck att Wittgenstein aldrig överger denna grundläggande tanke, och att just jakten på en fungerande symbolik som kan föra ihop det moraliska i mitt aktiva umgänge med världen med det etiska i min förstående perspektivering på världen är kärnan i hans efterföljande moralfilosofiskt fragmentariska tankar. Jag vill nu gå vidare med en tolkning som passar avhandlingens syfte. Det skall då sägas att jag blundar (liksom jag har gjort i min presentation som helhet) för andra möjliga tolkningar, såsom dels det psykoanalytiska eller terapeutiska spåret, samt ett eventuellt naturalistiskt spår, såväl som det kanske mest framträdande, nämligen det religiösa spåret.

En aspekt som saknas i *Tractatus* undersökning, men som i det efterföljande utvecklas mer och mer, är Wittgensteins användande av beskrivningar, och de tankar – metodologiska och filosofiska – som följer av detta. Vi såg exempel på det i hans föreläsning om etik, och hans senare arbeten arbetar ofta med utgångspunkt i en beskrivning. I mångt och mycket kan hans användning av beskrivningar ses i ljuset av hur Wittgenstein modifierar sina tankar om bilder och avbildning från *Tractatus*. Dessa spår utvecklar sig först och främst omkring en form av epistemologisk – delvis – självreflexiv undersökning av vilka möjligheter och villkor som råder i förhållande till att skapa en meningsfull förståelse för kunskaper och kunnande. Men grundstrukturen i dessa tankar kan också överföras på det moralfilosofiska området, då t.ex. problematiken omkring att vara säker på något, att känna tillit, att förhålla sig till lärdomar och bearbeta erfarenheter, och utveckla sig själv och sin relation till världen etc., givetvis också kan anses ha ekvivalent betydelse för vår moraliska livshållning och vår moraliska person, d.v.s. vår moralitet. Jag vill titta på dessa tankar genom dels anteckningarna från 1929-1930, samlade i den s.k. *Philosophische Bemerkungen / Philosophical*

³³ Notera här Wittgensteins ofta förekommande ekvivalens mellan logik och filosofi och en föreställning om meningsbildning. I tillfället med moral – såväl som konst – (och här igenom möjligen också livet) visar sig denna treenighet således som bristfällig.

*Remarks*³⁴, och som således härstammar från samma period som hans föreläsning om etik, samt ett av Wittgensteins sena manuskript, samlat i en annan parallell utgåva med titeln *Über Gewissheit / On Certainty (Om visshet)*. I *Philosophical Remarks* finner man bl.a. följande anmärkningar.

20. *You can draw a plan from a description. You can translate a description into a plan. The rules of translation here are not essentially different from the rules for translating from one verbal language into another.*

A wrong conception of the way language functions destroys, of course, the whole of logic and everything that goes with it, and doesn't just create some local disturbance.

If you exclude the element of intension from language, its whole function then collapses.

21. *What is essential to intension is the picture: the picture of what is intended.*

/.../

23. *If when a language is first learnt, speech, as it were, is connected up to action – i.e. the levers to the machine – then the question arises, can these connections possibly break down? If they can't, then I have to accept any action as the right one; on the other hand if they can, what criteria have I for their having broken down? For what means have I for comparing the original arrangement with the subsequent action?*

*It is such comparison which is left out in Russell's theory.*³⁵ *And comparison doesn't consist in confronting the representation with what it represents and through this confrontation experiencing a phenomenon, which, as I have said, itself could not be described in advance.*

³⁴ En textsamling som Wittgenstein satte ihop för att ge vidare till Russell. Russell i sin tur skulle använda texten till att övertyga styrelsen för Trinity College om att bevilja Wittgenstein förnyade forskningsanslag. Textsamlingen hamnade sedermera hos Moore, då denne på styrelsens uppdrag hade bett Russell om en filosofisk värdering av Wittgensteins arbete. 1964 publicerades hela textsamlingen av Rush Rhees, som hade fått materialet av Moore i samband med Wittgensteins bortgång. *Philosophische Bemerkungen* anses generellt för att vara ett intressant material, eftersom det på många sätt illustrerar Wittgensteins filosofiska utveckling från hans tidiga period fram mot hans senare arbeten, och därmed bidrar till att skapa en större kontinuitet mellan perioderna, än man kan utläsa genom att koncentrera sig på det långt mer färdiga material som *Tractatus* respektive *Filosofiska undersökningar* representerar. Textsamlingen föreligger inte i en svensk översättning, och jag vil härnäst referera till verket med dess engelska titel, da jag valt at citera dess engelska text.

³⁵ Wittgenstein talar i dessa passager om Russells tankar omkring propositionernas mening och referens (i kölvattnet på dennes logiska atomism), och mer specifikt om propositioner som uttrycker bestämda önskemål och förväntningar

(Experience decides whether a proposition is true or false, but not its sense.)

24. How is a picture meant? The intention never resides in the picture itself, since, no matter how the picture is formed, it can always be meant in different ways. But that doesn't mean that the way the picture is meant only emerges when it elicits a certain reaction, for the intention is already expressed in the way I now compare the picture with reality.

In philosophy we are always in danger of giving a mythology of symbolism, or of psychology: instead of simply saying what everyone knows and must admit. (Philosophical Remarks, s. 63-65)

Segmentet är fascinerande av många orsaker. Dels kan vi bättre förstå vikten av hans deskriptiva intresse, dels språkets konstituerande och bruksorienterade karaktär och dels hans fortgående kamp mot dunkla, mystiska och metafysiska tendenser – både hos andra, men kanske först och främst i form av en självkritik.

Den sista poängen är klart förbunden med det som hos Wittgenstein utvecklar sig till en form av evidenstänkande. Med det menas att han söker en grund för våra påståenden som det kan råda evidens för. Detta är Wittgensteins försök att bekämpa skepticism, såväl som solipsism, i det att vi med evidens varken kan hänvisa till transcendentalier eller till vad vi personligt anser som självklarheter. Samtidigt må dock evidensen som sådan upplevas som en självklarhet bortom den individuella horisonten. Det svårsmälta är således att evidensen skall s.a.s. vara där utan att den efterprovats, samtidigt med att den skall kunna undersökas och upprättas utan hänvisning till metafysiska postulat eller emotionell nyckfullhet.

Evidens för Wittgenstein förefaller kretsa omkring en tanke om något som är nödvändigt och begränsande, något som är definitivt såväl som definierande, men samtidigt som det paradoxalt nog

(t.ex. ordergivning). Wittgenstein menar att i Russells tillfälle är man tvungen att acceptera vilken än händelse som efterföljer propositionen som just den önskade och förväntade, eftersom han hävdar att Russell blott möjliggör att externa kausala (efterföljande) relationer kan anses referensiellt meningsgivande. Wittgenstein exemplifierar detta genom att man i Russells teori kan få stillat sin hunger genom att be om ett äpple men istället få ett knytnävsslag i magen, samt att en man som ställs schackmatt, kan utropa sig till vinnare genom att hävda att det var syftet med spelet. Det absurda med exemplen är Wittgensteins sätt att påtala en brist i Russells tankegång, som Wittgenstein som synes bl.a. härleder till frågan om möjligheten för att ett exicerat beteende motsvarar eller inte motsvarar det förväntade och/eller det önskade beteendet. En väsentlig poäng för Wittgenstein är samtidigt att den intensionalitet han undersöker i detta sammanhang förbinds med språkliga och illustrativa (och därmed epistemologiska) kriterium (regler), och inte blott ses som psykologiska, d.v.s. emotionella reaktioner (som han menar är det enda som Russells teori kan acceptera).

genererar dynamik och möjliggör förändring, vilket resulterar i att Wittgenstein så ofta – som i citatet ovan – tvingas tala om/varna för den totala och absoluta kollapsen av logiken, språket och verkligheten.³⁶ Över hans evidens tycks det härska en slags ambivalent problematik som en form av allt eller inget kriterium. Att s.a.s. få liv i och artikulerat denna evidens är ett återgående tema för Wittgenstein, och hans svar tenderar att gruppera sig på två varianter, eller mer precist aspekter, dels något omkring läroprocess³⁷ och regelföljande, d.v.s. en form av struktur för ett korrekt tillvägagångssätt, och dels en mer substantiellt konstituerande och förutsättande tankegång, t.ex. i metaforiska liknelser om gränser, flodbäddar och myter. Jämför följande utdrag från *Om visshet*:

94. Men min världsbild har jag inte därför att jag förvissat mig om dess riktighet; inte heller för att jag är övertygad om dess riktighet. Utan den är den nedärvda bakgrunden mot vilken jag skiljer mellan sant och osant.

95. De satser som beskriver denna världsbild kunde höra till en slags mytologi. Och till sin roll liknar de spelregler, och spelet kan man också lära sig rent praktiskt, utan uttalade regler. (Om visshet s. 22)

I de efterföljande paragraferna framstår det än klarare att Wittgenstein opererar med en föreställning om hårdhet som ett uttryck för evidens. Ju hårdare eller fastare något framstår för oss, ju större tilltro och självklarhet tillskriver vi det. Samtidigt är inget så hårt eller fast att det inte kan mjukna upp, förändras och kanske t.o.m. försvinna om omständigheterna tillåter det. Hela tiden föregår denna process som ett tudelat perspektiv, med å ena sidan det lärande och reglerföljande och å den andra det konstituerande och grundläggande. Densamma tudelta aspektstrategi tillåter Wittgenstein att s.a.s. samtidigt tala om språk och utsagor å den ena sidan och visshet (säkerhet) och erfarenhet å den andra, och därmed hitta tillbaka till de två andra poängen från tidigare med det deskriptiva som en form av artikulerad och prövande erfarenhet, samt språkets centrala roll som vår möjlighet till meningsbildning och självkänedom. Låt mig citera ytterligare ett par paragrafer från *Om visshet*:

³⁶ Just denna tillnärmelsevis paradoxala karaktär – som samtidigt fast och rörlig – är som sagt en återvändande problematik. En av de få riktigt bra bilderna på hur denna tankegång ändock kan lyckas finner vi i § 152 i *Om visshet*. Här talesätter Wittgenstein evidensen som en axel om vilken en kropp roterar, och konstaterar: "Denna axel står inte fast i den meningen att den fasthålls, utan rörelsen kring den bestämmer den som orörlig."

³⁷ Just i förhållande till läroprocesser kommer evidenstankens inneboende problematik klart till synes, då Wittgenstein t.ex. lägger vikt vid instruktioner som väsentliga läromedel, samtidigt med att dessa instruktioner på sätt och vis är en slags tillfälligheter eller konventioner som således den lärande kan och dels bör överskrida.

96. Man kunde föreställa sig att vissa satser med formen av erfarenhetssatser hade stelnat och fungerade som ledning för flytande erfarenhetssatser som inte stelnat; och att detta förhållande ändrades med tiden, i det att flytande satser stelnade och stela blev flytande.

97. Mytologin kan igen bli flytande, tankarnas flodbädd förskjutas. Men jag skiljer mellan vattnets rörelse i flodbädden och dennas förskjutning; fastän det inte finns någon skarp åtskillnad mellan dem.

/.../

114. Den som inte är säker på något faktum kan inte heller vara säker på sina ords mening.

115. Den som ville tvivla på allting skulle inte ens nå fram till tvivlet. Tvivlandets spel självt förutsätter redan vissheten.

/.../

176. I stället för ” Jag vet det” kan man i många fall säga ”Det är så; lita på det”. I många fall återigen: ”Det lärde jag mig redan för flera år sedan”; och ibland: ”Jag är säker på att det är så.”
(Om visshet s. 22, 25, 32)

I och omkring dessa avsnitt i *Om visshet* arbetar Wittgenstein vidare med hela denna – först och främst – evidens bekräftande och sökande epistemologiska universum, i fragmentariska moment om bl.a. lärande och prövande (§ 160-165), om att fälla omdömen (§ 128-130), relationen mellan utsagor, fakta och handling (§ 196-204), och regler och exempel (§139), samt en nygammal tanke om bilder och korrespondens (§146-147 + 203). Hela tiden rumsterar problematiken, eller kanske hellre sagt den tvetydiga dynamiken om det fasta och hårda som har en konstituerande och samlande (bestående) karaktär respektive erfarenhetens och faktas kontingenta och med det tillpassade såväl som avvikande bidrag (§140-142, 145, 166-167, 189-191, 213, 217). Låt mig avsluta besöket hos *Om visshet* med två paragrafer som på sitt sätt illustrerar tankegången, samt bär tydliga likheter med det tidigare avsnittet från *Philosophical Remarks*, det ena är en metafor, det andra ett påstående, med en för avhandlingen intressant observation:

99. Ja, den där flodens strand består delvis av hårt berg, som inte förändras alls, eller bara omärkligt, och delvis av sand, som än här, än där spolas bort eller förs till.

/.../

103. Och om jag sade ”Det är min orubbliga övertygelse att etc.”, så betyder detta i vårt fall också, att jag inte medvetet kommit till denna övertygelse längs bestämda tankebanor, utan att den är förankrad i alla mina **frågor och svar** på ett sådant sätt att jag inte kan röra vid den. (Om visshet s. 22, 23)

Med detta utdrag vill jag vända tillbaka till *Philosophical Remarks*, då Wittgenstein här i kölvattnet på de tidigare citerade passagerna, också talar om att frågor och svar och framför allt dylika tilltag, föregår i och därigenom indirekt visar på en redan närvarande och förutsättande, konstituerande perspektivering.³⁸ Wittgenstein skriver bl.a.:

27. *The meaning of a question is the method of answering it: then what is the meaning of ”Do two men really mean the same by the word “white”?”*

Tell me how you are searching, and I will tell you what you are searching for.

/.../

28. *Expecting is connected with looking for. Looking for something presupposes that I know what I am looking for, without what I am looking for having to exist.*

/.../

How do I know that I have found that which I was looking for? (that what I expected has occurred, etc.) I cannot confront the previous expectation with what happens. The event that replaces the expectation, is a reply to it.

/.../

³⁸ Wittgensteins tankar är givetvis besläktade med andra tongångar inom många epistemiska teoribildningar. Personligen finner jag intressanta likartade bidrag hos såpass olikartade tänkare som Ludwik Fleck (1935/1997), Mats Rosengren (1998) och Jaakko Hintikka (2007). Flecks perspektiv är en tidig version av att tänka i paradigmer (hos Fleck tankekollektiv) och fokusera på sociologiska aspekter av epistemologiska villkor. Det är också ett vetenskapsteoretiskt verk som inte handlar om fysik eller astronomi, utan om medicin och som prövar att bestämma vetenskapens användning av ett faktum. Rosengrens bok är ett argumentationsteoretiskt perspektiv på epistemologiska frågor, och baserar sig till stor del på Chaim Perelmans retoriska filosofi. Rosengren försöker lägga fram en kunskapsteori som är kontextuell och uttalad (och därmed heller inte privat), och som han i en senare bok (Rosengren, 2002) kallar doxalogi och utvecklar i en praktisk och metodologisk riktning. Hintikka å sin sida arbetar med epistemisk logik, vilket han i en rad texter praktiserar i riktning av att förklara epistemologin som en form av förfrågning (inquiry), med just vikt på frågan och svarets dynamiska och ömsesidiga bestämelse av kunskapens innehåll.

30. *Could we imagine any language at all in which expecting p was described without using p ?*

Isn't that just as impossible as a language in which $\neg p$ would be expressed without using p ?

Isn't this simply because expectation uses the same symbol as the thought of its fulfillment? For if we think in signs, then we also expect and wish in signs.

/.../

33. *If I expect to see red, then I prepare myself for red.*

I can prepare a box for a piece of wood to fit in, just because the wood, whatever it's like, must have a volume.

If there were no connection between the act of expectation and reality, you could expect a nonsense.

/.../

34. *Our expectation anticipates the event. In this sense, it makes a model of the event. But we can only make a model of a fact in the world we live in, i.e. the model must be essentially related to the world we live in and what's more, independently of whether it's true or false.*

If I say that the representation must treat of my world, then you cannot say "since otherwise I could not verify it", but "since otherwise it wouldn't even begin to make sense to me". (Philosophical Remarks s. 66-71)

Det är en ocean av intressanta aspekter i dessa avsnitt som jag har citerat. Men låt mig sammanfatta de punkter som jag menar är mest väsentliga, samt härefter föra tankarna över på det moralfilosofiska området. Det förefaller som om Wittgenstein föreställer sig att när vi hänvänder oss gentemot världen, d.v.s. när vi tar aktiv del i olika processer, göromål, diskussioner, ändamål etc. som involverar oss själva och de omständigheter, den kontext vi befinner oss i, så gör vi det med utgångspunkt i ett särskilt, och s.a.s. redan närvarande perspektiv. Detta perspektiv utgör en form av kärna – fel ord – eller åsikt – också fel ord – som på sätt och vis möjligen kan förklaras som vår person, eller vår personlighet. Det är i alla fall något 'inom' oss, som är hårt och fast, men som inte är evigt eller oföränderligt då det samtidigt är ett inlärt och erfaret element, och som fungerar som ett konstituerande element för vårt engagemang i världen och oss själva.

Detta element, eller varför inte säga denna personlighet, kan omsättas eller sägas bestå av en samling satser, av särskild vikt och art för oss. Satserna utgör en samling utsagor i form av påståenden, förväntningar, föreställningar, förklaringar etc. som har det gemensamt att vi tror på dem, oavsett om de är sanna eller falska. Satserna är, kunde man säga, bortom sant och falskt. Vad de däremot är, är meningsgivande. De ger mening för oss. De s.a.s. är oss, vår person och vårt perspektiv, och således kan de konstituera/generera mening vidare i våra olika företaganden och ställningstaganden.

Men som sagt satserna, liksom vår person är inte huggna i sten, utan är något vi ständigt prövar genom vårt umgänge med världen omkring oss. Först och främst så visar sig satserna genom våra handlingar och genom våra beskrivningar. Utifrån detta kan vi pröva och forma vår person, vårt perspektiv bl.a. genom att ställa frågor och formulera svar, d.v.s. genom en slags interaktiv och konkret bearbetning av vårt eget konstitutiva element, som ett sätt att kontinuerligt sträva efter att uppleva världen omkring oss, samt oss själva och vårt agerande som meningsfullt. På många sätt och vis är vi tillbaka i *Tractatus*, och en intressant fråga är givetvis med vilken, eller kanske heller i vilken form av symbolik kan denna interaktion och i artikulation förekomma?

Wittgenstein brottas med denna problematik genom hela sitt författarskap. Ibland letar han efter en överordnad symbolik, i vilken alla delar av vår personlighet, alla aspekter av vårt perspektiv kan artikuleras, vid andra tillfällen arbetar han mer med avgränsade områden och bestämda symboler. I *Tractatus* är det världen av fakta, naturvetenskapens perspektiv och vår vetenskapliga personlighet som ges en klar symbolik att arbeta med, nämligen matematiken (och dels logiken). Senare i *Filosofiska Undersökningar* ger Wittgenstein först och främst två svar, som båda på sätt och vis samtidigt försöker stycka ut var sin domän inom vilket de är universellt gällande. Det ena är grammatiken, d.v.s. strukturen för tecknen vi använder i vårt språk, som i sin tur kan kännas (igen) genom reglerna för vårt språkspel; och det andra är praxis, en form av handlande umgänge, och som återigen kan visa sig och prövas genom t.ex. regelföljande.³⁹ Att detta förhållande mellan en artikulerad symbolik, en värld av erfarenheter, handlingar och förväntningar etc., samt en inre och konstituerande föreställning om något meningsfullt, förblir en oavklarad eller i alla fall återkommande problematik kan vi bl.a. se i en av Wittgensteins sista anteckningar:

³⁹ Ett par relevanta paragrafer som kan stödja denna tolkning kunde vara § 175, § 182, § 199, och § 496+497.

Egentligen kunde frågan ställas som: Hur hänger det som är viktigt för oss ihop med det som är fysiskt möjligt?

*När det inte är viktigt att mäta, där mäter vi inte, även om vi skulle kunna göra det.*⁴⁰ (MS 176 / Sidste skrifter om den filosofiska psykologi II, s. 104)

Men vad nu med den moralfilosofiska Wittgenstein, vad med det etiska? Det i vår person som vi, med avhandlingen i åtanke, kan kalla vår moralitet. Det moraliskt konstituerande elementet skall också finna sin symbolik, således att också denna kan artikuleras, prövas och utvecklas. Som vi såg var Wittgenstein skeptisk till att finna en sådan symbolik eller form både i *Tractatus* och i hans föreläsning om etik. Men det finns i den senare litteraturen några ledtrådar till att ändra denna uppfattning, och trots allt kunna förse oss med ett möjligt svar. Jag menar att detta svar bör sökas och kan hittas i Wittgensteins samtidiga strävan efter att försöka förstå andra människor, eller att läsa andra människor om man så vill, och hans fascination av vissa centrala och betydningfulla begrepp, som har en moralisk klang. Följande citat visar på hela detta spektrum:

Smärtans uttryck är inte likartat förbunden med smärtan som med föreställningen. Att föreställa sig är inte ett lika enkelt begrepp som att ha smärtor.

Kom ihåg, att du måste lära barnet begreppet. Därför måste du lära det evidensens spel.

/.../

Livet kan fostra "en Gudstro". Och det är det också erfarenheter som kan; men inte visioner eller andra känsloladdade upplevelser, som visar oss 'existensen av detta väsen', men t.ex. olika former av lidande. Och de visar oss inte Gud, som ett sinnesintryck visar en tingest, och de låter oss inte heller anta honom. Erfarenheter, tankar – livet kan tvinga detta begrepp på oss.

Alltså, är det något likt begreppet 'tingest'.

Att vår egen evidens enbart gör den andres upplevelse trovärdig, leder oss inte långt; men att detta svårbeskrivliga mönster i vår erfarenhet är en evidens, det är viktigt för oss.

Att denna vacklan är en viktig del av våra liv. Men hur är det möjligt att överhuvudtaget säga att det är något vacklande?

⁴⁰ "Spørgsmålet kunne egentlig stilles sådan: Hvorledes hænger det, der er vigtigt for os, sammen med, hvad der er fysisk muligt? Hvor det at måle ikke er vigtig for os, der måler vi ikke, også selv om vi kunne det."

*Hur mäter jag dess vacklan? Hur som helst, det finns t.ex. talrika sätt att le på. Och leenden som är ett leende, och leenden som inte är det.*⁴¹ (MS 174 / Sidste skrifter om den filosofiska psykologi II, s. 91)

Här visar Wittgenstein att hans moralfilosofi inte nödvändigtvis behöver vara bunden till subjektets värld, det egocentriska perspektiv, utan tvärtom kan uppfattas som konstituerande för det sociala företagandet, det att förstå varandra och att göra saker tillsammans. Men det är också detta som gör symboliken (eller språket i en adekvat form) så väsentligt, då det är genom en artikulation vi upprättar våra gemensamma projekt och försöker förstå varandra. Det är också detta som gör att det etiska ges en ytterligare dimension av meningsfullhet, d.v.s. nu är det en fråga om ett samliv, dock hela tiden med fast rot i sitt subjektiva kärnelement av personlighet, av moralitet. I den nästa och avslutande delen av dessa inramande avsnitt av handlingen vill jag utveckla Wittgensteins tankar som jag har presenterat dem här, till att formas till vad jag kallar begreppslogisk betänksamhet. Men låt mig avsluta med en liten brasklapp. Wittgenstein är som jag sagt inte en teoretiker, och han ger oss inga moralfilosofiska förklaringar. Det jag har satt ihop i detta avsnitt är således likaledes ingen etisk teori eller ens en moralfilosofisk förklaring. Men det är ett par tankeväckande godbitar som möjligen kan visa sig bärande för läsningen och förståelsen av avhandlingen, men med Wittgensteins ord, de kan lika gärna vara blott och bart en påse russin.

⁴¹ "Smerteytringen er ikke på samme måde forbundet med smerten og med forstillelsen. At forstille sig er ikke et så enkelt begreb som at have smerter.

Tænk på, at du må lære barnet begrebet. Altså må du lære det evidensens spil.

/.../

Livet kan opdrage til "troen på Gud". Og der er også erfaringer, der gør; men ikke visioner, eller andre sanseerfaringer, der viser os "eksistensen af dette væsen", men for eksempel lidelser af forskellig art. Og de viser os ikke Gud, som et sanseindtryk viser en genstand, og de lader os heller ikke formode ham. Erfaringer, tanker – livet kan påtvinge os dette begreb.

Det er altså noget lig begrebet "genstand".

At vores evidens kun gør den andens oplevelse sandsynlig, det fører os ikke langt; men at dette vanskeligt beskrivelige mønster ved vores erfaring er en evidens, det er vigtig for os.

At denne svajen er en vigtig del af vores liv. Men hvorledes kan man da overhovedet sige, at det er noget svajende?

Hvorpå måler jeg dets svajen? Nuvel, der findes utallige former for at smile, for eksempel. Og smil, som er et smil, og smil, som ikke er det."

Raisins may be the best part of the cake; but a bag of raisins is not better than a cake; and someone who is in a position to give us a bag full of raisins still cannot bake a cake with them, let alone do something better.

I am thinking of Kraus and his aphorisms, but of myself too and my philosophical remarks.

A cake is not as it were: thinned out raisins. (Culture and Value s. 76e)

Sammanfattning

I detta kapitel har jag diskuterat avhandlingens moralfilosofiska perspektiv. Jag tog utgångspunkt i ett par avgörande demarkeringar, dels mellan etik och moral, och dels mellan är och bör, inte för att dessa bör ses som definitiva utan som ett sätt att peka på aspekter i den moralfilosofiska utvecklingen och inom det perspektiv som avhandlingen vill lägga fram. Det första tvärsnittet hänvisar till en uppfattning av det moraliska området med dels en sida som är rotad och uttryckt i praxis och dels en sida som befinner sig i ett teoretiskt och reflekterat domän. Ofta ses denna delning i ljuset av en separation mellan något som är konkret och närvarande på den ena sidan, och något som är abstrakt och principiellt på den andra, men man kan också finna en viss wittgensteiniansk inspirerad analogi med det outtalade respektive det uttalade. En sådan uppdelning ger givetvis möjlighet till att värdera, bestämma, beskriva, granska o.s.v. de två fälten efter olika kriterium, konsekvenser och förståelseramar, och en utmaning ligger således i att få dem till att s.a.s. hänga ihop, och ömsesidigt påverka varandra eller kanske t.o.m. få dem till att utgöra en homogen enhet.

Det andra tvärsnittet illustrerade jag via Hume och Kant, som i mångt och mycket utgör två centrala och grundläggande positioner för den moderna moralfilosofin. Hume som den utlösande faktor och revolutionerande trendsättaren, medan Kant representerar ett första välutvecklat försök att dels ta den humeska positionen och dess konsekvenser seriöst och dels ompröva några av dess premisser för att finna fotfäste för en ny form av moralfilosofiskt grundlag⁴². Tadelningen mellan är och bör för många implikationer med sig, dels en klar demarktionslinje mellan etik och epistemologi när det

⁴² Här kan nämnas att Peter Kemp i *Filosofiens verden* (2012) är inne på en liknande tankegång omkring Kant, och tar fasta på det ontologiska perspektivet i Kants moralfilosofiska strävan och utveckling. (Kemp, 2012 s. 297-312) För Kemp för det över i Kants religionsfilosofi, vilket dock är ett spår som avhandlingen inte förföljer.

gäller att berättiga och förklara moralen, dels ett proceduriskt perspektiv, och en psykologisering eller subjektorientering inom moralfilosofin, och dels en dualistisk ontologi med en form av moralisk (livs-)värld och en (naturlig) värld av fakta. Det uppstår olika försök att övervinna, motbevisa eller utveckla dessa implikationer, och det är dessa försök som till stor del står bakom den moderna moralfilosofins olika teoribildningar och paradigmer.

Efter dessa två avsnitt försöker jag i avhandlingen begreppsliggöra ett ontologiskt perspektiv inom moralfilosofin i form av moralitet, som ett försök att bemöta de inledande demarktionslinjerna, och som samtidigt kan etablera en funktionell bro till det epistemologiska fältet. Poängen är, för att uttrycka det kortfattat, att moraliteten inte skall ses som en väsensbestämmelse, men snarare som att människan förverkligar ett värdefullt och meningsfullt konstituerat handlingsutrymme. Jag hänvisade till några besläktade perspektiv, bl.a. von Wright, Honneth och Nörreklit, samt med ett utdrag från en debatt mellan Russell och Copleston poängterade jag att ett kvarstående problem är att s.a.s. avslöja hur moraliteten genom sina konkreta utspel kan rättmätigt funderas. Denna problematik är moralfilosofiskt besläktad med att flytta sig från en egocentrisk grund till en gemensam eller universell grund. Jag häntydde till att lösningen kunde ligga i språket, i den artikulerade moraliteten, och här utgör begreppen den helt centrala rollen.

Kapitlet blev herefter avslutat, såväl som i mångt och mycket summerat med en presentation av Wittgensteins moralfilosofiska ståndpunkter eller tankar. Jag presenterade olika moralfilosofiska läsningar av Wittgenstein, varefter jag koncentrerade mig på vad avhandlingen finner väsentliga aspekter hos Wittgenstein rörande detta område. Dessa låg inom en evidenstankegång i betydelsen av ett meningsfullt och konstituerande perspektiv eller s.a.s. en person, var i moraliteten, som artikulerad och därmed just konkret och föränderligt, utgörs av en kombination av vissa centrala begrepp och är beroende av vårt samliv, d.v.s. vårt umgänge med andra som också förutsätter en form av förståelse eller läsning av varandra.

Med detta torde det moralfilosofiska fundamentet vara lagt för att gå vidare inom den tillämpade etikens domän, och där visa på avhandlingens bidrag om begreppslig betänksamhet.

Litteratur

Arendt, Hannah (2008, org. 1964) *Eichmann i Jerusalem – en rapport om ondskabens banalitet* [*Eichmann in Jerusalem. A Report on the Banality of Evil*] Gyldendal, København

Augustin (2002) *Om Guds stad* Aarhus Universitetsforlag, Århus

Bergson, Henri (1987, org.) *Skrattet* [*Le rire. Essai sur la signification du comique*] Bokförlaget Pontes, Lysekil

Bergson, Henri (1992, org. 1903) *Introduktion till Metafysiken* [*Introduction à la métaphysique*] Bokförlaget Pontes, Lysekil

Brock, Steen og Hansen, Klaus K. (red.) (1986) *Sprog, moral og livsform* Forlaget Philosophia, Århus

Burbules, Nicholas C. and Smeyers, Paul (2002) "Wittgenstein, the Practise of Ethics, and Moral Education" *Philosophy of Education* 2002 p. 248-257

Cahill, Kevin (2004) "Ethics and the *Tractatus*: A Resolute Failure" *Philosophy* 79 p. 33-55

Camus, Albert (1997, org. 1994) *Den första människan* [*Le primeur homme*] Bonniers Pocket, Stockholm

Christensen, Anne-Marie (2004) "Wittgenstein and ethical norms: the question of ineffability visited and revisited" *Florianoópolis* vol. 3, no. 2 p. 121-134

Christensen, Anne-Marie Søndergaard (2008) *Moderne dydsetik – arven fra Aristoteles* Århus Universitetsforlag, Århus

Christensen, Anne-Marie S. (red.) (2011) *Filosofisk etik – Normativ etik, praktisk etik og metaetik* Århus Universitetsforlag, Århus

Christensen, Anne-Marie S. (2012) "Professionsetik, praktisk fornuft og etisk grammatik – med pædagogikken som eksempel" s. 191-214 i Telléus, Patrik K. og Pahuus, Mogens (red.) *Praksisformernes etik – bidrag til anvendt etik* Aalborg Universitetsforlag, Aalborg

Collin, Finn (2003) "Dagligsprogsfilosofien" s. 130-141 i Lübcke, Poul (red.) *Vår tids filosofi: Engelsk og amerikansk filosofi – videnskab og sprog* Politikens Forlag, København

Crary, Alice (2007) "Wittgenstein and Ethics: A Discussion with Reference to *On Certainty*" pp. 275-301 in Moyal-Sharrock, Danièle and Brenner, Whilliam H. (eds.) *Readings of Wittgenstein's On Certainty* Palgrave MacMillian, New York, N.Y. USA

Diamond, Cora (1996) "Wittgenstein, mathematics, and ethics: Resisting the attractions of realism" pp. 226-260 in Sluga, Hans and Stern, David G. (eds.) *The Cambridge Companion to Wittgenstein* Cambridge University Press, Cambridge, U.K.

Fleck, Ludwik (1997, org. 1935) *Uppkomsten och utvecklingen av ett vetenskapligt faktum – Inledning till läran om tankestil och tankekollektiv [Entstehung und Entwicklung einer wissenschaftlichen Tatsache. Einführung in die Lehre von Denkstil und Denkkollektiv.]* Brutus Östlings Bokförlag Symposion, Stockholm

Fink, Hans (2007) "The Conception of Ethics and the Ethical in K.E. Løgstrup's *The Ethical Demand*" in Andersen, Svend and van Kooten Niekerk, Kees (eds.) *Concern for the Other: Perspectives on the Ethics of K.E. Løgstrup* University of Notre Dame Press, Indiana, USA

Gefwert, Christoffer and Lagerspetz, Olli (eds.) (2009) *Wittgenstein and Philosophical Psychology – essays in honor of Lars Hertzberg* Uppsala Philosophical Studies no 55, Uppsala University, Uppsala

Glock, Hans-Johann (2011) "Doing Good by Splitting Hairs? Analytic Philosophy and Applied Ethics" *Journal of Applied Philosophy* vol. 28, no. 3 p. 225-240

Hintikka, Jaakko (2007) *Socratic Epistemology – Explorations of Knowledge-Seeking by Questioning* Cambridge University Press, New York, N.Y., USA

Honneth, Axel (2003, org. 2000) "Mellem Aristoteles och Kant. Skiss till en erkännandets moral" ["Zwischen Aristoteles und Kant. Skizze einer Moral der Anerkennung"] s. 87-110 i Honneth, A. *Erkännande – praktisk-filosofiska studier* Bokförlaget Daidalos, Göteborg

Hume, David (2004, org. 1739) *Avhandling om den mänskliga naturen: Bok 2 Om passionerna [A Treatise of Human Nature. Book 2. Of the Passions]* Bokförlaget Thales, Stockholm

Hume, David (2004, org. 1740) *Avhandling om den mänskliga naturen: Bok 3 Om moralen [A Treatise of Human Nature. Book 3. Of Morals]* Bokförlaget Thales, Stockholm

- Husted, Jørgen (2005) *Etik, moral og værdier* Philosophia, Århus
- Janik, Allan and Toulmin, Stephen (1996, org. 1973) *Wittgensteins Vienna* Ivan R. Dee Publisher, Chicago, Illinois, USA
- Kállay, Géza (2012) "Nonsense and the Ineffable: Re-reading the Ethical Standpoint in Wittgenstein's *Tractatus*" *Nordic Wittgenstein Review* no. 1 p. 103-130
- Kant, Immanuel (1997, org. 1785) *Grundläggning av sedernes metafysik* [*Grundlegung zur Metaphysik der Sitten*] Bokförlaget Daidalos, Göteborg
- Kemp, Peter (2012) *Filosofiens verden* Tiderne Skrifter, København
- Kjærgaard, Peter C. (2004) *Wittgenstein og videnskaberne* Forlaget Modtryk, Århus
- Koyré, Alexandre (1998, org. 1968) "Den newtonske synteses betydning og rækkevidde" [ett avsnitt ur *Études newtoniennes*] s. 57-77 i Koyré, Alexandre *Tankens enhed: Essays om filosofi, videnskabshistorie og teknologi* Hans Reitzels Forlag, København
- Kripke, Saul (1982) *Wittgenstein on Rules and Private Language* Oxford University Press, Oxford, U.K.
- Kuhse, Helga and Singer, Peter (eds.) (2006) *Bioethics – an anthology second edition* Blackwell Publishing, Oxford, U.K.
- Landeweerd, Laurens (2006) "Principlism and the Problem of Deductive Ethics" s. 259-264 i Landeweerd, L. Houdebine, L-M. & ter Meulen, R. (ed). *BioTechnology-Ethics an introduction* Angelo Pontecorboli Editore / International Association for Arts and Sciences, Florence (Italy) – Baltimore (USA)
- Lewis, C.S. (2001 / 1943) *Menneskets afskaffelse* [*The Abolition of Man*] Forlaget Mimer, Hadsten
- Lovibond, Sabina (2007) "In Spite of the Misery of the World: Ethics, Contemplation, and the Source of Value" p. 305-326 in Cray, Alice (ed.) *Wittgenstein and the Moral Life – Essays in Honor of Cora Diamond* The MIT Press, Cambridge, Massachusetts, USA
- Monk, Ray (1995, org. 1990) *Ludwig Wittgenstein: Geniets forpligtelse* [*Ludwig Wittgenstein: The Duty of Genius*] Gyldendal, København

- Moore, George Edward (2000, org. 1925) "Et forsvar for Common Sense" ["A defence of Common Sense"] s. 175-210 i *De store tænkere: G.E. Moore* Rosinate Forlag, København
- Moyal-Sharrock, Danièle and Brenner, Whilliam H. (eds.) (2007) *Readings of Wittgenstein's On Certainty* Palgrave MacMillian, New York, N.Y. USA
- Nietzsche, Friedrich (1999, org. 1888) *Afgudernes ragnarok [Götzen-Dämmerung – oder Wie man mit dem Hammer philosophiert]* Gyldendal, København
- Nietzsche, Friedrich (2002, org. 1886 och 1887) *Samlade skrifter: Band 7. Bortom gott och ont – förspel till framtidens filosofi samt Till moralens genealogi- en stridsskrift [Jenseits von Gut und Böse; Zur Genealogie der Moral]* Brutus Östlings Bokförlag Symposion, Stockholm
- Nyeng, Frode (2005) *Etiske teorier* Munksgaard, København
- Nykänen, Hannes (2002) *The "I", the "You" and the Soul – an ethics of conscience* Åbo Akademi University Press, Åbo, Finland
- Nørreklit, Lennart (2006) "Etikkens grundlag i mennesket", Working-paper: *Filosofi og Videnskab no 1*, Aalborg Universitet, Aalborg.
- Nørreklit, Lennart (2012) "Ontologisk etik" s. 125-147 i Telléus, Patrik K. og Pahuus, Mogens (red.) *Praksisformernas etik – bidrag til anvendt etik* Aalborg Universitetsforlag, Aalborg
- Pahuus, Mogens (1994) *Livsfilosofi – Lykke og Lidelse i eksistens og litteratur* Forlaget Philosophia, Århus
- Pahuus, Mogens (1998) *Det gode liv – indføring i livsfilosofi* Gyldendal, København
- Peters, Michael and Marshall, James (1999) *Wittgenstein: Philosophy, Postmodernism, Pedagogy* Bergin & Garvey, Westport, Connecticut, USA
- Pianalto, Matthew (2011) "Speaking for Oneself: Wittgenstein on Ethics" *Inquiry: An Interdisciplinary Journal of Philosophy* 53:3 p. 252-276
- Platon (2006) "Menon" i *Skrifter Bok 1* Bokförlaget Atlantis, Stockholm
- Platon (2006) *Skrifter Bok 3. Staten* Bokförlaget Atlantis, Stockholm

- Rolf, Bertil (1995) *Profession, tradition och tyst kunskap* Bokförlaget Nya Doxa, Nora
- Rosengren, Mats (1998) *Psychagogia – konsten att leda själar* Brutus Östlings Bokförlag Symposium, Stockholm
- Rosengren, Mats (2002) *Doxologi – en essä om kunskap* Rhetor förlag, Åstorp
- Russell, Bertrand (1957) *Why I am not a Christian and other essays on religion and related subjects* George Allen & Unwin Ltd, London, U.K.
- Sandøe, Peter (1986) ”Sprogets grænser – Wittgensteins syn på moralen” s. 41-58 i Brock, Steen og Hansen, Klaus K. (red.) *Sprog, moral og livsform* Forlaget Philosophia, Århus
- Sartre, Jean-Paul (2002, org. 1946) *Ekistentialisme er en humanisme [L’Existentialisme es tun humanisme]* Hans Reitzels Forlag, København
- Sharpe, R.A. (2009) “Wisdom, Trancendence, and Secular Ethics” p. 173-189 in Gefwert, Christoffer and Lagerspetz, Olli (eds.) *Wittgenstein and Philosophical Psychology – essays in honor of Lars Hertzberg* Uppsala Philosophical Studies no 55, Uppsala University, Uppsala
- Spaemann, Robert (1989, org. 1982) *Basic Moral Concepts [Moralische Grundbegriffe]* Routledge, London
- Svensson, Gunnar (1992) *Wittgenstein om kunskap och visshet* Bokförlaget Thales, Stockholm
- Warnock, Mary (1971, org. 1960) *Nyere etik [Ethics since 1900]* Munksgaard, København
- Vattimo, Gianni (2005, org. 2003) *Nihilisme og emancipation: etik, politik, ret [Nichilismo ed emancipazione – etica, politica, diritto]* Århus Universitetsforlag, Århus
- Westergaard, Peter K. (2011) ”Efterskrift” s. 107-126 i Wittgenstein, Ludwig *Sidste skrifter om den filosofiske psykologi II – det indre og det ydre 1949-1951 [Last Writings on the Philosophy of Psychology. Volume II. The Inner and the Outer 1949-1951]* (originalet är utgivet 1992, och redigeret av G.H. von Wright och Heikki Nyman) Forlaget Klim, Århus
- Wiggins, David (2004) “Wittgenstein on Ethics and the Riddle of Life” *Philosophy* 79 p. 363-391
- Wisnewski, Jeremy J. (2007) *Wittgenstein and Ethical Inquiry: A Defense of Ethics as Clarification* Continuum, New York, N.Y. USA

Wittgenstein, Ludwig (1975, org. 1964) *Philosophical Remarks* [*Philosophische Bemerkungen / Philosophical Remarks*] (originalet är redigerat av Rush Rhees) Basil Blackwell, London, U.K.

Wittgenstein, Ludwig (1992, org. 1922) *Tractatus logico-philosophicus* Thales, Stockholm

Wittgenstein, Ludwig (1992, org. 1953) *Filosofiska undersökningar* [*Philosophische Untersuchungen / Philosophical Investigations*] (originalet redigerat av G.E.M. Anscombe, Rush Rhees och G.E. von Wright) Thales, Stockholm

Wittgenstein, Ludwig (1992, org. 1969) *Om visshet* [*Über Gewissheit / On Certainty*] (originalet är redigerat av G.E.M. Anscombe och G.H. von Wright) Thales, Stockholm

Wittgenstein, Ludwig (1998, org. 1977/1994) *Culture and Value – revised edition / Vermischte Bemerkungen – neuarbeitung des Textes* (originalet är redigerat av G.H. von Wright, med hjälp av Heikki Nyman och Alois Pichler) Blackwell Publishing, London, U.K.

Wittgenstein, Ludwig (2001, org. 1978) *Forelæsninger og samtaler* [*Wittgenstein's Lectures and Conversations*] (originalet är redigerat av Cyrill Barrett) Forlaget Philosophia, Århus

Wittgenstein, Ludwig (2011, org. 1992) *Sidste skrifter om den filosofiske psykologi II – det indre og det ydre 1949-1951* [*Last Writings on the Philosophy of Psychology. Volume II. The Inner and the Outer 1949-1951*] (originalet är redigerat av G.H. von Wright och Heikki Nyman) Forlaget Klim, Århus

von Wright, Georg Henrik (1995, org. 1978) *Humanismen som livshållning och andra essäer* MånPocket, Raben och Sjögren Bokförlag, Stockholm

von Wright, Georg Henrik (1986) *Vetenskapen och förnuftet* Albert Bonniers Förlag, Stockholm

Øhrstrøm, Peter (2012) ”Argumentationen i Etisk Råd” s. 103-124 i Telléus, Patrik K. og Pahuus, Mogens (red.) *Praksisformernes etik – bidrag til anvendt etik* Aalborg Universitetsforlag, Aalborg

Tillämpad etik – inledande översikt

Filosofi är en överordnad klassifikation som rymmer klassiska subkategorier i form av först och främst metafysik, moralfilosofi, och epistemologi; här näst metodologiska kategorier som logik, dialektik och retorik; samt den moderna mångfaldens uppdelningar i antropologisk filosofi, medvetandefilosofi, språkfilosofi, politisk filosofi, filosofihistoria etc. Som senaste skott på den filosofiska stammen kommer det vi kan uppfatta som olika filosofiska tillämpningar, dvs. filosofiska kategorier som definieras som områden på eller i vilka filosofin (i bred betydelse) användes eller appliceras. Bland de dominerande riktningarna inom denna falang av filosofin finner vi vetenskapsteorin och metodologin, men här finns också t.ex. ekosofin⁴³, och, med viss rätt (samt förbehåll), pedagogik och filosofisk rådgivning. En riktning som har uppnått växande popularitet och omtalas under de senaste årtiondena är onekligen den tillämpade etiken.

Tillämpad etik är en filosofisk disciplin som, med utgångspunkt i kunskap om etiska teorier, arbetar med praktiska moraliska problem som möter människor i deras vardag och profession. Den tillämpade etiken figurerar oftast i form av specifika underavdelningar, som skapas runt om kring ett bestämt intresse eller problemområde, ett bestämt fenomen eller en bestämd profession, såsom bl.a. miljöetik, medicinsk etik, dataetik och djurrättsetik. Samtidigt står den tillämpade etiken ofta i en nära relation till den politiska filosofin och rättsfilosofin, via dess diskussioner om t.ex. mänskliga rättigheter, abort, och eutanasi.

Genom sin konkreta problemorientering försöker den tillämpade etiken först och främst att konkretisera moralfilosofins normativa etik. Samtidigt gör sig också meta-etikens landvinningar gällande, eftersom den tillämpade etikens till synes oändliga, samt ytterst påtagliga och reella, subkategoriala utbredning, belyser just den mänskliga livsvärldens moraliska sidor och vårt djupa beroende av moraliska och etiska ställningtaganden, föreställningar, normer och hållningar. Men här finner vi också roten till den tillämpade etikens svaghet och interna problematik.

Som en del av moralfilosofin, som i sin tur är en del av filosofin, bör den tillämpade etiken praktiseras med en epistemisk förankring i dessa discipliner och traditioner. Men när den samtidigt hävdar sin legitimitet i en allmän närvaro och förankring, samt adresserar vardagens problem och

⁴³ En praxisfilosofi som kombinerar etik, politik och ekologi. Den utvecklades under 1970-talet framför allt av den norske filosofen Arne Næss.

gemene mans moralitet, bör den tillämpade etiken också finna ett sätt att acceptera och inkorporera åsikter, perspektiv, och argument som inte härrör från moralfilosofins epistemiska domän.

Satt på sin spets kan man fråga sig om vem utövaren av den tillämpade etiken kan vara, vilka kunskaper och färdigheter krävs, i vilka miljöer kan den förekomma etc. I kölvattnet på dessa frågor uppstår en välkänd divergens i synen på den tillämpade etiken; nämligen att den å den ena sidan kan anklagas för att vara alltför teoretisk, spekulativ och akademiskt formulerad, samt å den andra sidan för att vara alltför banal, populistisk och retoriskt manipulativ.

Avhandlingens svar på denna kritik och problemställning är, som sagt, att den tillämpade etiken bör betraktas och begripas som först och främst en formgivande aktivitet, som en filosofisk konkretisering av en moralisk konceptualisering, kort sagt en begreppslig betänksamhet berörande den egna och i gemenskapen artikulerade moraliteten. Tanken är att den tillämpade etiken blir en arena för en begreppslig uppmärksamhet på och medvetenhet om sina egna och andras moraliska och etiska ställningstagande, föreställningar, normer och hållningar. Med denna föreställning om tillämpad etik i åtanke aktualiseras den divergenta kritik jag ovan skisserade i ett lite annat ljus. Kritiken bör således inte bemötas med olika former av legitimeringar eller förkastande av resultaten av den tillämpade etikens aktivitet, eller med en precisering av en obligatorisk eller förväntad förkunskap, men istället rikta in sig på att beskriva, förklara och förstå vilka begreppsliga förutsättningar som den tillämpade etiken använder sig av och kan arbeta med.

Det finns självfallet olika presentationer av tillämpad etik, som tar upp olika aspekter av den tillämpade etikens karaktär och verkan. I introduktionsboken *Filosofisk etik* (2011) väljer Morten Dige en strategi omkring metoder, d.v.s. om varierade tankeresor, logiker och valideringar inom den tillämpade etiken. I centrum står förhållandet mellan etiska teorier, moraliska principer, normer/regler samt värderingar och/eller s.k. cases. Utifrån dessa beskriver Dige olika metodiska modeller, med den konklusion att det den tillämpade etiken bör vara vaksam på är olika former av intuitiva hållningar, då en sådan modell varken är fruktbar eller förståelig i förhållande till att lösa och förklara den tillämpade etikens problemställningar.

I den lite äldre antologin *Anvendt etik* (1993) redigerad av Nils Holtug och Klemens Kappel är utgångspunkten vad de kallar aktuella problemställningar eller temata, såsom bl.a. djurförsök, demokrati, hungersnöd och prioriteringar inom sjukhussektorn. Holtug och Kappel poängterar vikten av en kontinuerlig växelverkan mellan principer och problem, således att en etisk grundsyn

reflekteras i uppfattningen av konkreta moraliska problem och situationer, samtidigt med att dessa situationer och problem också påverkar och formar den etiska grundsynen i form av principer och värderingar. För Holtug och Kappel är det viktigt att uppmärksamma läsaren på att även om vi inte definitivt kan bestämma vad som är rätt och fel i etiken, kan vi trots allt sortera bort paradoxala föreställningar och svaga eller obegrundade argument. Bidragen i antologin pekar som oftast på just klyftan mellan en moralisk princip och dess applicering på ett konkret tillfälle, i ett försök på att härefter skapa en mer förnuftig och hållbar brygga mellan dessa två poler.

I Cohen och Wellmans *Contemporary debates in applied ethics* (2005) är fokus också tematiskt, då boken är uppbyggd omkring olika problemställningar, t.ex. abort, dödsstraff, pornografi och immigration. Men hos Cohen och Wellman är det plats åt två författare under varje tema, som står för var sin åsikt i sakfrågan. Detta skapar en omedelbar och handfast förståelse för den tillämpade etiken som just debatt. Grundtanken är att tillämpad etik är där etiska åsikter och moraliska hållningar möter varandra i en saklig, konkret och normativ diskussion.

Pahuus och Telléus står som redaktörer för två antologier i tillämpad etik (*Praksisformernes etik*, 2012 och *Aktuelle etiske udfordringer*, 2012). Här beskrivs den tillämpade etiken inledningsvis som en filosofisk undersökning och analys med sikte på att skapa en meningsgivande verklighet och/eller livspraxis. Kort sagt är tanken den att den tillämpade etiken bidrar med en filosofisk förståelse för utmaningar i och utvecklingen av mänskliga och samhällsorienterade umgängen och verksamheter. Antologierna samlar sig om var sitt område, dels en del som analyserar konkreta utmaningar i form av t.ex. internet extremism, digitalisering av läkarjournaler, och global fördelningspolitik, och dels en del som undersöker s.k. praxisfält som bl.a. professionsetik, bioetik och naturetik.

Dessa fyra presentationer är breda och generella, men också avgränsande på ett sätt som varken gör till eller från, i förhållande till att utmana vår förståelse av tillämpad etik. Det gör å andra sidan den schweiziske filosofen Hans-Johann Glock i sin artikel "Doing Good by Splitting Hairs? Analytic Philosophy and Applied Ethics" (2011). Glock menar att den tillämpade etiken är ett barn av den analytiska filosofin, vilket visar sig i dess historia. Här pekar Glock på betydelsen av faktuella och vetenskapliga kunskaper och bidrag, den rationella metoden antingen principiellt orienterad eller generaliserande, samt den konkreta praxisnära problemorienteringen, men framför allt poängterar han de bärande värden som utgör grundstommen i den tillämpade etiken, såsom autonomi, rättvisa, välgörande å den ena sidan, samt argumentativ styrka, klarhet i presentation, tydlig avklarning av

problematik å den andra. Därefter kritiserar Glock den moderna utvecklingen inom den tillämpade etiken, bl.a. i förhållande till vad han kallar fiktivt konsekvenstänkande i form av extrema och överkliga problemställningar eller cases, som uppställer en valmöjlighet som en konsekvensbedömning utan att tränga bakom den eller de nödvändigt guidande principerna och värderingarna. Men framför allt den utveckling som hävdar en irrationalitet som ignorerar empirisk vetenskap, logik, begreppslig avklarning och rationella argument. Dessa ser Glock representerade i olika kontinentala strömningar och traditionalistiskt svärmeri, samlade under fanor som dygdteori, feminism, kontextualitet och partikularitet, och som han skriver ”Instead, the new wave tries to keep our immediate moral intuitions free from contamination by theories. It also lays stress on emotional sensibility, imagination, personal experience and historical awareness instead of argument.” (Glock, 2011 s. 234).

Glock avslutar sin artikel med en vädjan om ett analytiskt perspektiv, och i denna vädjan ser jag ett tydligt släktskap med denna avhandling. Om än jag menar att Glock är aningen agitatoriskt reduktiv i sin hållning, och min position grundläggande är långt mer anti-teoretisk än Glock nog önskar⁴⁴, så kan vi enas i denna sista vädjan. I sin vädjan accepterar Glock att kritiken av den tidiga analytiskt dominerade tillämpade etiken, som gick ut på bl.a. dess allt för utbredda principialism och ahistoricism, samt dess drag av elitistisk moralisk expertis, är förnuftig nog, men behöver inte innebära att man överger det analytiska perspektivet. Istället skall detta perspektiv tänkas i riktning av en begreppslig förtydligande, som kan detaljerat avgöra vilken typ av aspekter och frågor som står på spel i konkreta moraliska problemställningar, t.ex. i form av faktuelle (vad kan vi göra/vad händer...), konceptuelle (vad menas med/vad innebär...) och moraliska frågor (vad bör vi göra/vad är värdefullt...). Denna begreppsoorienterade analys skall dock inte vara enarådande, utan är ett element, ett rationellt element, i den tillämpade etiken. Glock skriver till sist:

Accordingly, conceptual analysis and reflection are indispensable to moral philosophy, without being able to answer normative moral questions by themselves. More generally, in applied ethics the skill of conceptual analysis need to be supplemented by factual knowledge, personal experience

⁴⁴ Glock talar om en form av anti-intellektualism som bl.a. neo-wittgensteinianer kan svärma för. Jag ser det inte som en anti-intellektuell position, men snarare som en anti-teoretisk, i vilken man inte tror på teorin som en absolut och avklarad instans, men hellre poängterar en mer komplex form av kontinuerlig reflexivitet. Glock menar också att denna positionen – vad än vi kallar den – mycket väl kan kombineras med den analytiska filosofins perspektiv och ideal.

and moral compassion. Thus conceived, applied ethics conforms to Russell's ideal of "cold steel in the hand of passion". (Glock, 2011 s. 239)

I detta citat, om än i sin mycket abstrakta form, ligger en klar överensstämmelse med avhandlingens perspektiv på den tillämpade etiken. Avhandlingen tar som visat fasta på hur moralen fungerar hos oss, som en del av våra liv. I detta sammanhang lägger den vikt på ett rationellt element och ett existentiellt element. Detta i sin tur kombinerades i ett begrepp om moralitet, som sedan artikuleras och tillämpas. Denna artikulation och tillämpning kallar och påvisar jag som begreppslig betänksamhet.

Bioetik

Som ett sista led i denna generella översikt vill jag blott exemplifiera den tillämpade etiken genom ett av dess bestämda områden, nämligen bioetiken. Kortfattat kan man säga att bioetiken är en fråga om etiska överväganden i förhållande till den vetenskapliga disciplinen biologi samt medicinsk forskning, med de tekniska utlöparna bioteknologi samt farmaci och farmakologi. Dessa etiska överväganden är ofta bundna till frågor om rättigheter och ansvar, samt olika idéer om ett gott liv och människovärde.

Ursprungligen, från omkring 1920, var bioetiken en form av ekologisk etik, formad efter en principiell idé om att vi som människor bär ett moraliskt ansvar gentemot hela biosfären, och som först och främst handlar om att bevara en form av ekologisk balans och stabilitet. Sedan 20-talet har bioetiken utvecklats i kraft av att vetenskapliga landvinningar och teknologiska framsteg har öppnat nya fält och möjligheter i gränslandet mellan människa och natur, exemplifierat genom t.ex. genteknologi och cellbiologi, samt farmaka och diagnostik. Men också vetenskapliga fiasor och övergrepp har spelat en stor roll för den bioetiska utvecklingen. T.ex. naziregimens medicinalvetenskapliga experiment med människor, eugenik och dess sociala och politiska konsekvenser, tvångssterilisering, plågsamma djurförsök och ett hav av olika "felslagna" kemiska produkter, såsom agent orange och round-up. Samtidigt har nya problemområden visat sig svårlösliga och tvetydiga, såsom bl.a. abort, eutanasi, organdonation samt genmanipulerade grödor och fabriksproducerade livsmedel.

Den moderna bioetiken omfattar således element från t.ex. vetenskaper som biologi, psykologi, och medicin, reflektionsfundament som filosofi, vetenskapsteori och teologi, samt handlingsområden som teknologi, politik och juridik. Det finns inte en överordnad bioetisk teori eller bioetiskt paradigm, utan är snarare tal om att bioetiken speglar utvecklingen och inte minst värderingen av utvecklingen inom först och främst bioteknologi och läkarvetenskap. Det gör den genom att diskutera konkreta forskningsområden, specifika forskningsmetoder, praktiska tillämpningar och vetenskapliga framtidsscenario. Som en tillämpad etik kan bioetiken forma sig omkring problemställningar som är bundna till forskningspraxis, regler och lagar, utbildningsfrågor och cost/benefit, etc., och använda sig av klassiska etiska teorier som utilitarismen, deontologisk etik och en aristoteliskt inspirerad etik, såväl som argumentera genom kontraktsteorier och inte minst diskursetiken. Den första gruppen teoritillämpning fokuserar på faktuell riskanalyser, samt individuella och till viss del forskningskollektiva plikter och ansvar. Den andra gruppen arbetar mer i riktning av å den ena sidan olika former av regleringar och å den andra sidan uppmuntring till genomgripande och omfattande debatter.⁴⁵

Bioetiken är delaktig i den utveckling som har skett genom olika deklARATIONER, framför allt kanske Helsinki-deklARATIONEN från 1962 vidrörande försök på människor, etableringen av vetenskapsetiska kommittéer, rådgivande organ och evalueringsprocesser, samt hela det klimat av politisk och allmän diskussion av bioetiska problemområden. I förlängning av detta spår finner vi också det rättsetiska perspektivet, som givetvis har bidragit till lagar och regleringar omkring forskningsmetoder och forskningsområden, såväl som bl.a. patientbehandling och applikationer av läkemedel, genmodifierad mat och klinisk diagnostik, utifrån både en princip om kontroll och försäkran, samt en princip om rättslig autonomi och ekologisk stabilitet.

Den danska bioetiken är givetvis lika mångfasetterad som den internationella. Vid Roskilde Universitets Center har man en välutvecklat tillämpad etiskt miljö med visst fokus på rättsfilosofi, som också har bitvisa förgreningar till bioetiken; och på Århus Universitet finns sedan länge en etablerad miljö omkring ”sundhedsfilosofi”, som också har bioetiska implikationer, samt inte minst ett center för bioetik och nanoetik. I förhållande till ett koncentrerat bioetiskt sikte har vi i Danmark vad jag vill kalla två traditioner. Den ena är bunden till Peter Kemp, vars Center for Etik og Ret upprättades vid Københavns Universitet men som nu är ett självständigt forskningscenter, och den

⁴⁵ För en utmärkt översikt se gärna Kuhse and Singer (2006), eller den polemiskt strukturerade och problemorienterade *Contemporary debates in applied ethics* (Cohen and Wellman, 2005)

andra samlar sig omkring Peter Sandøe och Center for Bioetik, vid Landbohøjskolen, numera en del af Københavns Universitet. Dessa två traditioner och center kan man närma sig via två i den danska bioetiken tidiga böcker, nämligen Kemp, Lebech og Rendtorffs *Den bioetiska vending* (1997) och Sandøe (red.) *Livskvalitet og etisk prioritering* (1992). Lite förenklat kan man säga att den kempiska traditionen är inspirerad av fransk (kontinental) filosofi, och har en genomgripande utformning av livsfilosofisk ontologi och en s.k. biorätt. Det är en bioetik som är filosofiskt genomarbetad och koherent, och som handlar till stor del om att värna om en kroppsligt orienterad väsensförståelse, genom att sätta gränser, skapa regleringar, visa respekt och ta ansvar för en levande biologisk mångfald och särart. Rent epistemiskt hänger systemet ihop genom att den ontologiskt funderande omsorgen och respekten finner sin väg till rättfärdighet och rättslighet genom det förnuftiga i sin egen föreställning.

Den idé om retfærdighed, der ikke alene angår menneskets liv i alle dess faser fra undfangelse til afsjælet krop, men også omfatter dyrene og det organiske i det hele taget og som således udstrækkes til at gælde hele den levende verden, er desuden fornuftig i den forstand, at den kan hævdes som forståelig for alle mennesker og gyldig for dem alle. (Kemp, Lebech og Rendtorff, 1997 s. 134)

Den sandøeska traditionen ser lite annorlunda ut. Här är fokus på valmöjligheter, målsättningar och medel, samt en idé om livskvalitet. Det är tal om en bioetik som är mer flyktig och/eller elastisk ur ett filosofiskt perspektiv, men som hämtar mycket inspiration i spänning mellan aristoteliska föreställningar om artsväsen och ett gott liv å den ena sidan och praktiska, ofta utilitaristiska krav, ändamål och prioriteringar å den andra. Den formar sig ofta slagkraftigt om bestämda och avgränsade situationer, som omsätter de etiska förutsättningarna och värderingarna till faktuelle och professionellt polemiska förhållanden.

Måling af sundhedsvæsenets effekt eller nytte er ikke interessant i sig selv, men kun i sammenhæng med resourcer. Herved udfordres de professionelle, som har til opgave at yde behandling af 'god kvalitet'. Kvalitet for en økonom indeholder imidlertid også elementet: Den kvalitet, der er råd til.

Hermed er det politiske beslutningsniveau introduceret.

Prioritering i sundhedsvæsenet sker på to niveauer, det professionelle og det politiske. Den ene side sidder med en indsigt i sygdomsbehandling og pleje, den anden sidder med tegnebogen. (Alban i Sandøe, 1992 s. 39)

Den sandøeska traditionen förefaller således mer analytiskt konkret och orienterad mot aktuella problemställningar, men samtidigt då också mindre allmängiltig än den långt mer grundvalstänkande kempiska traditionen, vars konkreta problem ofta bearbetas genom en mer abstrakt och universell analys.⁴⁶ Därmed är också bioetikens stora utmaning skissad. Antingen kan den bli för filosofiskt bunden och abstrakt eller generell, eller blir den för flexibel och enkel. Den ena sidan kan riskera att bli för teoretisk och till viss del införstådd, medan den andra kan bli för pragmatisk och ytlig. Fördelarna finns självklart också, antingen i form av en solid föreställning som bottnar i ett genomtänkt perspektiv, som i sin tur ger en förankrad handledning, eller i form av en tillgänglighet och konkret problemorientering som i sin tur kan generera reflektion och belysa handlingsalternativ. Någonstans är det en fråga om vem bioetiken talar till och talar med, d.v.s. vilken diskurs ingår bioetiken i. Svaret på den frågan har inte bara att göra med bioetikens deskriptiva uppgift och form, men också med bioetikens normativa ändamål, d.v.s. vem vill bioetiken påverka och på vilket sätt denne/dessa bör påverkas?

Besläktade perspektiv

Innan jag går vidare till en närmare beskrivning av begreppslig betänksamhet som en tillämpad etik, vill jag, i likhet med föregående kapitel, kort nämna ett par moralfilosofiska perspektiv som har ett visst släktskap med avhandlingens position. Dessa är Mogens Pahuus vad man kan kalla relations och situationsbundna etiska kategorisering, samt Jürgen Habermas diskursetik. Utöver dessa två teorier vill jag också relatera till en phd avhandling med ett likartat intressefält som denna för att ge en bättre bild av avhandlingens eget perspektiv.

Pahuus moralfilosofiska perspektiv

Istället för att läsa en etisk teori som en förklaring på vad moral är och hur den fungerar, eller bör fungera, kan vi betrakta etiska teorier utifrån en form av språkspelstankegång. Kort sagt handlar det om att värdera de etiska teorierna i förhållande till vilka moraliska områden, funktioner och

⁴⁶ I den aktuella danska bioetiken dominerar vad jag kallat den sandøeska traditionen, se t.ex. *Det menneskelige eksperiment* (Balling og Lippert-Rasmussen, 2006) och Klemens Kappels bioetiska kapitel i tidigare nämnda *Filosofisk etik* (Kappel 2011).

fenomen vari det ger mest mening att applicera de etiska teorierna. När är det meningsfullt och förnuftigt att artikulera och därigenom hänvisa till en pliktetik eller en konsekvensetik o.s.v. På det sättet knyter vi de etiska teorierna till specifika och konkreta situationer, som kallar på olika former av åsikter och handlingar, såväl som förklaringar och ställningstagande. Mogens Pahuus är den som först och främst har introducerat detta sätt att tänka moralfilosofi för mig personligen. I efterskriften till hans översättning av Mary Warnocks *Ethics since 1900* (1960, på danska *Nyare etik*, 1971) försöker Pahuus att kombinera Warnocks anglosaxiska och lingvistiska redogörelse, med K.E. Løgstrups filosofi. Det är inget tvivel om att sistnämnda utövar stort inflytande på Pahuus tankar, och kanske är det just försöket att finna plats för en filosofisk antropologisk och livsfilosofisk etik⁴⁷, utan att samtidigt förlora de reella landvinningar och konkreta brukssituationer i vilka både en språkfilosofisk etik och en konsekvensetik kan göra sig gällande, som är drivkraften i Pahuus' moralfilosofiska skiss.

Pahuus tar utgångspunkt i en ontologisk uppfattning av moral, som är förbunden med de villkor som föreligger människan i och med att hon lever sitt liv, ”moralens grundlæggende elementer er givne, att de nødvendigvis har et ganske bestemt indhold – determineret af nødvendige træk ved den menneskelige tilværelse.” (Pahuus, 1971 s. 201). För moralfilosofin handlar det således om att analysera de moraliska fenomen som uppträder i människors liv/värld. Här kritiserar han den språkorienterade moralfilosofin för att blott ha fatt i en del eller ett område av den moraliska verkligheten, d.v.s. etisk kommunikativa situationer som grundar sig på en aktivitetsorienterad form av mänsklig närvaro och samvaro. Men människans moralitet utspelar sig också i ett otal andra former, som Pahuus analyserar i riktning av mer emotionella levnadsuttryck, existentiella krav om att ta livets uppgift på sig, och livsfilosofiska moralfenomen som ”att visa tillit till varandra” och ”att hjälpa varandra” etc.

Det är således med utgångspunkt i mänskliga levnadsformer och inte enbart moralisk kommunikation som moralfilosofin kan applicera olika etiska teorier med tanke på vad de förklarar och hur de moraliskt värderar det aktuella fenomenet. De moraliska fenomenen och tillhörande

⁴⁷ Det bör påpekas att Pahuus' efterskrift, liksom Warnocks bok, är skriva med utgångspunkt i, och förhåller sig till, i första hand den engelska språkorienterade moralfilosofin, och att en historiskt sätt relativt samtidig moralfilosofisk tradition, t.ex. den fenomenologiska närhetsetiken eller den existentiella etik med Jean-Paul Sartre och Simone de Beauvoir i spetsen, inte fyller mycket i presentationen, men som Warnock själv konstaterar i sitt förord så ”spiller den tilfældighed hvor og hvornår forfatteren blev uddannet nødvendigvis en rolle, både for udvælgelsen og behandlingen af materialet.” (Warnock, 1960/1971 s. 9)

levnadsformer delar Pahuus upp i tre kategorier: 1) projekt och ändamålsbestämda aktiviteter, 2) mellanmänskliga och sociala handlingar och 3) personliga relationer. Han lyfter också fram ett bestämt begreppspar, fördelaktig respektive skadlig (på danska *gavn* respektive *skade*), för att demonstrera hur t.ex. konsekvensetiken kan begripas genom en filosofisk antropologisk analys av mänskliga aktiviteter och handlingsvärderingar. Dvs. konsekvensetiken är användbar i förhållande till de situationer vari vi agerar och värderar efter en motsvarande och nödvändig princip om fördelaktig respektive skadlig.

En väsentlig aspekt för Pahuus är att genom denna etiska schematisering av tillvaron i olika moraliska plan eller områden, kunna bibehålla och bekräfta en idé om att moralen är bindande, och inte relativ eller blott emotionell. Det är m.a.o. tal om att etiska värderingar kan göra sig epistemiskt gällande genom att de är förankrade i ett ontologiskt perspektiv som nödvändiga villkor för den mänskliga livsformen och mänsklig levnad. När vi står ansikte mot ansikte med en medmänniska ställs vi inför vissa absoluta moraliska krav. På samma sätt är vårt sociala umgänge nödvändigtvis betingat av vissa bestämda moraliska normer, och vårt arbete har konsekvenser och målsättningar som till sak kan variera men som princip eller karakteristik är oundvikligt för aktivitetens utformning och fakticitet.

I ”Om etik og paradokser” (1993) utvecklar Pahuus sina idéer i en mer schematisk form. Utgångspunkten är återigen det mänskliga livet, som för Pahuus kan exemplifiera några väsentliga paradoxer mellan vad vi anser som det goda, det rätta o.s.v. och det vi faktiskt gör eller upplever blir gjort. För att reda ut dessa paradoxer utan att hamna i, det han kallar moralitet eller teknokrati (båda skyldiga till för snäva perspektiv eller enkel och dominant fokusering), kan vi nivåindela den mänskliga tillvaron efter vilka förhållanden, vilka handlingsrum och vilka värden som är gällande. Pahuus formulerar en moralfilosofisk tes i följande schema:

<i>Sider af vor livsudfoldelse</i>	<i>Moralsk-etiske værdier</i>	<i>Livsførelses-etiske værdier</i>
Arbejde, aktiviteter, beherskelse	Hensyntagen til andres gavn/skade	Behovstilfredsstillelse
Kommunikation, samordning, samarbejde	Pligt, forpligtelse, moralregler, frihed, ligeværd	At klare sig i tilværelsen – på en selvstændig måde

Følelsesmæssig forbundethed, selvudlevering, udleverethed	Godhed, solidaritet	Lykke, selvvirkeliggørelse
---	---------------------	----------------------------

(Pahuus, 1993 s. 16)

Pahuus teori är grandios i sitt omfång, men samtidigt sparsamt presenterad. I schemat förbinder han etiska teorier med en allmän, men också divergerad teori om handling, kommunikation och relationer, såväl som en filosofisk antropologi. Samtidigt har Pahuus en utpräglad aristotelisk formatering, som grund till att kategorisera och analytiskt detaljera det han sysselsätter sig med. Jag finner stor tillfredsställelse med Pahuus' omfångsrika moralfilosofiska tankegång och schematiska överblick. Men svagheten hos Pahuus är som jag ser det just den filosofiska antropologi som ligger till grund för delar av kategoriseringen. Den tankegången är hos Pahuus förbunden med en form av allmän psykologi, som kan vara svår att avgöra den epistemiska kvaliteten av. Psykologin, likt andra seriösa vetenskaper, ratificerar, förkastar, disciplinerar, detaljerar, examinerar sina olika teoretiska föreställningar och sitt empiriska material kontinuerligt i ett undersökande spänningsfält mellan teori och praxis. Således må vi förhålla oss till de allmänna psykologiska påståendena på det sätt att vi bör kunna bedöma deras validitets och giltighets grad, kort sagt fråga oss vilken typ av påståenden har vi att göra med, hur begrundas de, och vad används de till o.s.v. När Pahuus således använder sig av t.ex. Ludvig Feilberg, så bör vi ha vissa kriterium för att bedöma den epistemiska kvaliteten av Feilbergs arbete, och detta kan vara problematiskt. Pahuus skriver själv att Feilberg kan ses som diktare, filosof och psykolog, vilket ju på inget sätt hjälper oss att kunna avgöra och avväga Feilbergs motiv och trovärdighet. Jag finner m.a.o. att det kan vara tal om ett validitets problem förbundet med de allmän psykologiska föreställningarna, som i sin tur kan skapa problem för hur vi bör och kan bedömma den epistemiska kvaliteten av just denna delen av Pahuus moralfilosofi.

Pahuus fasthåller att moralen visar sig som en nödvändighet i förhållande till de olika kategorierna, d.v.s. bestämda relationer är givna som en bestämd moralisk artskategori som i sin tur kan värderas i ljuset av en bestämd etisk teori. Pahuus skriver:

Hvad jeg har forsøgt at skitsere her i efterskriftets 2. del – nemlig en klarlægning af det moralskes grundlag i de forskellige tilværelsessfærer – ligger i forlængelse af de udviklinger i angelsaksisk etik, som jeg kaldt anden fase. Hvad jeg har forsøgt er essentielt en påvisning af, at det moralske må have et ganske bestemt indehold, ganske vist et indehold, der varierer efter tilværelsesplan, men

i alle tilfælde et indehold, der er givet, og som det ikke er op til mennesket at skabe eller forandre på i kraft af fundamentale valg. (Pahuus, 1971: 220)

Men samtidigt skall vi inte förstå kategorierna som entydiga och uteslutande beskrivningar av de situationer i vilka de uppträder, om än de är i situationen givna. Istället skall de begripas som aspekter inom samma komplexa moraliska situation, d.v.s. att de uppträder och gives samtidigt i förhållande till de situationer vi befinner oss i. Den moralfilosofiska kategorisering som Pahuus presenterar är således ett försök till att skapa en förståelse för hur dessa givna kategorier förhåller sig till varandra och till vår bearbetning av situationen, d.v.s. skapa ett handlingsrum (vad lämpar sig bäst...) och ett tankerum (vad är på spel...) för en moralfilosofisk evaluering av situationen.

Jag är enig med Pahuus att det är (moralfilosofiskt) förnuftigt att närma sig de moraliska värden vi har, genom att analysera hur dessa s.a.s. uppträder i olika praktiska uttryck. Men där Pahuus lägger vikten vid dessa uttryck som kategoriserade relationer, har jag i avhandlingen fokus på hur uttrycken kan begripas genom att artikulera de centrala och konstitutiva begrepp som vi kan påvisa och använda i uttrycken. Ett sätt att bemöta denna avvikelse är att hävda att jag med moralitetens artikulation kort och gott blott exemplifierar Pahuus mellersta kategori. D.v.s. det område av tillvaron som handlar om samarbete och samordning, och som således är kommunikativt buren och applicerar relationsnivåer, som både tillfredställer en medmänsklig representation och en objektiv faktualitet. De värden som Pahuus talar om här är förmågan att klara av tillvaron och utveckla en självständighet, som dock samtidigt måste begripas och betraktas som ett korrelerat till objektiva eller bättre sagt intersubjektiva villkor och tillstånd. Kanske är det således just denna mellersta kategori som vi bör fokusera på när vi talar om tillämpad etik, vilket leder mig mot den s.k. diskursetiken.

Habermas och diskursetiken

I början av 1980-talet presenterade Jürgen Habermas sitt diskursetiska program. Habermas' diskursetik behandlar många av de frågeställningar, förklaringsmodeller och förståelseformer som jag har varit inne på under avhandlingen. Habermas är sociologiskt orienterad och arbetar utifrån ett samhällsperspektiv, vilket betyder att hans diskursetik, om än begreppsligt omfattande, har fokus på att framhäva den demokratiska rättstatens sätt att hantera moralfrågor. Därför använder han, när vi går över till ett tillämpat etiskt perspektiv, mycket av diskursetikens struktur och idéflora på att

utreda förhållandet mellan legitimitet och legalitet, såväl som demokratiers krav och möjligheter.⁴⁸ Den position om begreppslig betänksamhet som jag skisserar i avhandlingen omfattar inte det juridiska systemet, ej heller demokrati som sådan. Mitt fokus ligger på begreppet moralitet, samt hur detta kan te sig i form av delaktighet i etiska språkgemenskaper och individuellt moraliskt ställningstagande genom ett fokus på de konstituerande, men samtidigt kontingenta begrepp som vi använder oss av. Liksom i fallet med Pahuus kan vi betrakta den habermaska diskursetiken som en parallell teori för avhandlingens position, men som samtidigt bör läsas med en lite annan förklarings domän och performativt sikte.⁴⁹

Låt mig ge en kort presentation av diskursetiken, genom att sammanfatta diskursetiken med en enda mening: diskursetik är den (1) öppna och fördomsfria dialogen, mellan (2a) likvärdiga och intellektuella subjekt / (2b) rationella och objektiva argument, i avsikt att uppnå (3) enad och allmän anslutning till den riktiga åsikten/meningen.

Punkt ett är en klassisk filosofisk idé, om att det förnuftiga samtalet är en bärande kraft i förhållande till att utveckla filosofiska, och därmed också riktiga föreställningar om den livsvärld som människan lever i. Samtalet får inte vara manipulativt eller exklusivt, och är begreppsbumen istället för deltagarstyrt. Omedelbart vill man kanske tänka på Sokrates som ideal, men Sokrates hållning är trots allt långt mer aktörsorienterad, d.v.s. det handlar om först och främst att väcka en reflektion hos individen som får denna till att genomskåda vanföreställningar, falska idéer och felaktiga och/eller illusionära uppfattningar som präglar dennes leverne. Habermas version av den filosofiska dialogen hämtar mycket av sin inspiration från Hegel, och dennes 'andens fenomenologiska dialektik', som ett sätt att förnuftsmässigt utveckla det individuella i förhållande till det allmänna. Den öppna och fördomsfria dialogen refererar således i Habermas diskursetik till det kommunikativa förverkligandet av en socialitet, som visserligen bär drag av ett intersubjektivt förhållande, men samtidigt kretsar omkring ett "över-subjektivt" perspektiv.

⁴⁸ Man bör skilja på hur Habermas framlägger och analyserar diskursetiken i två olika nivåer. Den ena är en metaetisk position, som utreder de villkor som diskursen är underlagt, här bland argumentationsteoretiska förutsättningar, krav och analyser (se Habermas, 2008), och den andra en, vad jag vill kalla, tillämpad etik i form av politiskt/juridiskt och sociologiskt orienterade texter i vilka Habermas behandlar konkreta diskurser, som diskuterar faktiska normer och föreställningar, problem och möjligheter (se Habermas, 1995a och 2005b).

⁴⁹ Både Pahuus och Habermas diskursetik utgör mycket intressanta och väsentliga vägar att utforska för en vidare utveckling av avhandlingens perspektiv. I själva avhandlingen är det dock det wittgensteinska perspektivet som har fått lov att dominera den filosofiska bearbetningen.

Hegels ursprungliga insikt är att jaget enbart kan förstå sig själv som ett eget medvetande, genom sin andlighet, dvs. när det flyttar sig från subjektivitet till en i allmänheten varande objektivitet, i vilken de subjekt, som ser sig själva som ikke-identiska, är förenade genom deras ömsesidighet. Då jag i denna precist explicita betydelse framstår som identifikationen av det allmänna och det enskilda, kan individualiseringen hos ett nyfött barn, som är ett förspråkligt artsväsen i moderns liv och biologiskt kan förklaras via flera komponenter, endast begripas i form av en socialiseringsprocess. Socialisering skall i detta sammanhang inte uppfattas som att en bestämd individ utvecklar en samhällsmässig karaktär, det är istället tvärt om, nämligen det är först genom att erövra det samhällsmässiga som individien utvecklar den individuella karaktären.⁵⁰ (Habermas, 1968/2005a: 13f)

I denna Hegel-läsning, som är från 1968, utvecklar Habermas den dialektiska andens skapelseprocess i tre grundmönster, dels genom symbolisk framställning, dels genom arbete och dels genom interaktivitet, också kallat kampen om erkännande. Det i sin tur mynnar ut i lite tidstypiskt präglade idéer om arbetets rationalisering och andens realisering i förhållande till produktivkrafter och produktionsförhållanden, som antingen en illasinnad instrumentalism eller i en godartad socialitet. Den typen av retorik skyggar dock inte för att grundtanken bibehålls och leder fram emot diskursetikens ideal om rättvisa genom en öppen och fördomsfri dialog, via bl.a. en idé om kommunikativ handling och emancipatoriska kunskapsintressen, men det är en mycket längre historia.

Punkt tre, om enad och allmän tillslutning (anslutning) till den riktiga åsikten/meningen, handlar som jag ser det å den ena sidan om objektivism i form av en universalism, samt å den andra om utformningen av en fungerande rättstat. Etiskt läser jag denna aspekt av diskursteorin hos Habermas i riktning av både den kantianska deontologiska etiken och dels kontraktsteorier, som t.ex. hos John Rawls. Habermas är etisk kognitivist, d.v.s. etiken kan vara objekt och sann, och den strålar samman med en idé om att diskursetiken kan och bör resultera i universella föreställningar (om

⁵⁰ "Hegels oprindelige indsigt består i, at jeget kun kan forstås som selvbevidsthed, når det er ånd, dvs. når det går fra subjektivitet til objektivitet i det almene, hvor de subjekter, der forstås sig selv som ikke-identiske, er forenet på basis af gensidighed. Eftersom jeg i denne nøjagtigt eksplicerbare betydning er identiteten af det almene og det enkelte, kan individualiseringen hos et nyfødt barn, som er et førsprogligt levende artsvæsen i moderens liv og biologisk kan forklares ud fra mange komponenter, kun forstås som en socialiseringsprocess. Her må socialisering dog ikke tænkes som et givet individs samfundsmæssiggørelse, det er tværtimod således, at det først er samfundsmæssiggørelsen, der frembringer det individuerede."

normer, krav, plikter, ansvar, lagar och regler etc.). Men samtidigt är Habermas uppmärksam på att etiken inte problemfritt kan översättas till empiriska påståenden och existerande sakförhållanden, vilket ställer lite andra krav på de giltighetsprinciper som gäller för diskursetiken. Här aktualiseras åter förhållandet mellan den enskilde och det subjektiva, samt det allmänna och det objektiva, i en form av erkännande eller anslutning. Habermas poängterar att det inte föreligger något faktuell förhållande mellan att en social norm accepteras genom de förväntningar som ställs på den och de existerade sakförhållanden som utgör normens handlingsrum, men att där kan föreligga ett sådant samband i de sociala deltagarnas förmodan (eller förhoppning) om en sådan gemensam grund. I detta, konstaterar Habermas, att "frågan om moraliska omdömens giltighet *omedelbart* leder över till praktiska diskursers logik" (Habermas, 1983/2008b s. 34). Med inspiration från bl.a. Kant deontologiska begreppsfär och G.E. Meads socialpsykologi, inför Habermas tanken om en logik för praktiska diskurser, d.v.s. giltighet i moralfrågor, utformat som att "tillsluta sig den allmänna viljan", bl.a. genom att acceptera, vad han kallar, universaliseringsgrundsatsen och den diskursetiska grundsatsen. De säger kort och gott:

Således måste varje giltig norm uppfylla villkoret:

- *Att alla berörda kan acceptera de följder och biverkningar som dess allmänna efterlevnad kan förväntas ha för tillfredsställelsen av vars och ens intressen (och föredra dessa framför konsekvenserna av kända alternativa regleringsmöjligheter).*

/.../

Enligt diskursetiken kan en norm endast göra anspråk på att vara giltig om alla möjligtvis berörda uppnår (eller skulle kunna uppnå) enighet om normen som deltagare i en praktisk diskurs. (Habermas, 1983/2008b s. 38)

Habermas kan nu konkludera att resultatet av diskursetikens process är den allmänna viljans gällande åsikt/mening, och att denna är giltig genom att diskursens deltagare är förpliktigade till den, samt att effekterna av den är universellt accepterade. Med ovanlig enkelhet och entydighet formulerar han det som att:

Men vad som i själva verket kommer till uttryck i den normativa giltigheten är auktoriteten hos en allmän, av alla berörda delad vilja som berövats all imperativ kvalitet och antagit en moralisk

kvalitet, eftersom den åberopar ett allmänt intresse som kan fastställas diskursivt och alltså inses ur ett deltagarperspektiv. (Habermas, 1983/2008b s. 46)

När dessa metaetiska tankegångar omsätts till en reell tillämpad etik, så har vi konturerna till en deliberativ demokratisk rättstat karakteriserad av en rationellt förankrad kontraktsteori. Via diskursen når vi till enighet om basala rättigheter och generella handlingsföreskrifter, som alla tillsluter sig genom en rationellt förankrad pliktuppfyllelse, samt en socialiseringsprocess varigenom individen s.a.s. återfinner sig i det allmänna. I denna form liknar Habermas diskursetik Rawls' tankar, men Habermas poängterar själv en väsentlig skillnad mellan honom och Rawls. Rawls är på sätt och vis mer trogen Kant, då hans rättvisepprinciper kan s.a.s. uttänkas (klarläggas och legitimeras) av ett universiellt förnuft (via den fiktiva ursprungliga situationen), medan den allmänna viljan hos Habermas hela tiden ingår i en socialiserad verklighet, som i form av den kommunikativa diskursen och av en dialektik mellan det individuella och det allmänna uppnår anslutning och erkännande. Detta utvecklar Habermas i ett flertal varierade analyser i olika artiklar (se Habermas, 1995a och 2005b), som bl.a. ser på förhållandet mellan författning och autonomi, mellan etisk integration och politisk integration, mellan folkrätt och nationell suveränitet (med utgångspunkt i Kants internationella idé om den eviga freden), samt informellt åsiktsbildande och politiska institutionella ramar. Centralt i analyserna står hela tiden den rationella diskursteoretiska objektivismen som en kontingent diskursetisk universalism, i en rättstatlig och politisk socialiserad verklighet.

Till diskursteorin om demokrati svarar däremot bilden av ett decentrerat samhälle, där dock den politiska offentligheten skiljs ut som en arena för varseblivning, identifiering och behandling av problem som angår samhället som helhet. När man ger upp den subjektfilosofiska begreppsbildningen, behöver suveräniteten inte koncentreras i folket på ett konkretistiskt sätt eller förvisas till anonyma författningsrättsliga kompetenser. Den självorganiserade rättsgemenskapens 'själv' försvinner i subjektlösa kommunikationsformer som reglerar den diskursiva åsikts- och viljebildningens ström på ett sådant sätt att dess fallibla resultat kan förväntas vara rationella. (Habermas, 1994/1995b s. 91)

Jag har så till sist ett par ord om punkt två kvar. Punkt två, (2a) likvärdiga och intellektuella subjekt / (2b) rationella och objektiva argument, handlar om själva diskursen som sådan. Som indikerat kan vi förstå den ur två perspektiv, antingen som argument (2b) eller som människor (2a), men det är väsentligt att påminna sig om att båda perspektiven är s.a.s. närvarande samtidigt. Det goda

argumentet kan inte framhävas diskursivt utan närvaro av de likvärdiga subjekten i en kognitiv och potentiellt legal gemenskap, som samtidigt inte kan göra sig gällande utan subjektens erkännande av argumentens inneboende slagkraft och legitimitet. Det Habermas genom diskursetikens filosofiska dimension skisserar är en form av socialt diskursivt praktiskt förnuft, som hämtar styrka och kritiskt avstånd hos både Kant och Hegel, samt en språkfilosofiskt orienterad moralfilosofi och argumentationsteori. Han postulerar vissa regler för diskursens procedur och vissa principer och pragmatiska omständigheter för deltagande i diskursen, med utgångspunkt i en förnuftsfilosofi, men samtidigt med blick för att diskursetiken också är utsatt för livsvärldens kontextuella villkor, i form av estetik, makt, handlingskomplexitet och konflikter etc. (Habermas, 1983/2008b s. 55-85).

Sett ur ett tillämpat etiskt perspektiv är det givande att sysselsätta sig med de diskurser som Habermas menar att det praktiska förnuftet kommer till användning i, genom att vi ställer frågor till de praktiska problem vi hamnar i. Han uppställer tre kategorier, det pragmatiska, det etiska och det moraliska, som motsvaras av värdena det ändamålsenliga, det goda och det rättvisa. Den pragmatiska diskursen handlar således om tekniska lösningar och program för att beräkna, bedöma och utföra förhållandet mellan mål och medel o.s.v. Den etiska diskursen är med utgångspunkt i en livspraxis, i mångt och mycket en livsfilosofisk orientering om det goda livet, eller självförståelse i ljuset av ett lyckat eller misslyckat liv. Diskursen ger svar i form av livsorientering och livsstil. Den moraliska diskursen handlar om omdömen, maximer och normer, i en avsikt att lösa konflikter som uppstår i förhållande till normreglerande handlingar i och av samlivet.

Mot denna bakgrund formulerar Habermas det praktiska förnuftets *bör*, som i den pragmatiska diskursen är beroende av målsättningar och värden relaterade till möjliga användningssammanhang och således också har en empirisk klangbotten. I den etiska diskursen är det med *bör* tal om det goda livets telos, som är beroende av autencitet i form av ett medvetet levande, medan den moraliska diskursens *bör* handlar om den autonoma viljans förhållande till intersubjektiva normer etc. Diskurserna ger således också uttryck för subjektets gradvisa socialiseringsprocess, via att kunna avstämma pragmatiska med gemensamma förväntningar, förutsättningar och möjligheter. Diskurserna påverkar socialiseringsprocessen av det etiska som en form av kollektiv identitet med plats åt en mångfald av individuella livsprojekt, samt det moraliska som en fråga om att engagera sig i och respektera andra autonoma viljor vid sidan av ens egen. Habermas menar här att det praktiska förnuftet på detta vis kan lämpligast sägas vara det sätt på vilket vi sorterar problem efter om det är en fråga om vad som är ändamålsenligt, vad som är gott eller vad som är rättvist. Här

aktualiseras både det situationsbestämda, såväl som det förnuftiga, då bedömningen är beroende av de reella problem och den faktuelle situationen, men samtidigt inte kan vara underkastad den kontingenta relativism som att överge sig åt omständigheterna innebär. Diskursen måste lyftas upp på ett objektiverat och s.a.s. enat plan för att kunna fullt ut tillgodose ett praktiskt förnuft, och inte blott ett subjektivt fenomenologiskt reaktivt omdöme. Därtill griper Habermas åter till mer politiska och rättstatsliga tankegångar:

Moralteorin måste hålla denna fråga öppen och lämna den vidare till rättsteorin. Ty det praktiska förnuftets enhet kan bara göra sig gällande på ett omisskännligt sätt i ett nätverk av medborgerliga kommunikationsformer och praktiker, som ger institutionell stadga åt betingelserna för en förnuftig kollektiv viljebildning. (Habermas, 1991/1995c s. 32)

Ett empiriskt perspektiv

Efter teoretikerna Pahuus och Habermas vill jag kort presentera ytterligare ett besläktat perspektiv nämligen Ann-Sofie Bakshis avhandling *Tilltro och misstanke: genteknik och fosterdiagnostik i det offentliga samtalet* från 2000. Bakshi har skrivit en avhandling som baserar sig på ett stort insamlat empiriskt material. Materialet består av texter som alla handlar om fosterdiagnostik och genteknologi, och sträcker sig över en femårs period. Texterna är hämtade ur dagspress, fackpress, populärvetenskapliga journaler, medlemstidningar och riksdagstryck. Därefter beskriver och analyserar Bakshi texterna, vilket resulterar i en omfångsrik och detaljerad och samtidigt övergripande bild av hur dessa ämnen framträder i olika diskursiva (genre) sammanhang, men också med förankring i en överordnad diskurs om ”det offentliga samtalet”. Bakshi karakteriserar tanken med sin avhandling på följande sätt:

Syftet med avhandlingen är att analysera det offentliga samtalets innehåll med avseende på hur gentekniken framställs. Studien vill undersöka hur innehållet i det offentliga samtalet fixeras och förändras genom kommunikativa processer, i olika textgenrer. Kommunikativa processer betraktas här som sociala processer där identiteter, relationer och idéer konstrueras, cirkuleras, fixeras, förhandlas, förenas samt konkurrerar med varandra. (Bakshi, 2000 s. 25)

Från ett teoretiskt perspektiv placerar Bakshi sin avhandling inom ett paradigm kallat samhällsvetenskaplig diskursanalys. Detta paradigm bygger enligt Bakshi först och främst på

Michel Foucaults framställningar och undersökningar. Från Foucault hämtar Bakshi föreställningen om att den kommunikativa diskursen konstruerar såväl själva ämnet eller föremålet för diskursen, samt de som deltar i diskursen, och därmed skapar en form av förhandlande allians mellan kunskapsobjektet (vetandet) och olika maktintressen, som exponeras genom diskursens konstitutiva roll som reglering av normalt och onormalt, friskt och sjukt, rätt och fel etc. Bakshi supplerar Foucault med Michail Bakhtin, som ett sätt att få ett mer uttalat textanalytisk fundament. Från Bakhtin hämtar hon styrkan till en sammansmältning av diskursbegreppet med Bakhtins genre tankegång, vilket får en särskild vikt i förhållande till hur genrer identifierar de kommunikativa aktörerna, samt idén om att genrer s.a.s. löser och rutiniserar olika kommunikativa uppgifter. Dessa båda grundföreställningar kan således föras över på diskursens förmåga och karaktär, och därmed skapa basen för hur Bakshis analyser kan struktureras, kategoriseras och delvis genomföras. Denna teoretiska del fyller knappt femton sidor hos Bakshi, och är således varken meningen med avhandlingen eller ens avhandlingens intresse, utan är blott en överordnad position som tas för givet. Tanken ges lite mer mening när Bakshi jämför sin studie med likartade studier av bl.a. hur fysikämnet framställs i grundskolan genom tre årtionden, hur nationalism och det nationella dikteras och konstrueras via offentliga medier, eller hur man har beskrivet fattigvården under 1700- och 1800-talet.

Det är inget tvivel om att Bakshis stora insats och styrka ligger i det insamlade empiriska materialet. Det är imponerande till omfång, och ger Bakshi en utomordentligt solid grund att analysera och uttala sig på. Hennes konklusioner ges således en trovärdighet som bottnar i först och främst det deskriptiva materialet, och man kan inte annat en uppmana till fler studier av denna art. Men när vi når slutsatserna är det tydligt att Bakshi är hämmad av sitt lite för enkla teoretiska grundlag. Hon visar på hur olika diskurser, däribland moraliska, etablerar sig omkring fosterdiagnostik, och hur dessa konstituerar ämnet och deltagarna, på ett sätt som hellre utesluter än inkluderar deltagare, samt sluter hellre än öppnar förståelsen för ämnet. I ett försök på att låsa upp dessa diskursiva positioneringar i det överordnade offentliga samtalet, önskar Bakshi en mer dialogorienterad diskurs, i vilken deltagarnas inlägg ses mer som möjligheter än som bestämmelser.

Det är på sitt vis en sympatisk uppmaning, men Bakshi förmår inte att formulera den på ett adekvat och övertygande sätt. Jag vill hävda att detta kommer sig av att hon inte har tillräckligt stort förtroende för diskursens deltagare. Därför saknar hon den sida av diskursen som denna avhandling försöker lyfta fram, nämligen vikten av att vara uppmärksam på deltagarna eller aktörerna inte blott

som diskursens redskap, eller som av diskursen konstituerade repliker, men som bärande och konstitutiva i sig själva. Att s.a.s. deltagarna, var och en, för mer med sig in i diskursen än diskursen i sig själv rymmer. Detta 'mer' visar sig t.ex. genom den trygghet, visshet, tillit etc. som deltagarna meningsfullt tillskriver vissa centrala begrepp och begreppsramar. Där är m.a.o. en värddimension som inte nödvändigtvis kan fångas i diskursens rent *textuella* utformning, utan måste belysas via en mer komplex förståelse för de människor som deltar i och s.a.s. artikulerar diskursen.

Begreppslig betänksamhet

I föregående kapitel diskuterade jag Wittgenstein och moralfilosofi och konkluderade bl.a. att vi med Wittgenstein kunde tala om en moralitet som är artikulerad och konstituerande via vad personen uppfattar som centrala begrepp, i form av en användning av dessa som meningsgivande och förbundna med en s.a.s. bredare evidens. I sammanhanget betonade jag också ett kontingent element i relation till moraliteten, som visar sig i form av vårt samliv med andra, i det att vi önskar läsa och förstå varandra, samt inte minst göra och skapa saker tillsammans. Låt mig nu inleda detta försök med att närma mig tanken om begreppslig betänksamhet som tillämpad etik, genom att återvända till Wittgenstein. Vi kan se på följande citat från *Filosofiska undersökningar*:

§18 Man kan betrakta vårt språk som en gammal stad: ett virrvarr av gränder och torg, gamla och nya hus, och hus med tillbyggnader från skilda tider; och allt detta omgivet av en mängd nya förorter med raka och regelbundna gator och enformiga hus. /.../

§19 Och att föreställa sig ett språk är att föreställa sig en livsform. /.../

*§23 Men hur många arter av satser finns det? Kanske påstående, fråga och befallning? – Det finns otaliga sådana arter; otaliga sätt att använda allt det som vi kallar tecken, ord, satser. Och denna mångfald är inte något fast avgränsat, något en gång för alla givet; utan nya typer av språk, nya språkspel, kan man säga, uppstår och andra föråldras och blir bortglömda. Ordet språkspel är här avsett att framhäva att **talandet** av språket är en del av en aktivitet eller av en livsform. (Filosofiska undersökningar s. 17-21)*

samt följande från *Om visshet*:

356. Mitt "själtillstånd", "kunskapen", garanterar inte vad som kommer att ske. Men det består i att jag inte skulle förstå var ett tvivel kunde sättas in, var en ytterligare prövning vore möjlig.

357. Man skulle kunna säga: "'Jag vet' uttrycker den **lugnande** vissheten, inte den som ännu kämpar."

358. Denna visshet skulle jag emellertid inte vilja betrakta som besläktad med obetänksamhet eller ytlighet, utan som (en) livsform. (Detta är mycket illa uttryckt och väl också illa tänkt.)

359. Det betyder i varje fall att jag vill uppfatta den som något som ligger bortom berättigat och oberättigat; alltså på sätt och vis som något animaliskt. (Om visshet s. 54)

Med dessa två citat försöker jag illustrera en del av tanken om begreppslig betänksamhet utifrån Wittgenstein. Citaten pekar på hur våra föreställningar och vår orientering i världen omkring oss är bundna till något större eller omfattande. Wittgenstein kallar detta livsform, och menar att livsformen kan utgöra en slags ro och trygghet/visshet omkring oss och våra uppfattningar. Som det första citatet visar är livsformen inte något a prioriskt eller absolut, men en kontingent om än samtidigt härdad mångfald, som först och främst skapar en komplicerad men också förtroendegivande struktur för hur vi illustrerar / artikulerar oss själva och det omkring oss, och därmed också visar och vägleder oss ett utrymme för våra handlingar och positioner för vårt samliv med varandra. Livsformen bör inte uppfattas som tillfällig, spontan eller omotiverad, om än citaten tydligt indikerar att livsformen är s.a.s. rationellt svårfångad. Men den har ändå en validitet och styrka i, vad vi kan läsa i riktning av en form av självklarhet, funktionalitet och/eller en komplementär helhet.

Lite grovt kan man säga att istället för, som hos Wittgenstein, tala om livsform, har jag i avhandlingen använt begreppet moralitet, mest på grund av att framhäva konceptet om begreppslig betänksamhet som ett moralfilosofiskt, tillämpad etiskt perspektiv, och därvid också avgränsa den illustrativa tanken till ett bestämt domän. Därefter har jag givet moraliteten en symbolisk form, i form av begrepp, som i högre grad sammanfaller med Wittgensteins oavslutade tankegångar omkring språkets roll.

Avhandlingen avviker från Wittgenstein med just den begreppsliga betänksamheten, som är sättet i vilket moraliteten och dess begreppsliga konstituerande ram kan utvecklas, utmanas och bearbetas. I förhållande till Wittgenstein är denna tankegång något olikartad, på det sättet att Wittgenstein å den

ena sidan är mycket skeptisk till filosofins möjligheter att s.a.s. reflektera och skapa en livsduglig livsform, filosofin kan blott beskriva samt möjligen upplösa vissa illusionära paradoxer i språket⁵¹, och å andra sidan lägger han vikten på vad vi kan kalla yttre konstitutiva element som regler, övningar och vanor, för utvecklingen av en meningsgivande livsform⁵². Med begreppslig betänksamhet åsyftar jag en mer filosofiskt orienterad reflektion (*begreppslig*), som bottnar i en dialogisk och hermeutisk bearbetning av det personen s.a.s. har tagit och tar för givet (*betänksamhet*), men det kommer jag tillbaka till.

Jag är självklart inte ensam om att finna denna form av inspiration hos Wittgenstein. Det samma gör bl.a. tidigare refererade Hans-Johann Glock i relation till framför allt begrepp och mening (Glock, 2009), samt även Sören Stenlund i en liten informell artikel om filosofisk ärlighet (Stenlund, 2009). Den mest genomarbetade och för avhandlingens tankar mest tydliga överensstämmelse finner jag dock hos Lennart Nørreklits tankar om s.k. ”anvendt filosofi” (Nørreklit, 2012).

Glock intresserar sig för den sene Wittgenstein och presenterar vad han finner vara Wittgensteins användning av distinktionen mellan empiriska och begreppsliga/logiska utsagor som utgångspunkt för att härefter övervinna denna distinktion genom att introducera en tredje kategoriseringen i s.k. svängdörrs utsagor⁵³. Poängen är att etablera en förståelse för hur språket fungerar som meningsskapande kommunikativt element, med sikte på att skapa överensstämmelse/enighet mellan språkutövarna. För utom den filosofiskt klassiska dikotomin mellan fakta (det a posterioriska) och logik (det a prioriska), använder Glock sig av Wittgensteins flodbädds metafor från *Om visshet* (§95-99), just för att beskriva hur olika utsagor fyller olika funktioner, samt hur utsagor kan utveckla sig genom kontinuerlig användning, som t.ex. hur en empirisk utsaga kan stelna till en

⁵¹ Se t.ex. §110-131 i *Filosofiska undersökningar*. Här talar Wittgenstein om filosofins roll i förhållande till språket och det språket handlar om. Som en anmärkning kan nämnas att han i dessa paragrafer också dels avfärdar metafysiken eller den abstrakta teori till fördel för vardagens uppfattningar och betydelser – d.v.s. en grogrund för vardagsspråksfilosofin – samt dels lyfter fram sin egen metod, om språkspels beskrivningar, som en metod om jämföresler, om illustrativ komplementäritet, istället för en metod om argument och förklaringar. Denna sista poäng är givetvis tongivande inte bara för Wittgenstein, men också för denna avhandlingen och för mig som filosof.

⁵² Återigen kan man t.ex. peka på *Filosofiska undersökningar*, som ägnar en stor del åt att just utreda hur vi lär oss saker och ting, och t.ex. hur regler och mening hör ihop (se bl.a §142-143, §206-208 och §217-241). Det skall sägas att Wittgenstein inte ger några definitiva svar, men det jag vill betona är just vad Wittgenstein själv väljer att betona i förhållande till livsform och förståelse, nämligen dessa s.a.s. externa aspekterna.

⁵³ Det vedertagna engelska uttrycket är *hinge propositions*. *Hinge* betyder gångjärn, samt i bildlig betydning motsvarar det också kärnpunkt eller springande punkt.

regel, eller hur en begreppslig utsaga både kan uttrycka ett intresse såväl som utpeka ett intresse. I sammanhanget är det viktigt att Glock insisterar på att Wittgenstein använder sig av ovan nämnda dikotomi som enbart en språklig kategorisering, och således inte kräver något fysiskt eller psykologiskt fundament eller orsak för att skilja på t.ex. analytiska respektive empiriska (syntetiska) bestämmelser.

Liksom hos Wittgenstein använder Glock sig av flera olika begrepp och begreppskonstellationer genom artikeln, om än han illustrativt återger samma kategorisering och formatering. Till sist konkluderar Glock att Wittgenstein definierar dels begreppsliga utsagor som formar sig som en grammatik eller ett begreppsligt schemata.⁵⁴ Dessa ingår i språkspelet genom t.ex. regler och definitioner, och är således en form av normativa utsagor. Nästa kategori är de empiriska utsagor, som är konkreta och specifika exempel på en applikation av de grammatiska reglerna, och således betraktas som deskriptiva utsagor. Den tredje kategorin utgörs av svängdörrens utsagorna.⁵⁵ Det är dessa utsagor som möjliggör ett språkspel för oss. Det är utsagor som s.a.s. både har begreppslig och empirisk karaktär, och som till syvende och sist bör beskådas, inte som meningsgivande genom logik (semantik) eller fakticitet, men som kommunikativt och engagerat meningsgivande. Glock skriver:

Wittgenstein did not think of hinge propositions as grammatical or semantical constitutive. They are foundations of our thinking (our language), to be sure; yet only in the sense that error or doubt about them removes the framework for operation with certain terms or employing certain concepts. /.../

Whether or not an expression makes sense need not, and indeed cannot, be entirely independent of contingent matters of fact. Nor can it be independent of speakers knowing those facts with which they need to be acquainted in order to be able to use the expression in a rule-governing manner, such as facts concerning the basics of human communication. (Glock, 2009 s. 664)

⁵⁴ Vad Glock syftar på med grammatik är kort och gott menings komposition och t.ex. temporalitet, emedans han med begreppsligt skema åsyftar å ena sidan familjelikheter och å den andra bestämda begrepps konstellationer, t.ex. bord och stol.

⁵⁵ Exempel på sådana utsagor ger Glock, för att följa Wittgensteins diskussion i *Om visshet*, med bl.a. "detta är en hand", "jorden har existerat i många år innan min födelse", samt "just nu sitter jag vid min dator".

Glock kan nu konkludera att det är dessa svängdörrens utsagor som är det avgörande elementet i språkspels konstellation som ett användbart, och därmed meningsfullt språkspel. Det är nämligen dessa utsagor som uttrycker den grundläggande överenskommelse som måste finnas mellan språkspels aktörer, och som Glock beskriver som en gemensam begreppsliggjord konstitution mellan hur vi fäller en dom och hur vi skapar mening, eller sagt med andra ord, mellan vad vi vet och hur vi använder det, eller med en annan uppsättning ord, mellan regler och fakta.

Glocks artikel är insiktsfull och övertygande. Den passar bra in i avhandlingens tankegång omkring Wittgenstein och hur denna kan ge plats åt en konstitutiv, men samtidigt kontingent begreppsramsläkande och rent språkorienterad tankegång. Jag har dock två invändningar mot Glocks artikel. Den första är att det fortfarande är lite diffust vilken roll begreppet har i förhållande till kategoriseringen av utsagorna. På en nivå kan vi konstatera att alla utsagor är begreppsliga, både vårt användande, vår mening och våra regler synes begreppsliggjorda, men samtidigt påpekar han just en väsentlig icke-begreppslig skillnad mellan det empiriska och det grammatiska, där det empiriska – med brist på ett bättre ord – är något konkret eller reellt, och det grammatiska något schematiskt. Det lämnar det begreppsliga till svängdörrens utsagor, men dessa är å den andra sidan svåra för Glock att klart definera. Ibland synes de vara ett slags både-och utsagor (dvs. både empiriska och grammatiska), ibland mer som antingen-eller, men den främsta förklaring – också med Wittgenstein in mente – är kanske som s.k. tysta utsagor, som den s.a.s. utsagda grunden eller givna förförståelsen. Denna förklaring är dock knappast en som Glock vill gå med på då det reducerar begreppet närmast till sin negation, men det är samtidigt svårt att se vad hans alternativ faktiskt är. Just i förhållande till att förstå vilken roll begrepp har för och i själva språkspillet framstår därför Glocks presentation mer förvirrande än klargörande, om än han samtidigt uppställer en utmärkt lista över vad ett begrepp innebär.⁵⁶

Min andra invändning är att Glock inte redogör för hur hans presentation kan hjälpa oss med att göra något. Den är blott en beskrivning, som inte ger oss motivation till att använda beskrivningen,

⁵⁶ Glock listar 8 punkter, som han förbinder med den sene Wittgensteins idé om begrepp. Några av dessa är att filosofiska problem är begreppsliga emedan empiriska problem är faktuelle, att begrepp kan variera mellan grupper, att begrepp är en del av en livsform, att begrepp är förbundna med språk och ords mening, samt att besitta ett begrepp är att besitta en rad möjligheter. Några av punkterna motsäger Glock och Wittgenstein genom andra påståenden (t.ex. det om filosofiska problem), andra är relativt intetsägande (som den om språk och ords mening), emedan andra är mycket intressanta, särskilt den sista jag nämde om begrepp och möjligheter, men utvecklas inte i denna artiklen.

t.ex. genom att skapa fungerande språkspel, och därigenom utveckla vår begreppsapparat och vårt handlingsutrymme. Man kan säga att i förhållande till avhandlingen saknar Glock just betänksamheten, som ett slags incitament och utförande av det annars beskrivna.

Om än det inte är explicit betänksamhet, så är Stenlund inne på just denna orsakande aspekt i sin artikel. En artikel som inte direkt arbetar med Wittgensteins förståelse för begrepp och beskrivning av språkspel, men istället tar utgångspunkt i den överordnade idén om livsform, och just utvecklingen av denna. Rättesnöret för Stenlund är en tanke om ärlighet, samt med en bestämd inspiration från Wittgensteins syn på filosofi, eller kanske bättre sagt Wittgensteins användning av filosofi, hans filosoferande om man så vill. Stenlunds poäng är enkel, och summeras utmärkt med hans avslutande stycke:

My point is that the problem about the ultimate aim and motive of Wittgenstein's later philosophy is something similar to an existential issue, not a problem of textual criticism and interpretation. If someone decides to follow Wittgenstein's advice in trying to keep philosophy honest, I don't think it will be on the basis of good arguments for an interpretation. (Stenlund, 2009 s. 11)

Stenlund kan sägas ha två ärenden i sin artikel, dels det att visa vad Wittgenstein menar med att vara (filosofiskt) ärlig, och dels att visa hur detta samtidigt motsvaras genom Wittgensteins bristande komformabilitet med akademisk och traditionell filosofi. Wittgenstein arbetade efter den devisen att ärlighet innebar att han aldrig lät sig styras eller dikteras av en bestämd filosofisk position.⁵⁷ Det är s.a.s. aldrig den bestämda filosofiska läran, med sina filosofiska argument och sina filosofiska förklaringar och analyser, som utgör den filosofiska undran och den filosofiska problemorienteringen. Att arbeta ärligt med filosofi blir för Wittgenstein en form av uppmaning till att inte ge efter för den enkla vägen, d.v.s. detta att åberopa sig en filosofisk position utifrån vilken man kan kritisera en annan, eller att ge efter för det dunkla begäret efter djupare, bakomliggande teoretiskt filosofiska förklaringar när allt som är redan föreligger i t.ex. komparativa beskrivningar av meningsgivande språkspel, eller att sträva efter (akademiskt) erkännande via filosofiskt positionerade debatter och enkelspårigt teoretiserande. Filosofi är således intresselöst beskrivande, kontinuerligt prövande och ställningslös kritik, vars värde ligger i att övervinna diverse oärliga lockelser och orättvisa bearbetningar och positioneringar.

⁵⁷ Stenlund är självklart uppmärksam på att han behandlar den sene Wittgenstein, och bemärker själv att Wittgenstein i *Tractatus* nog i hög grad menade sig ha funnit sin ultimativa filosofiska position (jmf. förordets självsäkra påstående om att "i det väsentliga ha slutgiltigt löst problemen." (Wittgenstein, 1922/1992 s.38)).

När Stenlund presenterar Wittgensteins föreställning om att använda filosofi på detta sätt så rimmar det illa med rationella/vetenskapliga akademiska krav på positionerad argumentation, samt distinkta och djupgående förklaringar, såväl som med sociala akademiska förutsättningar i form av stridigheter, allianser och resultat. För Stenlund blir detta till en fråga om Wittgenstein egentligen kan användas inom akademisk filosofi, och poängterar samtidigt att Wittgenstein knappast kan sägas ha adresserat en akademisk filosofisk läsare/åhörare, utan vände sig mot sin publik i dess egenskap av att vara människor med ett filosofiskt intresse för diverse problem och angelägenheter. Hans svar blir något i stil med att man måste beundra Wittgensteins attityd, och att det är eftersträvansvärt att försöka anamma hans idé om att vara filosofiskt ärlig, om än det inte är fullt ut möjligt. Samtidigt må man erkänna bristen på stora landvinningar i form av djupgående förklaringar och komplicerade teorier hos Wittgenstein, och hålla sig till godo med hans kritiskt beskrivande efterprovningar.

Stenlund förmår aldrig helt att visa vad han egentligen menar med ärlighet, möjligen på grund av att han inte tar personen, den som filosoferar, med i sin beskrivning av denna filosofiska ärlighet. Personen är dock med i negationen av ärligheten, d.v.s. den akademiska filosofi som handlar om positioner och teoretiska argument, just för att visa på hur den filosoferande s.a.s. fastnar i och formas av den akademiska disciplinen filosofi. Stenlund är inte nödvändigtvis skeptisk gentemot den akademiska filosofin, och har själv klarat sig utmärkt inom detta domän.⁵⁸ Hans artikel är nog först och främst en lite ambivalent reflektion över vad det kan innebära att arbeta som filosof med en idé om att vara en wittgensteiniansk filosof/lärjunge.

Men orsaken till att jag lyfter fram Stenlunds artikel är för att den, liksom avhandlingen, är medveten om att en applikation av Wittgensteins filosofi kräver att man börjar tänka filosofi i en praktisk kontext, och att man börjar tänka filosoferandet som förbundet med ett reellt betydningsområde och meningsfält i det för en människa s.a.s. ordinära och konkreta, såväl som det för henne meningsfulla och riktiga. Med begreppet ärlighet fångar Stenlund, utan att själv vara inne på det, nämligen den väsentliga aspekt, eller kanske bättre beskrivet, möjlig implikation av en wittgensteiniansk filosofi, att man i sitt filosoferande är trogen den man är (och där man är, och vad man gör etc.) och samtidigt kontinuerligt har möjligheten att utmana och bearbeta det man tar för givet och det man föreställer sig. Därigenom utvecklar man sig och världen man lever och verkar i

⁵⁸ Stenlund är mångårig professor i teoretisk filosofi vid Uppsala Universitet.

från en homogent egocentriskt (dogmatisk) horisont till ett kollektivt rådrum och gemensam (dynamisk) meningsskapelse.

I sin artikel "Filosofi i praksis" (2012) utvecklar Nørreklit en tanke om vad tillämpad filosofi kan vara. Utgångspunkten för Nørreklit är dels Wittgenstein, och då särskilt dennes språkspelsfilosofi, och dels tankar från hans egen filosofi. Bland det sista ingår Nørreklits verklighetskonstruktion samt hans tillhörande epistemologiska position. Nørreklits kunskapsteoretiska bidrag, som vi bl.a. finner det formulerat i artiklen "Konstruktion af sandhed" (2009), har han valt att kalla pragmatisk konstruktivism, och som detta antyder arbetar han med kunskap och sanning som beroende av en verklighetskonstruktion, och som sådan baserar sig på både en funktionell korrespondans och ett koherens tänkande. Korrespondansen utspelar sig i ett fenomenologiskt perspektiv, i vilket vi som aktörer interagerar med omvärlden genom uppfattningar som baserar sig på abstraktioner av fenomenologiska iakttagelser eller avslöjanden. Koherensen är samma verklighetsuppfattningsstrukturella begreppslogik och teoretiska modellering. Detta mynnar ut i ett s.k. pro-aktivt kunskapsbegrepp som föregriper en handling och en sanningsuppfattning, som sedan korrigeras via en pragmatisk realisering av kunskapen i vår livsvärld, bl.a. genom en läroprocess. (Nørreklit, 2009) Själva verklighetsmodellen har sina rötter i Nørreklits problemorienterade vetenskapsteoretiska arbete (Nørreklit, 1978) och hans doktorsavhandling om logiska/formella möjligheter och krav vid sociala konstruktioner (Nørreklit, 1987), men finner en bruksorienterad och mer fullständig form i ett interdisciplinärt projekt med utgångspunkt och hänsikt inom organisationsteorin (Henriksen, et.al., 2004). I sistnämnda beskrivs verklighetskonstruktionen som en integration mellan fyra dimensioner. Dessa är fakta, logik, värde och kommunikation. Integrationen bygger på att uppfatta människorna (i en organisation) som kommunikativa aktörer som skapar sina relationer till omvärlden utifrån ett koordinerat perspektiv om vad som fungerar, vad som är värdefullt och vad som är möjligt. Härefter har Nørreklit utvecklat och samlat tankarna i riktning av ett perspektiv omkring filosofi i praxis.

Nørreklits artikel "Filosofi i praksis" är mycket kompakt, men kan sägas föra ett par grundläggande argument. Det första är att sära på att använda filosofi och att använda en filosofi. Poängen här är att avfärda den sista möjligheten inom filosofin, det är kort sagt ett instrumentellt perspektiv som reducerar filosofin till ett redan givet/accepterat redskap för att uppnå ett utom-filosofiskt mål, t.ex. ett vetenskapligt resultat eller en principiell avklarning. Istället vill Nørreklit framhäva den förstnämnda möjligheten som en förverkligad, utförd filosofi, framför allt i kraft av att den s.a.s inte

tar något för givet, utan har just det redan accepterade som mål för sina undersökningar.⁵⁹ Detta för Nørreklit över i en idé om filosofin som ett metodologiskt arbete, som riktar sig mot klargörande av praxis och grundläggande problemlösningar i förhållande till praxis. Praxis definierar Nørreklit som metodiska och kommunikativa konstruktioner, som ägnar sig åt begreppsliga undersökningar. Sådana begreppsliga undersökningar, i takt med att man når till mer och mer grundläggande begrepp, leder analysen från frågan om hur praxis fungerar, till frågan om vad praxis handlar om, d.v.s. från epistemologiskt metodologiska överväganden till ontologiska.

Väl så långt i sin argumentation kan Nørreklit konstatera att vi på det ontologiska planet kan dels skilja mellan ett reduktivt perspektiv och ett helhets perspektiv, och dels mellan ett begrepp om världen och ett begrepp om verklighet. Den andra av dessa två ger anledning till att utveckla en idé om verklighetskonstruktion. Detta eftersom världen är något allt omfattande, något vi inte kan tänka eller tala oss utom, emedan verkligheten å den andra sidan framstår som föränderlig, påverkbar och konstruerad, framför allt eftersom vi kan både tänka och arbeta med en negation av verkligheten, d.v.s. vi får en dialektisk dynamik i förhållande till detta begrepp. Den första uppdelningen handlar om att ge filosofin en plats som ett helhets perspektiv, men åter igen inte i form av en överordnad position utan som ett kontinuerligt arbete med grundbegrepp eller de grundläggande förhållandena som skapar sammanhang mellan de olika reduktiva perspektiven. Nørreklit skriver:

Den form for helhedsperspektivering, der er brug for, må altså være et mellemting mellem en stykvis og derfor overordnet set retningsløs styring og en total planlægning. Der er brug for en reflekteret helhedsperspektivering, hvori de stykvisse løsninger reflekteres i forhold til grundlæggende ontologiske, epistemologiske og værdimæssige forhold – altså anvendt filosofi, men ikke: en anvendt filosofi (fx marxisme, positivisme el. lign.). (Nørreklit, 2012 s. 18)

Härefter binds det filosofiska projektet till verklighetskonstruktionen, i form av en reflektion över integrationen mellan de fyra dimensionerna, således att när integrationen lyckas utförs handlingar och värdefulla (meningsfulla) möjligheter realiserar, emedan det i de tillfällen det inte lyckas att integrera dimensionerna uppstår fiktiva konstruktioner, kommunikativa missförstånd och apati eller t.o.m. övergrepp. Nørreklit låter verklighetskonstruktionen i sin filosofiska reflektion framstå som begreppslig, d.v.s. det är genom begrepp som aktörerna kan fakticitera verkligheten, uppfatta dess

⁵⁹ Denna tankegång finner ett släktskap i Stenlunds läsning av Wittgensteins syn på filosofi, och dennes positionslösa kritik/undersökningar.

möjligheter, poängtera det man finner värdefullt (meningsfullt), samt uppnå samförstånd.⁶⁰ Därför menar Nørreklit att det begreppsliga fundamentet bör vara starkt, eller solitt och reflekterat, just för att undgå misslyckanden, förluster och illusioner.

Nørreklit jämför sin tanke med Wittgenstein och finner många paralleller till hur Wittgenstein uppfattar språkspel och analyser av språkspel. Dessa ser Nørreklit som goda exempel på filosofiska praxisundersökningar, även om han samtidigt varnar för att Wittgensteins analys kan gå från en begreppsanalys till en språkanalys, som s.a.s. blott kan beskriva vad som är tillfället, istället för att kunna avgöra giltighet och möjliggöra förändringar som det begreppsliga nivå tillåter.⁶¹ Det mest positiva vid Wittgensteins språkspelsanalyser är dock att de är komplementära i sin natur. De är inte detaljorienterade, eller fokuserar på motsättningar mellan begrepp, utan utvecklar istället komplementära begreppsspektra, som s.a.s. förhåller begreppen till varandra och där med antyder en begreppsram eller en helhetsstruktur. Den komplementära begreppsramen liknar Nørreklit med sin föreställning om integrationen av de fyra dimensionerna i verklighetsmodellen. Nästa steg i jämförelsen med Wittgenstein är att Nørreklit konstaterar att Wittgenstein tillgodoser det ovan nämnda helhetsperspektiv eller helhetsbegrepp med hjälp av sitt begrepp om livsform. Om än Nørreklit oftast ser sig föredra Wittgensteins idé om livsform framför t.ex. David Farvholdts idé om en nödvändig begreppskärna⁶², så är han inte helt nöjd då han menar att begreppet har en social-biologisk reduktionistisk konnotation, som inte har blick för att människan också ställer krav till livet och till livsformen, d.v.s. förhåller sig till sin livsform, och inte blott utlever den. Härefter konkluderar Nørreklit:

Den helt store fordel ved virkelighedsperspektivet fremfor perspektiverne som livsform og interdependente kernebegrepper er, at det er et problemorienteret perspektiv. Det hænger sammen med den særlige negations-struktur, som bl.a. virkelighedsbegreppet har. Virkelighedsperspektivet, som er udviklet ovenfor, kan anvendes til diagnosticering af problemer, og det rummer perspektiver, der drejer sig om, hvorledes vi danner en fremtid. /.../

⁶⁰ Nørreklit har en längre diskussion omkring begrepp, som kopplas både till identifikation och funktionalitet, samt samlingspunkt och hänsikt, bl.a. genom en analogi till Aristoteles substansfilosofi med sina fyra orsaker.

⁶¹ Nørreklit är givetvis medveten om att det han här kritiserar, på många sätt samtidigt kan sägas ha varit Wittgensteins filosofiska ändamål.

⁶² Jag utelämnar Nørreklits diskussion om Farvholdt, då denna inte är relevant för den här aktuella presentation / poängen.

Det er essentielt, at der ikke findes en a priori korrekt integration, hverken logisk eller på anden vis. Der er ingen dogmatisk facitbog, man kan slå op i. Der er altid brug for kreativ refleksion til at udvikle integrative løsninger – i den dynamiske verden kan fortidens løsninger ikke blot gentages. /.../

Den metodologiske konstruktion af menneske, tilværelse og samfund præges af den implicite ontologi. Herved bliver ontologien en etisk opgave, som anvendt filosofi må varetage. (Nørreklit, 2012 s. 39-40)

Som synes är det många paralleller mellan avhandlingen och Nørreklits perspektiv. Dels i förhållande till filosofin som orienterad mot praxis, med fokus på begrepp, och hur begrepp fungerar som konstitutiva men samtidigt kontingenta element i vårt umgänge med världen omkring oss. Dels i inspirationen, såväl som kanske framför allt i den efterföljande kritiken av Wittgensteins filosofi. Men det finns också väsentliga avvikelser. Avhandlingens perspektiv påtar sig inte den omfattande dimension som Nørreklits verklighetskonstruktion har, utan begränsar sitt perspektiv till det moraliska domän inom oss och det artikulerade domän som den tillämpade etiken utgör. Det gör avhandlingens perspektiv mindre storslaget, men kanske samtidigt styrker dess konkreta meningsgivande applikation. Det visar sig tydligast i att Nørreklits s.a.s. grundbegrepp om fakta, logik (eller möjlighet, det begrepp som han i de senare verken föredrar), värde och kommunikation, i den begreppsliga betänksamhet som avhandlingen vill lyfta fram först kommer till synes i förhållande till ett mer avgränsat nivå av begrepp, såsom t.ex. ansvar, förtjänst och foster.⁶³

Ytterligare en aspekt här är att avhandlingen lägger stor vikt vid den personliga figurering av och motivet för moraliteten, vilket skapar plats till ett lite annan syn på den filosofiska kommunikationen. Denna aspekt är något underutvecklad i Nørreklits teori, om än avhandlingen finner en gängse grundidé, mellan den i samtalet verkande begreppsliga betänksamheten och Nørreklits s.k. dubbelhermeneutik. Nørreklit poängterar att för att en mellanmänsklig kommunikation skall lyckas krävs både en hermeneutisk tolkning av det man talar om, såväl som en tolkande förståelse av den man talar med. Här ser jag ytterligare ett släktskap med Wittgenstein, som inriktade mycket av sitt intresse just för att försöka begripa hur vi kan begripa/läsa varandra. Wittgenstein gav oss inte något riktigt svar, om än man kan mena att han antyder en tolkning i

⁶³ Detta är inte en kritik eller divergens i förhållande till Nørreklit, utan snarare blott en begränsning i den konkreta filosofiska reflektions omfång.

riktning av att vår läsning av varandra är bestämt rent externt (t.ex. regelstyrt) och genom sociala handlingar. Nørreklit öppnar som sagt för ett lite annat perspektiv, som avhandlingen gärna vill förfölja ytterligare.

Det gör jag genom att i avhandling försöka att konkretisera tankegången. Detta genom att lägga vikt vid att just en förståelse för den personliga aspekten och den individuella bearbetningen av åsikter, argument och föreställningar måste tas allvarligt och kan inte undvikas, utan delvis utgör kärnan i den tillämpade etiken (som begreppslig betänksamhet). Samtidigt skall dock påpekas att denna personliga reflektion kan påbörjas och ledsagas genom att man artikulerar hållningar, argument och föreställningar i förhållande till och i samtal med varandra. Således är Nørreklits dubbelhermeneutiska kommunikation en god bild, men har hos Nørreklit syftet att skapa en gemensam förståelse och kommunicerbara lösningar, emedan avhandlingens perspektiv först och främst syftar till en personlig utveckling och fundering, som omfattar att en seriöst menad förståelse för andras perspektiv men inte nödvändigtvis att man låter de förenas med sitt eget. Kort sagt ligger det mindre lösning och bestämmelse och mer efterprövning och varsamhet (mer Wittgenstein) i avhandlingens begreppsliga betänksamhet, än det gör i Nørreklits verklighetskonstruktiva filosofi i praxis.

Avhandlingen – kort och gott

Denna inledande diskussion och presentation av avhandlingen har nu nått sitt slut. Jag vill här till sist först summera den idé om begreppslig betänksamhet som tillämpad etik avhandlingen har försökt att teoretiskt illustrera och begrunda. Härefter vill jag presentera avhandlingens nästa del, som är en samling artiklar, vilka syftar till att på ett mer konkret plan illustrerar och exemplifiera avhandlingens poäng.

Det första som torde stå klart är att jag med begreppslig betänksamhet inte syftar på vad vi kan kalla klassisk, ofta anglosaxisk begreppsanalys, som vi t.ex. får presenterat och försvarat i Klemens Kappels artikel ”Begreppsanalyse i filosofi: pointe, metodologiske antagelser og kritik” (2004). Kappel ger oss en bild av begreppsanalys som varandes ett redskap till att behandla filosofiska problem om t.ex. kunskap, godhet, fri vilja, genom att uppställa olika hypotetiska och delvis reella scenarier i vilka begreppet under analys blir s.a.s. testat på sitt innehåll/sin betydelse, t.ex. genom s.k. Gettier-exempel. Avhandlingens tanke skiljer sig från Kappel dels på den punkten att Kappel

förutsätter att begreppsanalysen föregår från en överordnat eller abstraherad position, och således har en form av universell giltighet, och dels genom att Kappel begränsar den till de s.k. filosofiska frågorna och därmed gör begreppen till filosofiska begrepp. Det avhandlingen poängterar är det motsatta, nämligen att den begreppsliga betänksamheten alltid är situerat och konkret, och därtill på många sätt också personlig, begreppen är s.a.s. alltid artikulerade i bestämda och meningsfulla sammanhang. Detta innebär samtidigt att de begrepp som undersöks är inte disciplinära begrepp (så som t.ex. filosofiska) men verkliga begrepp som har en mening för utövaren i ett komplicerat nätverk av komplementära och interdisciplinära begrepp. De scenarier som Kappel hänvisar till är således inte hypotetiska och avgränsade (kontrollerade) experiment som verifierar eller falsifierar ett bestämt begrepps objektiva innebörd, utan är egna och andras genom begreppet meningsgivande artikulering av reella situationer och i relation till verkliga problem.

En annan, men likartad och mycket väsentlig, avvikelser är i förhållande till filosofer som genom olika former av begreppsfokus och begreppsorientering, prövar att finna och befästa en form av språklig essentialism. Man menar någonstans att det begrepp man intresserar sig för kan begrundas i en absolut eller kärnbetydelse, som ofta ges i form av en s.k. filosofisk botten. Ett bra exempel på denna form av tänkande/analyserande är Gomis et.al. "Rethinking the Concept of Sustainability" (2011). I artikeln postuleras att begreppet *sustainability*⁶⁴ kan begripas bortom de reella diskursiva användningsområdena inom t.ex. ekonomiska, sociala eller ekologiska områden, som ett, vad de kallar, etiskt begrepp. Det betyder att själva ordet har en essentiell moralisk betydelse som Gomis et.al. definierar som etiskt ansvar och respekt, och andra användningar eller meningsgivande betydelser är felaktiga. Det säger sig självt att denna typ av tänkande omkring begrepp är långt från avhandlingens position. För det första har det ingen förståelse för att begrepp är just först och främst genom brukandet av dem meningsgivande, och inte objektivt refererande sanningar i sig själva. Och för det andra kräver denna tankegång en essentialistisk språkfilosofi, som inte kan inkorporera språkets dynamiska och därmed föränderliga karaktär. Möjligen kan några hävda denna form av språkessentialism i förhållande till några väl preciserade och enhetligt definierade empiriska

⁶⁴ På svenska något i stil med varaktighet. På danska talar man om bæredygtighed. Begreppet är ett modeord inom framför allt företag, industrier och organisationer, med hänblick på att signalera en form av ekologiskt och/eller socialt ansvar.

begrepp (t.ex. en meter eller en järnatom)⁶⁵ alternativt några abstrakta och metafysiska begrepp (t.ex. Gud eller varat), men jag ser ingen större mening med att förvandla den typ av begrepp som vi inom t.ex. den tillämpade etiken arbetar med (t.ex. de ovan nämnda ansvar, förtjänst och foster) till empiriska enheter eller metafysiska föreställningar.⁶⁶

Vad avhandlingen menar med begreppslig betänksamhet som tillämpad etik är någorlunda illustrerat genom den här inledande teoretiska och filosofiska presentationen, samt blir ytterligare visat genom artiklarna. Men först vill jag kort förklara vad avhandlingen menar med de centrala begreppen: tillämpad etik, moralitet, begrepp och betänksamhet.

Med betänksamhet avser avhandlingen en form av reflektion som inte blott är kontrollerad av definierade rationella och logiska överväganden, utan som just kan omfatta den lite mer komplicerade evidensstruktur som vi är ute i med avhandlingens position. Här fokuserar jag på hur ett nätverk av begrepp fungerar genom att skapa trygghet och tillit, såväl som de kan efterprövas och komplimenteras. Med betänksamhet är jag m.a.o. inte ute efter att begripa en logisk struktur som är epistemiskt sann och övertygande. Istället vill jag peka på en begreppslig reflektion som syftar på att illustrera vilka begrepp som är viktiga för individen, och hur dessa begrepp fungerar som medel till att se och använda andra begrepp i konkreta sammanhang, d.v.s. betänksamheten är en varsam men samtidigt dynamisk reflektion med hänblick på att begripa en artikulerad struktur som är meningsgivande och pålitlig.

Begrepp är ett begrepp med en filosofiskt komplicerat notation. I avhandlingen föreställer jag mig begrepp, som vårt försök på att förverkliga en syntes mellan (epistemisk) definition och (ontologisk) identifikation. Ett sätt att se det är att mena att begrepp är där ord meningsfullt används med hänvisning till konkreta ting, kort sagt jag vet *vad* något är och jag vet *var* detta något är. Det betyder att begrepp må uppfattas som ett artikulerat och relationärt perspektiv, d.v.s. förbundet med hur individen genom sitt språkbruks dubbla natur (som definition och identifikation) begriper sin

⁶⁵ Filosofiskt sätt är denna diskussion förd inom språkfilosofin i förhållande till begrepp som är s.k. *natural kinds*, med bl.a. vatten/H₂O som sitt primära exempel. Men det är en längre debatt, som jag inte menar att det är nödvändigt att ta ställning till i detta sammanhang.

⁶⁶ För en forstätt och kvalificerad diskussion om detta kan man börja med t.ex. Saul Kripke *Naming and Necessity* (1980), och just svårigheten med att bestämma och identifierar begrepps betydelse. Nyckeln är just om vi överhuvudtaget kan tala om en kontingent men samtidigt fast (eller med Kripke rigid) identifikation. Avhandlingen prövar att undgå denna debatt genom att tala om en konstitutiv och meningsgivande begreppslig konkretisering, men erkänner att här finns plats för mer avklarande arbete.

omgivning. Här är poängen att begreppen ger denna relation innehåll och mening, eller sagt som att en definition utan ett ontologiskt innehåll är tom och en identifikation utan epistemiska element är meningslös.⁶⁷ Just genom att begreppen har denna konstituerande position, som samtidigt är relationell, innebär att begreppen också har ett element av värde i sig, d.v.s. de skapar mening genom att påvisa intresse, uppmärksamhet, förvåning och här igenom också trygghet, osäkerhet, försiktighet etc. Allt detta på sitt sätt också relationsskapande omkring vad vi finner värdefullt, det vi s.a.s. engagerar oss i, samt hur vi s.a.s. reagerar gentemot det vi möter. Lärdomen begreppen bringar oss är således först och främst att vi inte är ensamma i världen, eftersom om så var tillfället hade vi s.a.s. inte behövt begreppen överhuvudtaget.⁶⁸ Istället är det genom att vi använder begrepp som vi blir medvetna om det motstånd som vår användning möter (i form av missförstånd, oklarheter, överraskningar etc.) och därigenom också kan uppskatta de succéer vi har när begreppen fungerar. Detta är den implicita moraliska sidan av begreppen, vilket man kan hävda påkräver ett etiskt övervägande i relation till vår begreppsanvändning.

Så till begreppet moralitet. Detta kan vi nu se som mitt, med Nørreklits ord, helhetsperspektiv, och min version av Wittgensteins livsform. Med moralitet menar jag således den del av oss som utgörs av den begreppsapplikation som explicit förhåller sig moraliskt till meningsskapande relationer med omvärlden. Eftersom allt begreppsbruk har en viss del värdemässig aspekt är givetvis moraliteten m.a.o. inget vi kan undgå, den är ständigt närvarande på samma sätt som t.ex. vår fysikalitet, men poängen här är att den kan vara mer eller mindre uttalad. I förhållande till avhandlingen borde det framgå att vi blir särskilt uppmärksamma på vår moralitet och artikulerar den när vi upplever diverse problem som just har värdemässiga implikationer för oss.

Allt i allt borde detta också ge avhandlingens syn på tillämpad etik. Jag har redan relaterat den till en aktivitet, och givet denna aktivitet epitetet begreppslig betänksamhet. Men nu framstår ytterligare en väsentlig aspekt av vad jag menar med tillämpad etik. För mig, och avhandlingen, står det klart att tillämpad etik inte kan vara en applikation av en moralfilosofi, eller en användning av normativ etik. Tillämpad etik är något utöver detta, och har att göra med hela spektrat av vad man kan kalla vårt värdeområde (eller meningsfulla handlingsutrymme). Det är m.a.o. inte bara en avfärdan av ett instrumentellt perspektiv, utan ett påstående om att tillämpad etik i förhållande till

⁶⁷ För en längre diskussion om denna förståelse av begrepp vill jag hänvisa till min artikel "Om erkendelse – en skitse til den rationelle erfaring med hjælp fra Ludwig Wittgensteins *Tractatus logico-philosophicus*" (2011)

⁶⁸ Jämför t.ex. Wittgensteins *Tractatus* §5.64

moralfilosofi bör begripas som att mycket av själva intresseområdet för de två skiljer sig åt. Detta låter sig kanske bäst illustreras genom att inom den moderna moralfilosofin finns det inte längre plats för religiösa eller transcendentala förklaringar eller förankringar, men inom den tillämpade etiken har dessa former av artikulation fortfarande en klar och seriös legitimitet (inte att förväxla med universell giltighet). Om det betyder att den tillämpade etiken blott är efterbliven och underutvecklad, eller om det är ett utslag för att den tillämpade etiken är mer närvarande i konkreta situationer och närmare människors reella moralitet, ska jag låta vara osagt. Men det innebär att man som utövare av tillämpad etik behöver anamma en bredare form av förståelse och också acceptera andra former av överväganden än man behöver som moralfilosofisk utövare, annars riskerar man att komma till korta gentemot de problem som diskuteras.

Det återstår mycket filosofiskt teoretiskt arbete med att utveckla tanken om begreppslig betänksamhet som tillämpad etik. Utöver de diskussioner och områden som jag nämnt i tidigare fotnoter, så kan man föreställa sig studier i t.ex. Gottlieb Frege (om begrepp), Charles Taylor (om moralitet), Karl-Otto Apel (om etik och kommunikation) och Stanley Cavell (om Wittgenstein).

Avhandlingen fortsätter med del två, som består av fyra artiklar, varav två ligger inom det vetenskapsetiska/bioetiska området och två har ett pedagogiskt fokus. Detta är tänkt att illustrera den begreppsliga betänksamheten med utspringande fokus på begrepp respektive betänksamhet. Därav är de två första mer begreppsligt orienterade och de två sista har ett mer metodologiskt perspektiv, om än begrepp och betänksamhet givetvis överlappar varandra i alla artiklarna. Följande artiklar ingår i avhandlingen:

On Moral Responsibility in the context of scientific affairs

Artikeln började som en skriftlig uppgift under en phd-kurs om vetenskap och moral (organiserad i ett samarbete mellan Københavns Universitet och Aalborg Universitet, och genomförd i november 2010). Då ämnet fascinerade mig, valde jag att utveckla texten till en artikel. Den i sin tur blev presenterad på en session för 'Analytisk og Anvendt Etik' på Dansk Filosofisk Selskabs Årsmøde i mars 2011. Artikeln är under peer-review i tidskriften *Perspectives on Science* (MIT Press).

I artikeln behandlar jag den vetenskapsetiska frågan om moraliskt ansvar i förhållande till vetenskap, vetenskaplig forskning och vetenskapsmän och -kvinnor. Fokus ligger på att visa vad begreppet ansvar omfattar / betyder inom dels en filosofisk diskurs och dels inom den konkreta

vetenskapsetiska diskursen. Denna del avslöjar en komplexitet inom förståelsen av begreppet och därmed en likartad komplexitet i hänsikten med att meningsfullt använda begreppet. Som led i detta försöker artiklen plädera för att just denna typ av begreppslig betänksamhet är ett påkrävet eller åtminstone förnuftigt företagande. Detta inte bara för s.k. tillämpade etiker, men i än större grad för de/den som själva artikulationen av ansvarsbegreppet drabbar eller s.a.s. riktar sig emot, oavsett om vi här syftar på politiker, vetenskapsetiska kommittéer, allmänheten eller forskare.

On Moral Categories in the Stem Cell Debate

Artikeln skickades till tidskriften *Science and Engineering Ethics* (Springer Journals) på hösten 2010, efter att den hade utarbetats under min vistelse på Dartmouth College 'Ethics Institute'. Härefter genomgick den en reviewprocess, och jag fick tillbaka den med kommentarer och förslag till ändringar i november samma år. Artikeln har sedan bearbetats efter dessa anvisningar och presenterades för vår egen filosofiska forskargrupp under hösten 2011, med ytterligare kommentarer som följde. Artikel är under peer-review i tidskriften *Nordic Journal of Applied Ethics / Etik i praksis* (Akademika Forlag).

I artikeln använder jag mig av debatten omkring hur stamceller används inom medicinsk forskning för att illustrera hur moralitet påverkar och avgränsar oss redan genom t.ex. de ontologiska kategorier vi använder oss av. Artiklen visar på ett behov för att vara begreppsligt uppmärksam i etiska debatter, samt hur vi genom en begreppslig betänksamhet kan tolka deltagarnas generella moral uppfattning och verklighetsförståelse. Poängen är att göra deltagarna i etiska debatter, såsom stamcellsdebatten, uppmärksamma på sina konstituerande föreställningar, och genom att artikulera dessa också ställa dem till förfogande för granskning och bedömning. Tanken illustreras också genom en analys av hur ett centralt begrepp som risk kan appliceras i förhållande till deltagarna i stamcell debatten.

On rational demand – a sensible answer to the request for ethical awareness within the Aalborg-model

Bakgrunden för artikeln är en presentation vid en internationell konferens om PBL (*Problem Based Learning*) på Aalborg Universitet på våren 2010. En del av presentationerna blev utvalda som

bidrag till en antologi om den s.k. Aalborg-modellen med titeln *Visions, challenges and strategies for PBL*. Texten blev omskriven med syfte på publikation i antologin. Den har, efter att den genomgått en peer-review process, blivit accepterad som ett av bidragen. Artikel är accepterad i sin nuvarande form och publikationen blir tryckt under våren 2013. Publikationen inkluderar förutom en engelsk version, en samtidig översättning till kinesiska för publicering i Kina.

Eftersom antologin kretsar om en framställning av Aalborg-modellen, handlar mitt bidrag om att omsätta tanken om begreppslig betänksamhet i denna kontext. Det gör jag genom att påvisa hur Aalborg-model genom sin inbyggda epistemiska struktur kallar på en form av etisk uppmärksamhet. Kort sagt så innehåller applikationen av modellen ett inre krav på en tillämpad etik. Här argumenterar jag för att detta etiska krav kan tillfredställas genom att ge plats till en begreppslig betänksamhet, som jag i bidraget kallar *rational demand*. Jag avslutar bidraget med att poängtera att ett lämpligt utrymme för en begreppslig betänksamhet är i förhållande till grupp- och projektarbetet och dess handledning. Genom begreppsliga samtal inom gruppen och med handledaren kan de studerande utveckla en förståelse för kunskap och lärdomsprocesser som en del av hennes person, vilken i sin tur således utvecklas genom det hon möter, skapar och värderar tillsammans med andra.

On teaching applied ethics – a controversy between theory and application

På hösten 2011 deltog jag i en internationell konferens med titeln 'Ethics – perspectives on theory and application'. Jag talade om hur man kan undervisa i tillämpad etik, då just detta ämne ofta synes sätta frågan om hur etiska teorier kan eller om de ens bör appliceras på s.a.s. vanliga eller konkreta moraliska problem. Mitt bidrag blev uppskattat, och jag valde att utveckla presentationen till en artikel, som blev färdig under våren 2012. Artiklen har genomgått peer-review och är i sin nuvarande form accepterad som bidrag till en internationell antologi *Theoretical and Applied Ethics*. Publicering av antologin väntas till sommaren 2013.

Artiklen arbetar delvis med hur vi kan uppfatta tillämpad etik som ett filosofiskt inslag inom andra utbildningsprogram, men är centrerad omkring en debatt mellan Robin Lawler och David Benatar hämtad i *Journal of medical ethics*. Debatten handlade om huruvida man bör eller inte bör undervisa i etiska teorier när man genomför en kurs i tillämpad etik för t.ex. medicinstuderande. Jag presenterar debatten och analyserar i avseende att visa vad man begriper med ett begrepp som moralisk reflektion, d.v.s. vad man önskar uppnå med dessa kurser. Här ger jag mitt svar om

begreppslig betänksamhet, och visar på hur detta perspektiv i sin tur kan avgöra debatten som sådan. Den begreppsliga betänksamheten har förmågan att förena ett praktiskt och ett teoretiskt perspektiv i en reflekterande utvecklingsprocess. Poängen är också att Lawler och Benatars debatt inte kan resultera i ett entydigt svar, eftersom det man som undervisare behöver bidra med för att initiera en begreppslig betänksamhet är dikterat av de specifika omständigheter som undervisningen är underlagt, samt givetvis de studerande man skall undervisa.

Sammanfattning

I detta kapitel har jag diskuterat tillämpad etik. Jag började med att ge en översikt över olika uppfattningar av vad tillämpad etik är. Jag lade extra vikt vid Hans-Johann Glocks provocerande perspektiv, framför allt för att lyfta fram det begreppsorienterade perspektivet, samt beskrev bioetiken som ett exempel på en artikulerad och etablerad form av tillämpad etik. Härefter följde ett avsnitt om till avhandlingen besläktade perspektiv. Jag behandlade Pahuus intressanta, men sparsamt beskrivna situationskategoriserade moralfilosofi, samt Habermas diskursetik. Pahuus position gav inblick i ett sätt att konkretisera olika ställningstaganden och värdeomdömen, emedan Habermas på liknande sätt kan sägas avgränsa några bestämda verkningsområden för etiken. Jag tittade också på en nyligen skriven doktorsavhandling, som arbetade med utgångspunkt i ett omfattande empiriskt material.

I nästa avsnitt illustrerade jag avhandlingens idé om begreppslig betänksamhet genom att återvända till Wittgenstein. Detta kompletterade jag med tre andra av Wittgenstein inspirerade eller relaterade bidrag, som belyste begrepps betydelse, en filosofisk attityd och förhållningssätt till vad filosofi kan och är, samt till sist Lennart Nørreklits tankar omkring filosofi i praxis. Allt detta bidrog till att skapa en bild av vad avhandlingen åsyftar med sitt koncept.

Kapitlet avslutades med en summering av avhandlingens position och grundidé. Jag förklarade vad jag menar med att begripa begreppslig betänksamhet som tillämpad etik. Först genom att jag kortfattat tog avstånd från andra former av begreppsanalys. Härefter gav jag en närmare förklaring av de centrala begreppen tillämpad etik, moralitet, begrepp och betänksamhet. Som avslutning på denna teoretiska och inledande del och som en övergång till avhandlingens nästa del presenterade jag de fyra artiklar som skall fungera som en exemplifiering av avhandlingens koncept.

Litteratur

Alban, Anita (1992) "Kvaliteten af opnåede leveår som mål for sundhedsvæsenets indsats" s. 39-58 i Sandøe, P. *Livskvalitet og etisk prioritering* Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck, København

Bakshi, Ann-Sofie (2000) *Tilltro och misstanke: genteknik och fosterdiagnostik i det offentliga rum* Linköping Studies in Arts and Science, Linköpings Universitet, Linköping

Balling, Gert og Lippert-Rasmussen, Kasper (red.) (2006) *Det menneskelige eksperiment* Museum Tusulanums Forlag, København

Cohen, Andrew I. and Wellman, Christopher Heath (2005) *Contemporary debates in applied ethics* Blackwell Publishing, Oxford

Dige, Morten (2011) "Praktisk etik – en oversigt" s. 147-182 i Christensen, Anne-Marie S. (red.) *Filosofisk etik – Normativ etik, praktisk etik og metaetik* Århus Universitetsforlag, Århus

Glock, Hans-Johann (2009) "Concepts, Conceptual Schemes and Grammar" *Philosophia* vol. 37 pp. 653-668

Glock, Hans-Johann (2011) "Doing Good by Splitting Hairs? Analytic Philosophy and Applied Ethics" *Journal of Applied Philosophy* vol. 28, no. 3 pp. 225-240

Gomis, Alexis J.B., Parra, Manuel G., Hoffman, W. Michael and McNulty, Robert E. (2011) "Rethinking the Concept of Sustainability" *Business and Society Review* vol 116:2 pp. 171-191

Habermas, Jürgen (1995a) *Diskurs, rätt och demokrati – politisk-filosofiska texter i urval av Erik Oddvar Eriksen och Anders Molander* Daidalos, Göteborg

Habermas, Jürgen (1995b, org. 1994) "Tre normativa demokratimodeller: om begreppet deliberativ politik" ["Drei normative Modelle der Demokratie"] s. 75-92 i Habermas, J. *Diskurs, rätt och demokrati – politisk-filosofiska texter i urval av Erik Oddvar Eriksen och Anders Molander* Daidalos, Göteborg

Habermas, Jürgen (1995c, org. 1991) "Om det pragmatiska, etiska och moraliska bruket av det praktiska förnuftet" [Vom pragmatischen, ethischen und moralischen Gebrauch der praktischen Vernunft] s. 15-32 i Habermas, J. *Diskurs, rätt och demokrati – politisk-filosofiska texter i urval av Erik Oddvar Eriksen och Anders Molander* Daidalos, Göteborg

Habermas, Jürgen (2005a, org. 1968) *Teknik og videnskab som 'ideologi'* [*Technik und Wissenschaft als 'ideologie'*] Det lille Forlag, København

Habermas, Jürgen (2005b) *Demokrati och retstat* Hans Reitzels Forlag, København

Habermas, Jürgen (2008a) *Den moraliska synpunkten – moralfilosofiska texter sammanställda och översatta av Anders Molander* Bokförlaget Daidalos, Göteborg

Habermas, Jürgen (2008b, org. 1983) *Diskursetik – anteckningar om ett grundläggningsprogram* [*Diskursethik – Notizen zu einem Begründungsprogramm*] s. 13-84 i Habermas, J. *Den moraliska synpunkten – moralfilosofiska texter sammanställda och översatta av Anders Molander* Bokförlaget Daidalos, Göteborg

Henriksen, L.B., Nørreklit, L., Mølbjerg Jørgensen, K., Böhme Christensen, J. and O'Donnell, D. 2004 *Dimensions of Change – conceptualising reality in organisational research* Copenhagen Business School Press, København

Holtug, Nils og Kappel, Klemens (red.) (1993) *Anvendt etik* Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck, København

Kappel, Klemens (2004) ”Begrebsanalyse i filosofi: pointe, metodologiske antagelser og kritik” *Filosofiske Studier* Bind 23, s. 131-147

Kappel, Klemens (2011) ”Bioetik” s. 183-196 i Christensen, Anne-Marie S. (red.) *Filosofisk etik – Normativ etik, praktisk etik og metaetik* Århus Universitetsforlag, Århus

Kemp, Peter, Lebach, Mette og Rendtorff, Jakob (1997) *Den bioetiske vending – en grundbog i bioetik* Spektrum / Forum Publishers, København

Kripke, Saul (1980) *Naming and Necessity* Blackwell Publishers, Oxford, U.K.

Kuhse, Helga and Singer, Peter ed. (2006) *Bioethics – an anthology* Blackwell Publishing, Oxford

Nørreklit, Lennart (1978) *Problemorienteret forskningspraksis og den reale virkeligheds konstitution* Aalborg Universitetsforlag, Aalborg

Nørreklit, Lennart (1987) *Formale strukturer i den sociale logik – et studie i udsagnslogik* Aalborg Universitetsforlag, Aalborg

- Nørreklit, Lennart (2009) "Konstruktion af sandhed" i Aarup Jensen, A. og Rasmussen, P. (red.) *Læring og forandring – tværfaglige perspektiver* Aalborg Universitetsforlag, Aalborg
- Nørreklit, Lennart (2012) "Filosofi i praksis" s. 7-42 i Zeller, J. Og Reinbacher, G. S. (red.) *Filosofiens anvendelighed* Aalborg Universitetsforlag, Aalborg
- Pahuus, Mogens (1971) "Efterskrift" i Warnock, M. *Nyere etik* Munksgaard, København
- Pahuus, Mogens (1993) "Om etik og paradokser" s. 9-27 i Sass H.-H. Red. *Paradokser og etik – landbrugspolitik? LOK-debatbøgerne*, København
- Sandøe, Peter red. (1992) *Livskvalitet og etisk prioritering* Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck, København
- Stenlund, Sören (2009) "Philosophy and Honesty" pp. 1-11 in Gefwert, Christoffer and Lagerspetz, Olli (eds.) *Wittgenstein and Philosophical Psychology – essays in honor of Lars Hertzberg* Uppsala Philosophical Studies no 55, Uppsala University, Uppsala
- Telléus, Patrik K. (2011) "Om erkendelse – en skitse til den rationelle erfaring med hjælp af Ludwig Wittgensteins *Tractatus logico-philosophicus*" *Center for Philosophy and Science Studies Research Series* no. 4
- Telléus, Patrik K. og Pahuus, Mogens red. (2012) *Praksisformernes etik – bidrag til anvendt etik* Aalborg Universitetsforlag, Aalborg
- Telléus, Patrik K. og Pahuus, Mogens red. (2012) *Aktuelle etiske udfordringer – bidrag til anvendt etik* Aalborg Universitetsforlag, Aalborg
- Warnock, Mary (1971, org. 1960) *Nyere etik [Ethics since 1900]* Munksgaard, København
- Wittgenstein, Ludwig (1992, org. 1922) *Tractatus logico-philosophicus* Bokförlaget Thales, Stockholm
- Wittgenstein, Ludwig (1992, org. 1953) *Filosofiska undersökningar [Philosophische Untersuchungen / Philosophical Investigations]* (originalet redigerat av G.E.M. Anscombe, Rush Rhees och G.E. von Wright) Thales, Stockholm

Wittgenstein, Ludwig (1992, org. 1969) *Om visshet* [*Über Gewissheit / On Certainty*] (originalet är redigerat av G.E.M. Anscombe och G.H. von Wright) Thales, Stockholm

Del 2

1. On moral responsibility in the context of scientific affairs

2. On Moral Categories in the Stem Cell Debate

3. On rational demand – a sensible answer to the request for ethical awareness within the Aalborg model

4. On teaching applied ethics – a controversy between theory and application

On moral responsibility in the context of scientific affairs

Patrik Kjærdsdam Telléus

Department of Learning and Philosophy

Aalborg University

Abstract

This article addresses the issue within applied ethics of scientists' moral responsibility. Its objective is to describe the positions of and perspectives on this topic. This article does not try to argue for or against the, by now, well-established claim that scientists have a moral responsibility. Instead, the purpose of the article is to show that any such argumentation necessarily expresses a conceptual framework that constitutes the meaning and use of the notion of responsibility and that the contribution of applied ethics to qualifying a debate and the claim on the moral responsibility of scientists ought to be motivated by conceptual deliberation. The article claims that such deliberation is not to be comprehended as an abstract analysis of ideal notions. Instead it is a type of conceptualisation that is present in the contextual use of the notion in form of making sense of the matter at hand to the user.

Responsibility. Responsibility! Responsibility?

This article addresses the concept of moral responsibility and was conceived with the intention of demonstrating the need for conceptual deliberation within applied ethics; i.e., the claim that it is important to pay close attention to the crucial concepts involved in the particular issues of applied ethics. Conceptual deliberation is not simply a linguistic analysis; it is an inquiry into the concepts that constitute the conceptual frame within which we define (through notions) and identify (through phenomena) the surroundings, primarily in the expressions of interpretation, postulation and action. (Nørreklit, 2012, Telléus, 2011)

This article is structured according to the symbolism indicated by the subheading. First, I look at responsibility with punctuation. I will survey the dominant understanding of the concept and try to

highlight some important perspectives. In the second part of the paper, I turn to responsibility with an exclamation mark. Here, the concept is seen within the setting of applied ethics. Within this frame, I have chosen to focus on how the concept evokes and promotes a few particular but significant perceptions on science and scientists. Finally, I turn to responsibility marked as a question. That is of course a metaphorical representation of the conceptual deliberation as such, and with that, I will conclude the article.

Perspectives on Moral Responsibility – preliminary remarks

We react in a judgemental fashion towards our own and other people's actions or lack of actions, as well as the presumed intentions and motivations related to particular behaviour. It seems as if we carry an idea of holding each other accountable and that we value certain expectations regarding each other's conduct or, with a more clearly moral connotation, each other's manners. These expectations are most often coherent with a form of ontological category of consciousness or rational ability, e.g., we have different expectations and attach a different extent of accountability to animals and humans, to children and adults, and so forth. It also seems as if we, to some degree, correlate our reactive judgement with a presumption of the actor's command of the particular setting and the causation that led to or affected the specific behaviour. All this results in the alleged presence of something that we generally tend to conceptualise as responsibility. The reason for viewing this concept as a moral concept is its normative application in signifying different realms of particular care and concern, e.g., in the way it utilises the values of a wide range of phenomena, such as dedication, appropriateness, reliability, obligations, judgement, and maturity.

The fundamental idea appears to be that an individual is viewed as a deliberate actor who is in control (mentally and physically) of her actions, which makes her subject to praise or blame for the actions taken (or for actions not taken). The praise and blame responses are reactive or proactive expressions of a particular comprehension of the concept of responsibility to a performed (or the lack of a performed) action. This, obviously, carries two vital perspectives, one being the actor's personal attitude, and the other being the attitudes of the surrounding individuals. In short, this indicates that the concept of moral responsibility is connected to the moral status or sentiment of character, i.e., the ethics of virtue, as well as philosophical or merely practical assumptions about

reason and will, hereby allowing for, amongst other things, the metaphysics of determinism / indeterminism as well as ideas on agent-oriented epistemology.

It is no surprise that the first scholars to philosophically frame the idea of moral responsibility were the ancient Greeks, and in particular Aristotle. In chapter 3 of *Nicomachean Ethics*, he states that it is sometimes appropriate to respond to an agent with praise or blame on the basis of her behaviour and dispositional traits of character. Later, the idea is clarified in the sense of establishing the actor as a moral agent. A moral agent is a person who is capable of making deliberate decisions. More precisely, decisions made out of the concept of good regarding some practical matter at hand (*phronesis*). This places two demands on the actor. The first is a question of control over one's actions, and the second is a question of attentiveness to one's actions. The first states that the actor must be the source of the action, and the action must be voluntary. The second feature is an epistemic one, calling for some form of reasoning or consciousness behind the action. Under these circumstances, the actor is an apt candidate for praise or blame from her surroundings as well as herself, i.e., being endorsed or renounced as a responsible (or irresponsible) character.

From this perspective, we can view the responsible character in terms of an actor that is the cause of her own actions. This concept is further developed through an idea of the composition of the soul. Using a primarily functionalistic perspective, Aristotle creates a categorical system of particular actions being founded in equivalent counterparts in the human soul. Here, the soul is divided into a vegetative, an animalistic and a rational part. The point to be made is that moral actions are deliberate actions that do not stem from basic needs or emotional responses (these emerge from the lower – the vegetative and animalistic – parts of the soul), but they have their cause in the higher order, the rational soul. This makes humans (rational man) unique as moral agents and highlights the rational element as the central cause of moral action as well as the moral responsibility for that action. This does not mean that humans do not act on the basis of their emotions or needs. It simply means that what makes us human is our ability to act out of reason. Moral behaviour is therefore a specific human behaviour, corresponding to the ethical rationality of *phronesis*, and on this basis, we can either praise or blame the moral or amoral behaviour of humans and hold humans morally responsible for their actions (Aristotle, 1988).

Although this argument surely emphasises the personal or individual feature of moral responsibility, there is also an important social aspect at stake here. Precisely because humans are capable of any (rational) action, i.e., they can be the cause of any action (that they can think of), we also use *moral*

responsibility as a way of responding to the *choice* of (rational) action. Moral responsibility is therefore not just conceptualised as an inner intellectual virtue, but it views this virtue as being supported by a social dimension of moral responsibility, i.e., the praise and blame of others. This is a way to direct and limit one's actions, based on the principle of seeking approval (praise) and avoiding rejection (blame) from one's surroundings.

There are two aspects to consider regarding this position. In the literature on moral responsibility, these aspects are normally referred to as the merit-based view and the consequentialist view. The question is whether the reaction of either praise or blame ought to be a re-action that the moral agent deserves, or whether the praise and blame ought to be a pro-action, which intends to shape or guide the moral agent into a specific behaviour. In short, it can be seen as a way of addressing the intentionality of the surroundings, whether it is responding to the specific actors with admiration (or aversion) or whether it is, so to speak, raising and creating some specifically intended actors.

The point just made reflects the need for understanding the social role of moral responsibility. This is not to be understood as a general form of reaction aimed at a specific way of treating the agent performing the action (influential or reverential), but as something that is determined by the specific relationship between the moral agent and the surroundings that judge her, and as a part of that, the status by which the one alludes the other. Seeing this perspective could allow us to comprehend a universal acceptance of moral responsibility, and at the same time, we can see the diversity of its particular judgements, i.e., we always hold an agent morally responsible, but what particular actions that will constitute and warrant praise or blame may vary from case to case.

I have now examined the foundation of the idea of moral responsibility by elaborating on some primary and general conjectures and by addressing its roots in Aristotle's *Nicomachean Ethics*. The concept was perceived by linking it with a human form of moral reasoning, or practical (contextual) rationality, and an agent-defined cause of/cause for action, as well as depending on a social dimension in the form of a reactive and proactive system of praise and blame. Obviously, the thought develops from its roots and finds new challenges as well as new interpretations. To highlight some of the more modern aspects of the philosophical treatment of the concept, I will look at what is called the Basic Argument (which is a deterministic counterargument to moral responsibility) and P. F. Strawson's critique of the purely rational grounds for the praise and blame judgements involved in determining moral responsibility. Then, I will finish the next section by presenting quite an opposite view, focusing on the historical progression of the concept in order to

emphasise an institutionalised perspective on moral responsibility that is entirely dependent on the circumstances of (post-) modern liberal societies.

Perspectives on Moral Responsibility – supplementary remarks

P.F. Strawson wrote his famous essay: “Freedom and Resentment” in 1962 in which he tackled the question of moral responsibility. His aim was to show that both the so-called compatible / consequential and the so-called incompatible / merit-based views⁶⁹ (in his essay, he refers to them as ‘the optimist’ and ‘the pessimist’) are misunderstandings of the actual process of ascribing praise and blame. The main reason for this is that they, as he puts it, “over-intellectualise the facts” (Strawson, 1962/2008 p. 25) and are blind to the human complexity of having and attributing a moral attitude – such as praise or blame – to someone.

Strawson sets out to show the flaws and problematic consequences that stem from basing a doctrine of moral responsibility on a thesis of determinism; either in a positive or negative manner. The main idea is that moral responsibility is rooted in the natural and human complexity of relationships, where our reactive attitudes define the idea of moral responsibility, i.e., the way we respond to e.g., kindness, indifference and offensiveness (the latter is Strawson’s prime example throughout the essay). These attitudes are first of all related to specific and present situations, and they constitute a personal view and objectiveness, as well as elements of emotional response and rational behaviour. This is the complexity that the optimist and the pessimist overlook and analytically reduce as a way of interpreting the facts of these types of moral situations.

In short, the optimist is said to be wrong in the sense of being too empirical and utilitarian. He defines the attitudes as factual practices of social upbringing. Therefore, he applies a calculating formula of cause and consequence, which, on the one hand, is coherent with a thesis of determinism and, on the other, allows for an idea of moral responsibility (as part of a social structure). The position is not wrong in itself, according to Strawson, but it simply does not complete the picture and therefore, unfortunately, it misinterprets (as Strawson highlights) the *moral* facts, in the sense that the attitudes are not merely objective devices that are rationally applicable, but they *are*

⁶⁹ Compatible and incompatible refer to positions taken in regard to determinism and cause of action, i.e. whether moral responsibility is compatible or incompatible with an ontological doctrine of determinism (e.g. in the shape of materialism and laws of nature etc.).

actually expressions of our natural moral behaviour. You might say that the optimist is wrong on an ontological level, which leads him to define the moral categories (or facts in Strawson's vocabulary) as representing an empirical sociality and not as being human attitudes.

The pessimist, on the other hand, is aware of this (ontological) lacuna (Strawson's choice of concept) in the optimist's view, but instead of filling the gap with the complexity and actuality of human moral affairs, the pessimist falls back to a metaphysical explanation that all accounts can refer to. This view introduces the thesis of determinism as a rational reason for the claim of moral responsibility being unjust, or simply unwarranted, or, as opposed to this, tries to define some form of libertarian formula. However, Strawson notes that these formulas lack the ability to connect the general aspects of moral judgement and consequence with their applicability to specific cases, and therefore, they fail to serve as valid explanations and justifications of the core of the matter, i.e., moral responsibility.

The strength of Strawson's essay is unquestionable. It is a well-executed analysis of the complexity of what he calls 'reactive moral attitudes' in relation to moral situations / facts that are, to some extent, related to an idea of moral responsibility. It is, even today, refreshing reading that opened and now still adds to an important side of the debate on moral responsibility. By that I mean, first and foremost, how is it possible to structure our thoughts on this matter in order to meet the requirements of both general theorisation and objectiveness while staying true to the context-embedded side of any human moral venture? Although the essay is very clear and convincing in its critique, especially regarding the optimist's view, the part that is especially interesting is the attempt to uncover the scale and scope of human morality through moral language without falling into a metaphysical position. This is done by linking moral statements and notions to situated moral facts through the idea of moral attitudes. The goal here is to combine the strength of the epistemological (regarding objectiveness and validity) and the ontological (regarding properties of facts without a metaphysical *beyond* or *behind*) with a natural or ordinary view of human conditions (regarding *this is the way we are* / *this is what we do*). The price for Strawson is, however, a somewhat naive understanding of the participants in this complex moral situation, which is evident both in his idea of the development of the human character and in his inability to effectively shake off the fundamental (moral) dichotomy between reason and emotion (although that might actually be the main aim of the essay itself, as hinted in some parts of the essay. The dichotomy still remains strong in Strawson's version as differential categories and analytical definitions).

As any biography on Strawson (including his own) would tell you, moral philosophy was not his primary concern. His essay also clearly illustrates his regard and respect for Aristotle and Kant, and of course his deep commitment to the philosophy of ordinary language. This shows that, although we might read into Strawson's essay the seed or hint of some modern ethical theories that focus on relationships, intuition or the relativism of "post-modern" approaches, etc., this is not the intent of Strawson, and it is doubtful that he would support such ideas. To me, Strawson appears committed to an Aristotelian view of ethical theorising as well as a general idea of morality. In this sense, Strawson's essay brings the question of moral responsibility back to its Aristotelian roots, and at the same time, interprets the subject within a more modern language-dominated way of philosophising. This leaves us with the question whether, within the idea of moral responsibility, we can manage to combine the logic of moral language, the ontology of moral development and the contextual circumstances of human settings. From this position, the problem of responsibility considered in the light of a thesis of determinism becomes less relevant. It is subordinated to the investigation of the ordinary use of moral language when referring to moral attitudes, as well as moral judgements set in the complexity and the divergence of actual (and factual) human relationships.

However, theses and theories die hard in philosophy, and this goes for determinism and responsibility as well. Strawson's own son, Galen Strawson, gives a prime example of this in his 1994 paper, "The impossibility of moral responsibility". Here, G. Strawson argues for the reinforcement of what he calls the Basic Argument. This tells us that because nothing can be a cause in itself, we cannot hold anyone truly morally responsible, as true responsibility demands pure causation. G. Strawson links this rather bombastic argument to the *sense* of control and the *justified* punishment or *justified* reward in order to challenge the idea of holding human agents morally responsible. It seems as if G. Strawson is arguing that moral responsibility is not possible. This is done with the strength of the Basic Argument's claim of the impossibility of *causa sui*, regardless of the world being without determined causes or with determined causes.

If we accept the premises of the Basic Argument, we can certainly support G. Strawson's conclusion; however, there are obvious problems in doing so. First of all, how do we know that we can only be responsible for the causal relations over which we have full control? I do not have control over every detail of the way my car runs, but does that take away my responsibility in regard to driving it? I do not have total control over my child's behaviour, but do I not still have a certain responsibility for the way my child behaves? I do not control over the weather, but have I

not a responsibility to dress according to the weather conditions? It becomes even more difficult to accept the premise of the Basic Argument if we address the case of *moral* responsibility, because moral responsibility seems even less dependent on the total control of a particular well-determined causal relationship. By that I mean that it appears as if the call for moral responsibility is often stronger in situations where all causes might not be known and not controlled. Here we ask for moral responsibility to guide us and help us choose by evaluating the actions to be taken in the situation, e.g., as a precautionary principle, or the manifestation of virtue or a simple call for survival.

At first glance, G. Strawson's article is puzzling because it claims such an unlikely premise, which therefore makes it difficult to understand the main message. I will give G. Strawson credit for presenting his argument well, and ask questions on the theoretical level about the metaphysical nature of responsibility, namely its relation to the theoretical and metaphysical idea of causation – related to determinism and freedom. However, it seems as if there is more to it. As an example, at the end G. Strawson says that acknowledgment of his view might carry important moral advantages (and refers to Nietzsche). However, he does not discuss exactly what these advantages are, and I feel that this is a shame. One might think he had a responsibility to do so, and this might have provided the second reading, which would have resolved the questions posed by the first.

My claim is, however, along with P.F. Strawson, that whether moral responsibility is compatible with a thesis of determinism or not, this is not the prime issue of relevance for understanding the human phenomenon conceived through the concept of moral responsibility. Instead, let me finish with another quote from Strawson's essay. This quote illustrates the troublesome position that our deliberation on the concept of moral responsibility ought to be concerned with at this point, either in an attempt to dissolve it or an attempt to resolve it.

*What I want to contrast is the attitude (or range of attitudes) of involvement or participation in a human relationship, on the one hand, and what might be called the objective attitude (or range of attitude) to another human being, on the other. Even in the same situation, I must add, they are not altogether **exclusive** of each other; but they are, profoundly, **opposed** to each other.* (Strawson, 1962/2008 pp. 9)

This quotation is echoed in a recent paper by Garrath Williams called "Responsibility as a virtue" (Williams, 2008), but at the same time, it stems from quite a different conceptual perspective on

moral responsibility. Williams has several good points as he stakes his central claim on responsibility. The claim is that moral responsibility should be comprehended as “the readiness to respond to a plurality of normative demands” (Williams, 2008 pp. 459). To support his claim, he begins his essay by arguing that responsibility is not an ancient notion, but one that first appears in the 18th century in terms relating it to political conditions. Williams relies first and foremost on a paper by R. McKeon from 1957. McKeon’s intention is to rescue the concept of responsibility from metaphysical debates about, e.g., free will (much like P.F. Strawson), and also to emphasise its secular nature, i.e., to make it a political concept instead of a religious (mainly Christian) one (McKeon, 1957). This is why McKeon carefully traces the emergence of the notion to political debates (in Britain) and tries to avoid any Aristotelian or medieval references, e.g., to Thomas Aquinas. Williams retains this perspective in order to state the close connection between the applications of the notion of responsibility to the development of modern liberal societies. In terms of this paper, we could say that Williams recognises that the moral phenomena that could be clustered under a *concept* of responsibility might be universal and timeless, but that there is an important point to be made in regard to the fact that the *notion* of responsibility is so frequently applied in modern, or postmodern, societies and only scarcely appears prior to that.⁷⁰ The point is that the concept of responsibility presently ought to be viewed as dependent on the institutional and plural (or “lack of fixity and coherence” (Williams, 2008, pp. 464)) contemporary circumstances of our present society.

From this Williams derives that the reason why we are increasingly stipulating, by way of different discourses, the notion of responsibility in all types of situations, is that as participants in modern liberal societies, we are faced with a number of demands, norms and moral expectations because we play a number of different roles as actors (we are professionals, friends, parents, members etc.) that are all settled within a number of different settings or spheres (workplaces, friendships, families, associations etc.). This vast sea of voices calling to us can create complications, paradoxes, misjudgements and oversights, and that is the source of our modern comprehension of moral responsibility.

Two crucial points are inferred from this. The first is about the role of institutions. Williams claims that institutions provide a way of navigating morally in the plurality of our landscape. Institutions

⁷⁰ The difference between concept and notion is mine. Both McKeon and Williams use concept as equivalent to notion.

give us institutionalised roles that clearly define the realm of the responsibility attached to them, in terms of, e.g., expectations of manners, possible initiatives and the acceptable range of accountability. Williams writes:

In emphasising the institutional background of this virtue, I mean to argue that responsibility is a moral achievement, but that its basis is not to be found at the level of ideas or beliefs or values. What is central is the moral division of labour created by our institutional fabric. This scheme of cooperation delimits the normative demands upon each of us, by defining particular spheres of responsibility. (Ibid. pp. 465)

However, Williams knows very well that institutions and institutionalised behaviours are not faultless, and systems break down and can also be blind to important issues.⁷¹ This leads Williams to the second point. Here, he focuses on judgement and mutual accountability as parts of the concept of responsibility that recalls the purpose of the actor's approach. Due to the imperfection of the systematic web of institutionalised spheres of moral responsibility, the actors are forced to negotiate or renegotiate the interpretation of moral responsibility in light of the particular circumstances, as well as some guiding fundamental conditions or principles (such as mutual accountability). All through the article, "actor" refers to both individuals and to organisations, and so it should also be read here.

Williams' perspective is seemingly clear. Modern western society places a plurality of moral demands upon its citizens. This is a unique situation that forces us to voice the notion of responsibility as a way of responding to the possible conflicting demands. In order to handle this moral complexity, we turn to institutionalised roles and positions, and the through this to defined spheres of moral responsibility. However, these also need to be attended to, debated and agreed upon. This is done through the commitment and participation of the relevant but also partial actors involved. At the end of the day, moral responsibility is the virtue of versatile judgement under the conditions of simultaneously interdependent and disintegrated circumstances.

It is surely delightful and enlightening to read Williams' piece. It is possible to challenge the somewhat one-sided presentation of the emergence of the notion of responsibility, e.g., its focus on the English language and failure to include different grammatical forms/applications of the notion.

⁷¹ An obvious source of support for this is of course Hanna Arendt's *Eichmann in Jerusalem* (1964/2008), which Williams himself recognises.

But I agree with Williams' point that it must have some significance that in the current time and age we seemingly tend to use the notion at a remarkably high frequency. I would rather say that Williams' problem is that he tries to combine two very different perspectives under a unified theory. As P.F. Strawson noted in the previous quotation, we are dealing with two categorically different phenomena and comprehensions. These are joined together by the use of the notion of responsibility (or in the Strawson quote, attitudes), but instead of challenging this union on a conceptual level, by e.g. stating that the clarity of one being what we could call empirical and logical in nature, and the other being both strangely intuitive and argumentative in nature, Williams both accepts it (he refers to it as a paradox) and ignores the possible consequences of it. This is seen from the fact that he does not elaborate on when this negotiation is needed. By this I mean questions related to when or how we become aware of the institution's failure, and who we listen to and why we listen to them.

I think that Williams partly creates this problem by keeping to the idea that responsibility is a virtue. As I go back, reading Aristotle, it is not clear to me that responsibility is actually perceived as a virtue in itself, but rather it can be understood as the response to, as well as the motivation for, virtuous (i.e., righteous) action (Aristotle, 1988 pp. 80-84 [1113b3-1115a7]). For Aristotle, the response and the motivation are simply two sides of the same coin, meaning that they are categorically equivalent (as with the consequentiality and the merit-based views) because the motivation of an actor, as well as the response from the surroundings, stems from the same source, i.e., *phronesis*. It is when we confuse or mistakenly combine the motivation and response on the one hand with their source, on the other, that we come to read responsibility as a virtue. However, these two fusions⁷² are exactly what P.F. Strawson's and half of Williams' articles react against, claiming that because there is a plurality and complexity in regard to responses and to motivations, there is likely to also be a plurality and a complexity in regard to their source.

If I now consider once again G. Strawson's argument, it would be related to this point. By disrupting the unified ontological foundation of Aristotle's first fusion, and by criticising the epistemic position of the (possibly misread but continuously repeated) second Aristotelian fusion, we confuse and / or dissolve the concept of moral responsibility as such, which leaves us free to apply the notion as we please or simply disregard it altogether (hence his reference to Nietzsche

⁷² The first being the fusion of response and motivation, and the second being the fusion of the first fusion with the source for response and motivation.

begins to make sense⁷³). Whether there is a relationship with such a “confusing” comprehension of the concept and the frequency of the application of the notion itself could be an interesting hypothesis, but in this paper, this idea will remain speculative.

Perspectives on the Moral Responsibility of Scientists – preliminary remarks

In recent years, a great deal has been written on the issue of moral responsibility. These writings tend to focus on debating different aspects as to whether responsibility is compatible or incompatible with determinism as well as so-called moral luck (Lippert-Rasmussen, 2005), or whether they reinforce the idea of responsibility as a form of intellectual virtue that manifests itself in the presumption of human agency (Fischer and Ravizza, 1993). I believe that these discussions are intellectually fascinating, but at the same time, they are firmly located in particular discourses within moral philosophy.⁷⁴ It could be said that they investigate, through notion-oriented discourses, the definition of moral responsibility and the possible and necessary consequences that a particular definition inflicts on a coherent set of related definitions.⁷⁵

In this paper, I would like to focus more on what we could call an applied ethics discourse, which therefore also pays attention to the identification of moral responsibility under particular and contextual circumstances. This view indicates that if we comprehend the notion as a moral notion, i.e., by the application of the notion (i.e., telling someone to be or not to be morally responsible), we illustrate not just that we know the epistemology of the notion, but that we actually know its moral meaning. (Hertzberg, 2010) Or, as Williams noted, it is these ordinary and professional circumstances that call for moral responsibility, simply by metaphorically punctuating the word responsibility with an exclamation mark. By a vivid and significant articulation of the notion moral

⁷³ For example, consider the second thesis in *Zur Genealogie der Moral* (Nietzsche, 1887/1994)

⁷⁴ A wonderful example could be Lippert-Rasmussen’s discussion with Harry Frankfurt on the need or lack of a need for presuming the possibility of alternatives to the preformed/chosen action in order to call upon a moral responsibility. (Lippert-Rasmussen, 2005, pp. 239-252)

⁷⁵ For an interesting and somewhat provoking perspective on the philosophers’ debate on being a compatibilist or an incompatibilist, see the cognitive approach by Nichols and Knobe (2007). Their conclusion is that people are in general intuitively and at the same time both compatibilists and incompatibilists. It is interesting to consider the consequences of this for the philosophers’ positions.

responsibility, moral responsibility is simply comprehended as the best response to the moral problems and challenges that the particular ordinary and professional circumstances evoke.

Moral responsibility is introduced across the board in applied ethics. We find it in regard to medical professions (Barilian, 2009, Gauthier, 2005), engineering professions (Loui, 2005), the educational field (Ashley, 2000, Begley, 2006) and of course in business affairs (Knight and O'Leary, 2006, Gardner, 2007). In this paper, I will concentrate on the ideas related to the moral responsibility of scientists. As in the previous two sections, I will focus on a few interesting papers rather than give a full view of the field. This is done in order to highlight some significant points, by way of the particular structure of their argument or simply by way of their iconic status.

Norms of scientific behaviour are naturally as old as science itself; however, for the modern conception, the sociologist Robert Merton's CUDOS norms from 1942 are generally regarded as the standard codex. The four pillars in CUDOS (communism⁷⁶, universalism, disinterestedness, and organised scepticism) do not explicitly mention a form of moral responsibility, but one might argue that CUDOS presumes such a responsibility in the sense of the scientist claiming to work in accordance with the pillars. They certainly place a specific type of demand on the scientist in regard to his / her way of performing his / her job, the expectations to this and the results from it, which all have to do with moral choices and values, e.g., regarding the costs and benefits of intellectual and academic development, and the structures and conditions that we might today call the knowledge society. An example could be that because the CUDOS norms clearly advocate openness and transparency in regard to science, any scientist ascribing to CUDOS would also make a moral choice and reflection in regard to his / her actions, knowing that he / she will be held responsible (at least in the scrutiny of other scientists) for those actions, e.g., regarding the particular scientist's treatment of his / her research animals. This example also indicates the problems with the CUDOS norms, namely that their main focus is internal and epistemological, that they were shaped to ensure science is understood as a scientific community, i.e., a professional formation of peers who develop knowledge for the sake of knowledge. Or phrased differently, the moral judgement following from CUDOS is dependent upon the scientific idea of epistemic progress, and the question could be raised whether the CUDOS norms are capable of preventing destructive and careless, or even immoral, behaviour under the banner "for the sake of science".

⁷⁶ In Merton's 1942 paper "The normative structure of science", he uses the notion communism. This term is by later interpreters changed to communalism.

However, as many critics of CODUS have noted, science is not a “thing” in itself. Science is intertwined with politics and business, and this influences the scope and aim of the scientific progress and the forms of acknowledgement and inclination. Science consists of people who compete for job positions and prestige; and, perhaps most importantly, neither science nor the scientist can be fully detached from the object studied, which provides an interface for use and abuse. This has not only epistemic consequences, but it could also have ontological effects and moral implications. (Ziman, 1994)

The results of recognising these different interfaces call for moral behaviour and give cause for ethical considerations that go beyond the otherwise acceptable CUDOS norms. This brings me to two of the early and prominent papers that formally addressed the issue of moral responsibility of scientists, namely Karl R. Popper’s paper from 1971 (originally drafted as a speech delivered at a session on ‘Science and Ethics’ at the International Congress of Philosophy in 1968) and Andrew Belsey’s influential paper from 1978.

Popper acknowledges the fact that science is increasingly regarded in the light of its capacity and tendency towards application. This, together with the memories of WW2 fresh in mind, and the Vietnam War at hand, forced science out of its protective bubble and onto quite a different stage. Here, Popper formulates his thoughts about moral responsibility in two ways. First, modelling the Hippocratic Oath from the medical profession, he argues for a similar approach to students (or apprentices) of science. Popper makes three issues clear as part of an Oath. These are 1) the professional responsibility, 2) the student and 3) the overriding loyalty. Issue 3 refers to the scientist owing his loyalty to mankind, and not just to his colleagues or teachers. What Popper makes the claim that, students of science must be aware that their studies may affect the lives of many people, including people outside science, and therefore they must try to avoid the misuse or unwanted effects of their results. Issues 1 and 2 address the demands upon the student of science to view himself as part of a scientific community and a scientific history defined by the advancement of knowledge through the search for truth, or the approximation to truth. This force the student to respect scientific knowledge, which has become established and which he can now partake in, but it also makes him conscious about “the duty to beware of intellectual arrogance, and try not to succumb to intellectual fashions.” (Popper, 1971, pp. 280)

All en all, Popper’s position regarding this oath seems to be to make students of science, who are subject to demands of usability and the difficult task of balancing the “pure” epistemic side to

scientific work with the call for more technicians, or technically trained scientists, aware that the role of scientist also carries a responsibility for the development of science as well as the development of applied science. This can be summed up as a dual responsibility 1) to the quality of the knowledge that the students of science make known and 2) to exercise caution in regard to the belief in and use of the very same knowledge.

The establishment of high standards, to judge our work by, and the duty constantly to raise these standards by hard work, are both indispensable. At the same time, we must constantly remind ourselves (especially in connection with the application of science) of the finitude and fallibility of our knowledge, and the infinity of our ignorance. (Popper, 1971, pp. 280)

However, this is just part one of Popper's idea of moral responsibility. The second statement is meant to claim that the issue of science which is being used for immoral purposes or which has unwanted or bad (perhaps even evil) results must be seen in a social perspective. Popper takes an ethically consequential view and adds that the moral aim of integrated ethics in a social context must be to avoid suffering, rather than to create happiness (which is a private affair, according to Popper). By means of a discussion on power and military actions, Popper seems to advocate for the moral responsibility of *science* to be convened into a system of public policy that ultimately tries to limit the possibilities of suffering and great harm, such as, for example, warfare would bring about. The individual scientist could take a stand on public policy in an orderly and critically rational way and then act accordingly, or choose not to. However, the scientist should also participate in the creation of public policy by making his concerns clear and his objections heard. The relationship between science and public policy requires the *social scientist* to try to uncover the broad and often unintended or unforeseen consequences of scientific application, and the *natural scientist* to "consider it one of his special responsibilities to foresee as far as possible the unintended consequences of his work and to draw attention, from the very beginning, to those which we should strive to avoid." (Popper, 1971, pp. 283)

Belsey's article focuses primarily on connecting two specific aspects of moral responsibility for the scientist. One is the choice of the research area, and the other is the possible outcome of the research. The article was to some extent written as a response to an article by Robert Hoffman. Hoffman claims that the scientist can only be responsible for the way in which he carries out his research, i.e., that he follows the laws and obeys the rules and norms applied to the particular scientific field in which he works, but he cannot be responsible for the knowledge and truths he

discovers or how these are applied. On the first part, Belsey obviously agrees, but on the second, he firmly disagrees. Belsey does so by stressing that a scientist chooses his area of research, and in that sense, he also, to some extent, chooses what knowledge and truths will be pursued.

On the basis of this argument, Belsey makes the following case for the moral responsibility of the scientist. Like Popper, Belsey claims that modern science is moving away “from pure and fundamental research towards ‘mission-oriented’, applied or problem-solving research” (Belsey, 1978, pp. 117) and that such an essential change of character makes it necessary for the scientist to take on a moral responsibility. Belsey even suggests that in modern science, it is actually straightforward for the scientist to do so because he is often asked to conduct specific, well-defined and goal-oriented research, or as Belsey promptly puts it: “The modern scientist often knows just what is required of him, and why.” (Belsey, 1978, pp. 117) Under these circumstances, it is not to ask too much of the scientist to reflect, also ethically, on the research projects and research areas he chooses to contribute to. Belsey recognises that it is not always possible to foresee every effect and outcome of a specific research project, but this does not justify not trying to calculate the outcome and reflect upon the risks and uncertainties connected to the research. Again, the reasoning behind the decision to work in a particular field and with a particular problem is the essential aspect of the scientist exercising his moral responsibility.

*A scientist working in the area of genetic engineering cannot simply wash his hands in public if he discovers something that could be disastrous for mankind. It would not be reasonable for him to say that he approached this area in complete ignorance and that it was not his fault he made this discovery. He was ignorant, but this does not remove the normal human responsibility of making estimates, and the risks in this area are well-known. It **would** be reasonable for him to say that he was aware of the risks but wrong in his estimate of the likely outcome of his research. This would be to show a responsible approach, and less blame can be attached to a wrong decision, if that decision was reached without negligence or bad faith. (Belsey 1978, pp. 116)*

What Belsey advocates is a moral responsibility that is seen as making conscious and rational choices for which the scientist is prepared to be held accountable. This is very similar to how moral responsibility is exercised in our daily lives, where we make choices after weighing alternatives, estimating risks and recognising the uncertainties. Additionally, it is necessary to accept the fact that we do make mistakes and errors along the way, and this cannot be totally avoided, but we can try our best to minimise the negative effects of these blunders and of course take responsibility for

them. Belsey adds to this position that modern science is so vast an area of inquiry that making choices of research focus and projects is a necessary part of scientific work due to the limits of time and resources. Therefore, scientists could just as well make these choices in the light of reasonable risk and importance for society as a whole, as well as on the basis of personal intellectual curiosity and academic prestige.

However, as Belsey concludes his article, all this ought to go nicely hand in hand one day because the ultimate goal and the true conception of science are equivalent to the idea of a prosperous and desirable society. In such a society, the *raison-d'être*s for mankind, as well as for science, are in natural harmony with each other.

Perhaps when all the world is happy, calm and rational all questions can be perused, if there would then be no danger of their answers being misunderstood or misused. Until that day a scientist, like any other human being, cannot escape his moral responsibility, especially his responsibility to bring about a happy, calm and rational world. (Belsey, 1978, pp. 118)

As has been clearly shown, both Popper and Belsey try to answer the ethical challenges that follow from what they see as a new development for science (from pure science to applied science). On the one hand, they emphasize on the classical virtues of science, i.e., rationality, firm intellectual progress and objective professionalism, together with an increasing awareness of unknown factors and the possible fallibility of particular results as the basic structure and method for the scientists' moral responsibility. On the other hand, they claim that, when understood and exercised correctly, a scientific society is in fact, a good society. One might read the underlying idea that many of the problems and sometimes the terrible consequences that arise from scientific discoveries and results could be avoided if society and public policy adopted some of the virtues of science, rather than science answering to the shifting powers, policies and fashions of society. Perhaps there is also an equivalent idea proclaiming that the essence of a good scientist is actually the same as the essence of a good person.

Perspectives on the Moral Responsibility of Scientists – supplementary remarks

Heather E. Douglas (2003) addresses these issues of comprehending science on the one hand and society on the other, as well as the morality of a scientist and that of man in general, in a slightly

different way, as she attempts to argue for moral responsibility of scientists. Douglas focuses on the idea of autonomy in the self-perception of science and the freedom of the scientist. Her main argument can be posed in two parts. Part one is the claim that if a scientist is to be morally responsible, he needs to challenge the classic picture of science as the amoral, impartial pursuit of neutral knowledge. Part two claims that if science is to maintain its autonomy and not be solely subjected to the politics of society, it must by itself find ways of dealing with challenges, such as risk and uncertainty. The underlying assumption here is that science has to develop a moral responsibility if it wants to sustain itself as an independent and, to as large a degree as possible, self-governing institution.

Scientists are left with a choice: either accept the burden of general responsibilities themselves, or lose much of their prized autonomy in allowing others to take on the burden for them. (Douglas, 2003, pp. 60)

Here, she differs from Popper and Belsey in the important sense that the challenge for shaping a moral responsibility for scientists does not depend on the virtues of science (a scientific moral agent), but on the acceptance of sciences' integration with society, and therefore, it also depends on the recognition of the importance of values other than scientific values as part of exercising a moral responsibility (a human moral agent). For Douglas, this is formulated as an ability to effectively handle the tension between general and role responsibilities, the first being general moral values, duties and virtues, and the second being those that are developed and formulated in regard to the role as scientist.

In order to be successful in developing a moral responsibility of this type, scientists must first recognise that their roles as scientists extend beyond both the classic version of the value of the pursuit of truth and overcome the dominating but misleading idea that ethical reflection is only necessary in regard to the application of science (and therefore not to science itself). Douglas makes a good argument for science to consider other values than the accumulation of knowledge. By not only admitting but also respecting the fact that scientific ventures have serious implications and a high impact that stretches well beyond the pure production of knowledge, science becomes fully aware of its own efficacy and power. Here, Douglas gives an example of the need for a general responsibility, stating that one cannot from a conception of science as the pursuit of truth draw the ethical conclusion that science needs to be morally responsible for its implications, even if we are quite attentive to its great power and possible impact. This type of responsibility is, however, a

demand that all humans share as moral agents. Following from this, Douglas claims that scientists have to allow other values and interests (such as human rights, environmental health, and quality of life) to figure in their evaluations and considerations of research projects and methods, instead of focusing solely on the search for truth. She advocates for science itself to take on this more general moral responsibility of weighing the potential consequences of scientific work, not only for the general good, but especially for the sake of good science, and for the future of scientific freedom.

*Scientists are not excused from this responsibility because they are scientists searching for truth. Truth is not such a transcendent good that only truth matters. And the social structure that could relieve scientists of their general responsibilities is neither in place (as it would need to be before scientists could give up such responsibilities) nor could it ever fully be in place, without a complete loss of scientific autonomy. /.../ Thus, scientists, with the power they wield through their endeavours, must show due care with the execution of the general responsibility not to be reckless or negligent. Contrary to the tendencies of the past century, scientists should place **more** thought into consequences of their actions as scientists because they are scientists, particularly social consequences, not less.* (Douglas, 2003, pp. 66)

Her case for ethical considerations at every level of science also relies on a form of rejection of classical rational epistemology. It states that external forces cannot control the impact of knowledge *per se*; they can only regulate the use of knowledge in the form of technology. However, knowledge is not a passive and objective entity; instead, knowledge in itself can change perceptions and conceptions and thereby alter our options and worldviews. It is therefore important to be aware of the ethical implications that are already at the heart of the scientific quest for knowledge. Here, only the scientists themselves, through all of their choices, tiny or grand, can ensure ethical, sound production and fulfilment of knowledge: “Only scientists (or other insiders) can exert such control, by choosing to pursue particular research programs, or by framing the presentation of the results, emphasising some implications over others.” (Douglas, 2003, pp. 64)

Douglas’ position is that scientists must be morally responsible. This responsibility cannot be restricted by a scientific self-image of freedom to pursue the truth, nor can it be given away to policies and evaluations from outside science. In Douglas’ view, science has a powerful and appreciated position in society as an independent institution. To keep this privilege, scientists must exercise a moral responsibility that shows that they also respect and appreciate other claims, views and values than those of science. This can be performed by the partial sharing of moral

responsibility, e.g., through ethical review boards and clear standards on how to handle research subjects, but the main moral responsibility must be reflected in the scientists' own attitudes and choices.

In his article from 2009, David Koepsell follows Douglas' thinking to some extent. Here, he addresses the issue of moral responsibility of scientists by focusing on the individual morality of scientists and by putting forth an argument about the institutional response to the demand for moral responsibility. Koepsell's general claim is that the ethical principles and moral arguments, which were developed mainly as responses to the progress and methods in biomedicine, can be generalised within science, both on an individual and on an institutional level.

Koepsell refutes the classical argument that it is not just the application of science that causes harm and that ethical scrutiny is only for the technicians in science. Instead, he stresses many of the same arguments as Douglas, namely that there is an ethical connection between every step in the scientific work process, from the choices of inquiry at the early stages to the potential use. Koepsell claims that focusing solely on the application part, especially in cases concerned with the so-called dual-use (the same scientific knowledge can be used for good and bad purposes), can be deceiving for science in the sense that science relies too much on regulating authorities to handle the moral demands by controlling the potential consequences, instead of assuming the responsibility itself. For Koepsell, it is important that the first ethical order of business is the scientists asking themselves what knowledge to pursue and what research areas they would like to look into. This also means that science is paying attention to the settings and conditions in which science actually carries out its research and is not just focusing on the effects of the research. By doing this, scientists are capable of avoiding some negative or unwanted consequences simply by not venturing in certain directions. This ought not to be regarded by scientists as a restriction on the freedom to investigate and to research whatever comes along, but instead it should be an expression of science taking on a mature responsibility, and not simply letting itself be guided by the quest for truth, or even the possibility of benefits, if that quest may, at the same time, possibly cause harm .

To create morally responsible science, Koepsell argues that "we must not only look at regulations, laws and codes used to review or punish actions, but we should also consider intentions and motivations with an eye toward education." (Koepsell, 2009, pp. 127) This expression of morality can, according to Koepsell, be supported by different forms of calculus, for instance by estimating the risks, the likelihood of independent discovery and the potential benefits at the present time, and

by weighing the “numbers” against one another. Koepsell also calls for more education and ethical training, not only in regard to the science at hand but also in regard to general ethical principles and, for example, social moral responsibilities and development. Hand in hand with these individual responsibilities, there ought to be laws and regulations applying to all forms of science, equivalent to those regulating biotechnology and research using human subjects. Koepsell ends his argumentation on an up-note:

The result of all this should be better trust of scientists and their profession, and a greater realization on the part of scientists that their work proceeds through mutual trust and appreciation between scientists and the public. In the end, we all should benefit as scientists begin to realize their duties are personally-held, and broadly applicable. When faced with the choice to inquire into something whose only or most likely application is harmful or deadly, scientists should have the moral strength, educational background, and public support to refuse in light of ethical principles generally accepted, well considered, and backed by strong public institutions. (Koepsell, 2009, pp.133)

To finish with this group of thinkers who advocate for the moral responsibility of scientists, I turn to Jesper Ryberg and his article from 2003. Ryberg considers and dismisses five arguments for scientists not being morally responsible, and he makes his case in regard to scientists working on military research. He begins his article by claiming not to be interested in the motif or intentions of scientists, but simply the ethical question of “whether scientists can be held to be acting rightly or wrongly in carrying out military research or, as it is often put, whether scientists in this respect have a moral responsibility.” Ryberg, 2003, pp. 535). The interesting thing about Ryberg’s statement is that his article, unlike the previous articles, focuses on different arguments in the debate addressing the underlying issue of motivation and dedication in the scientific profession as well as for the individual scientist.

The five arguments that Ryberg presents as supporting the position of scientists not having a moral responsibility are: 1) The Nature-of-scientific-inquiry argument, 2) The Morality-is-handled-by-the-state argument, 3) The Scientists-do-not-decide-on-application argument, 4) The Replaceability argument and finally 5) The Share-of-the-total argument. He goes through these one by one and refutes all of them. The arguments and counterarguments for points 1, 2 and 3 are rather close to what I have presented in my discussion of the other writers. The first point focuses on the well-established but abstract illusion and therefore deceiving idea of fundamentally pure science. The

second point claims that no governmental system of regulation can sufficiently meet the demand for moral responsibility. On that ground, the system might be wrong or in some way compromised in its decisions and endorsements. However, even if the system is well-functioning and just, it still does not remove the individual responsibility of the scientist because a scientist cannot be more amoral than any other professional actor. The third echoes the demand for a scientist to regard consequences, such as possible applications, in relation to the research that he / she chooses to carry out.

Arguments 4 and 5 have not yet been discussed in this paper. Number 4 states that a scientist cannot be held responsible for doing a particular type of research because if he / she did not do it, someone else would. Ryberg acknowledges the empirical truth of this argument; most scientists can be replaced, and even replaced rather easily, without any effects on the outcome of the research, but he does dismiss the normative aspect of the argument. It is not a normatively valid claim for me to do something just because someone else would do it if I refused. Ryberg makes his case by saying that if the consequence is good, would the normative indifference argument still hold, i.e., would a scientist be ready to not accept praise and reward on the ground that if he had not done it, someone else would have? Ryberg is inclined to say no, and therefore he also rejects the negative side to the normative version of this argument. He also notes that because we can never be truly certain that someone else will carry out the particular research if we will not, and we can never be fully certain of the particular outcome of the research carried out by us or someone else, our decision does make a moral difference that in turn makes it significant to not accept this argument.

The last argument relates to the idea that the scientists only play small parts in the huge machinery of scientific research and application development. Therefore, “even if they do bear a responsibility it is only a very marginal one: a responsibility that may almost be ignored.” (Ryberg, 2003, pp. 361) This argument does not hold because moral responsibility cannot be divided into parts. All players carry the same full moral responsibility. That is simple the nature of our morality, even when our contribution is not the principle or immediate cause of the outcome. “The share-of-the-whole view simply constitutes what Parfit rightly refers to as a ‘mistake in moral mathematics’.” (Ryberg, 2003, pp. 362)

After refuting all the arguments against scientists having a moral responsibility, Ryberg concludes his article by claiming that, naturally, they do have a moral responsibility. At the same time, he recognises the difficulties of taking on this responsibility for the individual scientists in practice.

Through the example of military research, including military implications and the possible destructive and terrible consequences, and also entangled with politics and socially held values, he sketches the complexity of this problem. His point is that even though it is difficult to be morally responsible, it should not be “conflated with the view that scientists do not have any responsibility.” (Ryberg 2003, pp. 364) Instead, he claims, this makes it even more important to address the issues and try to resolve the practical complications.

Reflection on the Moral Responsibility of the Scientist – final remarks

I have discussed some of the thoughts on moral responsibility and some on the moral responsibility of the scientist. The aim has been to not only look at ways to define moral responsibility (the first two sections) but also to look at ways in which to apply it to identified settings, in this case, the affairs of science (the following two sections). In all this, a fair effort has been made to conceptualise the notion and the phenomenon as part of a reasonable conceptual frame. I refer to how the comprehension of moral responsibility is connected to a range of other concepts, through significant notions such as science, autonomy, and judgement, and phenomena such as particular and contextual attitudes, motivations and characters, and how this framework is both constitutional and saturated within the actual use of moral responsibility as either a subject matter for an affirmative or critical (analytical) discourse or as a specified claim within a normative (practical) discourse. In conceptual deliberation, such as the contribution of applied ethics to moral challenges (e.g., the consequences and conduct of scientific affairs), these two approaches are equally important, or their united effort composes the conceptual deliberation as such.

What challenges in formatting the moral responsibility of the scientist have been addressed, i.e., what can this conceptual deliberation tell us? That a scientist has a moral responsibility seems quite clear, either from the fact that the public and the state judge science in the sense of giving praise or blame for scientific achievements (or lack of the same). This is not just an expression of epistemic admiration, but mainly it is a normative view connected to both the practical side of “running” a society, such as jobs, welfare, environmental politics etc., and the ideological side, e.g., religious concerns, national pride and ideas of progress and sustainability. That scientists have a moral responsibility is also clear from the debate on the issue. It seems that the arguments for pure and neutral science and an amoral and disinterested scientist are weak claims that disregard some

essential facts about scientific profession (project-based prestige and funding), as well as misinterpret or misrepresent some implications stemming from the conceptualisation of science (fundamental and applied, choice and consequence, truth and method). Therefore, it seems that there is not much support for further debate on the question *if* scientists are or ought to be morally responsible, but the central and most urgent topic is *how* this moral responsibility is or ought to be comprehended and practised.

As I have been sketching the positions in this article, three distinctive themes have emerged. These are:

1. Ethical regulations, codes of conduct and laws cannot by themselves fully replace the moral responsibility of the scientist.
2. The moral responsibility of science and the scientist is closely connected to and perhaps even dependent upon perceptions on rationality and perceptions on the nature of humans.
3. Two categorically different perspectives are in play within moral responsibility: one has something to do with the individual and is linked to ideas of, for example, virtue and judgement, and the other can be summarised as the expressions of praise and blame from the surroundings, based on expectations as well as consequences.

The claim of the first theme addresses the important issue of morality in regard to science, by emphasising the role of the individual scientist. Although rules, regulations, review boards and even laws can be tools for moral conduct and the control of scientific endeavours and methods, they are not equivalent to the demand on the individual scientists to take on a moral responsibility of his / her own. This is a good point, and it is related to the important ethical distinctions of, e.g., Jürgen Habermas, who describes how we exercise moral judgement (practical reason) in different ways on different levels (or in different discourses). However, Habermas notes the importance of making these moral judgements communicative, both as a way of relating them to reason and in order to make them intersubjective. (Habermas, 2005a) In return for turning the morality into a discourse, i.e., explicit and communicative conceptualisation, we can gain collective consciousness or reasoning on moral issues and thereby start to claim the rights and responsibilities also as autonomic individuals. This is not easy (perhaps even paradoxical), but it is still a necessary process in order to represent the moral variety of a functioning democratic society in a justifiable manner . (Habermas, 2005b)

Through Habermas, we can look more critically at this theme. Because even though the general basic claim is just and valid, the implication that an investigation or formal idea of moral responsibility *as exercised* through regulations, review boards etc. might not be. When the public, stakeholders or politicians and opinion makers, voice concerns regarding scientific affairs, this is not something that the scientists should be aware of (or choose to ignore or dismiss), but it is in fact an ethical invitation to generate collective reasoning on the moral implications of the particular scientific issue. The point is that the choice, and the moral responsibility, of the individual scientist can be viewed as disconnected from the public debate and regulating institutions (i.e., to regard them as two separate aspects of ensuring morally acceptable science). However, it might also be that the public debate and the regulating institutions are in fact the concretised expression of the scientists' moral responsibility in the sense that that moral responsibility (even as an individual decision) is dependent on collective and communicated moral reasoning. As we have seen, in the literature on the subject, there seems to be a tendency to regard the institutionalised structures and processes as estranged restrictions on science, and not as expressions of formal ethical treatment of the concrete issues at hand. Instead, the idea of the individual scientist's independent choice is put forth as the ultimate exercise of moral responsibility. Nevertheless, that position already assumes a particular and regulatory idea of what a scientist is, which brings me to theme number two.

The presumption here could be something like the following. Scientists are rational, and their decisions are made rationally, which translates naturally into the moral responsibility as rooted in a rational and carefully (objectively) considered judgement. Scientists view the matter at hand, they estimate the risks and benefits, they calculate the consequences and evaluate the methods, and then they choose their course of action. This is the process by which a scientist proceeds, and this is why we can hold him / her morally responsible for the outcome of his / her research, as well as why he / she can claim and judge his / her own actions in a moral light. To ensure the moral responsibility of the scientist is therefore to ensure the possibility of this process to occur as rational and enlightened as possible.

This theme brings forth a satisfying claim, but it is also misleading. Moral responsibility is not necessarily the result of rational decisions, but rather a fundamental and inescapable part of living together with others. The fact that we experience, establish and enact relationships with our surroundings makes a moral responsibility a necessary component in order for us to live our lives. To be morally responsible is to be conscious of this collective condition of life and of the

uncertainties that follow. This does not mean that we cannot make careful decisions and that we ought not to consider the consequences and evaluate the possible outcome, but this is not the full source of moral responsibility. It is simply good common sense to do so. And it assumes that the values at stake are visible and generally agreed upon. Moral responsibility is also to dare to claim and perform actions even though unknown features are present and there are disagreements and divergent perspectives on the issue at hand. Basically, moral responsibility is a primary condition for engaging with others and accepting the uncertainties that follow from this. In practice, this does not call for an individual to calculate the process of consequences (although this might be a part of it), but for a commitment to a collective endeavour that demands the ability to talk about the consequences, the costs and benefits, and express (and maybe discuss), not presuppose, the values at stake. This is of course what Williams was talking about when he expressed the role of institutionalised moral responsibility and the need for negotiation and renegotiation of these matters. (Williams, 2008)

This brings me to conclude that when we are viewing the moral responsibility of the scientist as the scientist exercising a rational judgement regarding his / her choice of action and goal (epistemic as well as normative), we are overlooking some vital problems. I would formulate these as follows: 1) scientists also act irrationally, 2) a rational choice does not ensure a morally good course of action and / or a morally good result, and 3) can a scientist really be asked to carry the burden of such an enlightened and objectively responsible decision? The answer to number three is no. Such a demand cannot be placed upon anyone. It can, however, be placed upon a collective. That is to say, increasing the number of people and aspects engaged in the particular matter will also increase the possibility of an enlightened responsible decision. That is not to say that it is a moral decision, but simply that it is an ethically acceptable decision concerned with the particular matter at hand. It can also be placed upon the scientist in the form of role acceptance, i.e., the general conceptualisation of what a scientist is and does expresses some concerns and some expectations of the behaviour and the outcome of scientific affairs. A scientist who is morally responsible must also be aware of and engage in the comprehension of the role itself; in many ways, this is an important point in Douglas' paper (Douglas, 2003).

The fact that scientists act irrationally is natural because scientists are humans, and humans act irrationally from time to time. In fact, many of the things we value are fundamentally clear but also irrationally visible to us, and not the result of rational deliberation, as P.F. Strawson so eminently

noted (Strawson, 1962/2008). To be morally responsible is therefore not solely to try to minimise or restrict our irrational behaviour by rational means, but also to accept that our irrationality and e.g. emotions play a part in constituting us as meaningful and moral characters. This also answers question number two. The demand for a rational decision does not ensure a good outcome because “good” is not necessarily a rational claim. We can ask for the individual scientist to do all the considerations and evaluations, but from that we cannot assume that he / she will make the morally correct choice. When we hope that he / she will do so, we already presume that good follows from awareness and thoughtfulness, and not that it might be the other way around, as I tried to show in regard to Aristotle and in my speculation on G. Strawson’s intent, as well as in the Popper and Besley section.

All this reinforces theme number three, the problem of moral responsibility being comprehended in terms of an inner virtue, and at the same time, viewed and used in terms of an expression of praise and blame from the surroundings. It is quite apparent from all the texts that it can be regarded in both fashions, but it is equally apparent that we need to keep the two perspectives analytically separated as we address the issue, in order to be clear on what we mean as well as to be able to see potential problems. This is what constitutes Ryberg’s article, but at the same time, he is not adequately clear on this matter (Ryberg, 2003). If we regard moral responsibility as an inner virtue, we must also accept that we cannot judge the decisions that the scientist makes by the same standard or using the same argument as we would do. Moral responsibility in this perspective is an individual *moral* stance that we (as the surroundings) cannot control, predict or manipulate. What we can do is insist on our presence and thereby force the scientist to recognise us and our demands, expectations and evaluation. Then he / she might commit to us, and engage in a conversation with us. This can then lead to the establishment of a collectively acknowledged *ethical* system for praise and blame.

If we instead make moral responsibility dependent on the surroundings that praise and blame the scientist *morally*, we might focus on the regulation and expectation of science as a way to create an *ethical* procedure and institutional structure in which the scientist can take part and realise a moral confinement of herself / himself. It seems to me that both these perspectives are worth developing because the moral responsibility of the scientist cannot be reduced to just one of them. However, at the same time, they are categorically different, and make us peruse quite different agendas. Koepsell introduced the idea of teaching and educating scientists. In my view, this could be

interpreted as a merger of the perspectives without overlooking their differences. However, in Koepsell's article, this remains at the level of speculation. (Koepsell, 2010)

Conclusion

Scientists are no more and no less morally responsible than anyone else, and scientists should engage themselves with their surroundings and act as if they were not alone and isolated.⁷⁷ They should also show that they are aware of all the things they do not know. However, we, as a society, cannot place our trust solely on the individual scientist to ensure the good progress and the righteous use of science, even if he / she regards himself / herself as a good person doing good deeds. We also need regulations that work in the sense of providing a system that supports the process of collective, ethical acceptance. These regulations or reviews ought to be internal, as in the case of study programmes, and they should allow the possibility for self-guiding reflection. Furthermore, they ought to be external to science to bring the unexpected and unfamiliar perspectives to the table, thereby forcing science to open up and make its implicit values explicit.

In this article, I have tried to shed some light on moral responsibility in the context of scientific affairs. I have emphasised the importance of paying attention to some categorical differences, such as motivation and response, re-activity and pro-activity, and the overall divergence between the individual perspective and the perspective of the surroundings. I have tried to establish the idea of moral responsibility as part of a conceptual framework that directs the comprehension and the implication of moral responsibility in particular ways. Particularly important here are the concept of science and the concept of reason or judgement. Although my main focus has been to illustrate what conceptual deliberation could be, I have also made some significant claims along the way.

⁷⁷ Some might challenge this claim with a Spiderman like motto, of 'with great powers comes great responsibility'. But I agree with Ryberg, that moral responsibility is not a question of quantity. However a quantitative perspective can be viewed as a question of what we are responsible for, and in this sense our particular abilities and possibilities play a part e.g. as constituting the range or scope of our actions. But again that is not a question of greater responsibility in the sense of some being more responsible than others. When someone claims that there are differences in regard to moral responsibility as such, they should be aware that such claims can easily come to support structures that create differences between people, not just in regard to the functions that people fill but also in regard to the value that people have. The latter of those two possible outcomes is one that I find very hard to support.

First of all, I have refuted the idea of conceptualising moral responsibility as a particular intellectual virtue, due to that application and comprehension relying on some essential and pre-established conditions. But such conditions cannot be universally defined. We can simply ask ourselves the question: who is to say what a good scientist is, or what good science is? From that line of questioning, we realise that the demands on and the evaluation of scientific affairs are not rooted in one and the same intellectual virtue. I have shown that a re-reading of Aristotle could provide us with the motivation to reformulate the relationship between moral responsibility and virtue, providing a more flexible, contextual and role-oriented understanding.

Secondly, and related to the first idea, I have opened up the standard conceptualisation of moral responsibility as a rational consideration. By addressing the complexity and partiality of motifs and the emotional as well as the strong-principled attitudes that are involved in determining our actions, I have shown that the realm of our actions is simply too difficult or perhaps even impermeable for our classical argumentative rationality to grasp. Instead we need to introduce another form of reasoning.

This led me to the third and last possible claim. The conceptual deliberation on moral responsibility in the context of scientific affairs reveals the need for a conceptual framework that constitutes reasoning in regard to moral responsibility by emphasising two essential perspectives that in turn corresponds with the two categorical differences. These are, on the one hand, the practice of negotiation and, on the other hand, the engagement in a learning process. These are both ways of ensuring the respect and appearance of that which we cannot think of ourselves (i.e., the uncertainties, the otherness, the unexpected etc.) and are also embedded in a contextual setting of making sense to us, such as institutional significances, practical exercises, personal commitments, role models etc. What affirm these processes are not the virtue of a universal *phronesis* or the ontological essentiality of rational man, but instead the continuous need for deliberation on and awareness of our conceptual framework and the clarity and transparency of the notions and the phenomena that our conceptual reality evokes and involves. This is due to the simple fact that we use a concept such as moral responsibility to guide us through, enabling us to relate to a shared and unforeseeable world.

References

- Arendt, Hannah (2008, org. 1964) *Eichmann i Jerusalem – en rapport om ondskabens banalitet* [*Eichmann in Jerusalem. A Report on the Banality of Evil*] Gyldendal, København
- Aristotle (1988) *Den Nikomachiska Etiken* [*The Nikomachean Ethics / Ethica Nikomachea*] Daidalos, Göteborg
- Ashley, Martin (2000) "Science: an unreliable friend to environmental education?" *Environmental Education Research* vol. 6, No. 3 pp. 269-280
- Barilan, Y. M. (2009) "Responsibility as a meta-virtue: truth-telling, deliberation and wisdom in medical professionalism" *Journal of Medical Ethics* vol. 35 pp. 153-158
- Begley, Ann M. (2006) "Facilitating the development of moral insight in practice: teaching ethics and teaching virtue" *Nursing Philosophy* vol. 7 pp. 257-265
- Belsey, Andrew (1978) "The Moral Responsibility of the Scientist" *Philosophy* Vol. 53 No. 203: pp. 113-118
- Douglas, Heather E. (2003) "The moral responsibilities of Scientists (Tension between Autonomy and Responsibility)" *Philosophical Quarterly* vol. 40 No. 1: pp. 59-68
- Fischer, J.M. and Ravizza, M. (eds.) (1993) *Moral Responsibility* Cornell University Press, Ithaca, New York, USA
- Gardner, Howard (2007) *Five Minds for the Future* Harvard Business School Publishing, Cambridge, Massachusetts, USA
- Gauthier, Candance Cummins (2005) "The Virtue of Moral Responsibility and Obligations of Patients" *Journal of Medicine and Philosophy* vol. 30 pp. 153-166
- Habermas, Jürgen (2005a, org. 1991) "Om den pragmatiske etiske og moralske brug af den praktiske fornuft" ["Von pragmatischen, etischen und moralischen Gebrauch der praktischen Vernunft"] pp. 26-42 in *Demokrati og retsstat*, Hans Reitzels Forlag, København
- Habermas, Jürgen (2005b, org. 2001) "Den demokratiske retsstat – en paradoksal sammenknytning af modstridende principper?" ["Der demokratische Rechtsstaat – eine Paradoxe Verbindung

widerspröchliger Prinzipen?"] pp. 73-89 in *Demokrati og retsstat*, Hans Reitzels Forlag, København

Hertzberg, Lars (2010) *On knowing right from wrong* Conference paper presented at "Wittgenstein and moral" organized by the Nordic Wittgenstein Society, Åbo Finland

Knight, David and O'Leary, Majella (2006) "Leadership, Ethics and Responsibility to the Other" *Journal of Business Ethics* vol. 67 pp. 125-137

Koepsell, David (2010) "On genies and bottles: scientists' moral responsibility and dangerous technology R&D" *Science and Engineering Ethics* vol. 16 nr. 1: pp. 119-133

Lippert-Rasmussen, Kasper (2005) *Deontology, Responsibility and Equality* Doctoral thesis, Department of Media, Cognition and Communication, University of Copenhagen, København

Loui, Michael C. (2005) "Ethics and the Development of Professional Identities of Engineering Students" *Journal of Engineering Education* X

McKeon, R (1957) "The development and significance of the concept of responsibility" *Revue internationale de philosophie* vol. 11 No. 39: pp. 3-32

Merton, Robert K (1942) "The Normative Structure of Science", reprinted in Storer, N. W. (?) *The sociology of science – theoretical and empirical investigations*: pp. 267-278 The University of Chicago Press, Chicago

Nichols, Shaun and Knobe, Joshua (2007) "Moral Responsibility and Determinism: The Cognitive Science of Folk Intuitions" *Noûs* 41:4 pp. 663-685

Nietzsche, Friedrich (1994, org. 1887) *Om moralens härstamning* [Zur Genealogie der Moral] Rabén & Sjögren / Prisma Magnum, Stockholm, Sweden

Nørreklit, Lennart (2012) "Filosofi i praksis" in Zeller, Jörg and Reinbacher, Gunnar S. (eds.) XXX, Aalborg Universitetsforlag, Aalborg

Popper, Karl R. (1971) "The Moral Responsibility of the Scientist" *Security Dialogue* 1971 2: pp. 279-283

Ryberg, Jesper (2003) “Ethics and Military Research – On the Moral Responsibility of Scientists” pp. 352-364 in B. Boess-Bavnbeek and J. Høyrup (eds.) *Mathematics and War* Birkhäuser Verlag, Basel

Strawson, Galen (1994) “The Impossibility of Moral Responsibility” *Philosophical Studies* 75: pp. 5-24

Strawson, P. F. (1962) “Freedom and Resentment” *Proceedings of the British Academy*, volume 48; reprinted in Strawson, P. F. (2008) *Freedom and Resentment and other essays* Taylor and Francis Group / Routledge, Abingdon, Oxon, UK

Telléus, Patrik K. (2011) “Om erkendelse – en skitse til den rationelle erfaring med hjælp af Ludwig Wittgensteins *Tractatus logico-philosophicus*” *Center for Philosophy and Science Studies Research Series* No. 4

Williams, Garrath (2008) “Responsibility as a Virtue” *Ethical Theory Moral Practise* No. 11: pp. 455-470

Ziman, John (1994) *Prometheus bound – Science in a dynamic steady-state* Cambridge University Press, Cambridge

Title:

On Moral Categories in the Stem Cell Debate

Author:

Patrik Kjærdsdam Telléus

Affiliation:

**Department of Learning and Philosophy
Aalborg University, Denmark**

Email:

patrik@learning.aau.dk

Address:

**Sohngaardholmsvej 2
9000 Aalborg
Denmark**

Abstract

This article considers the bioethical debate regarding stem cell research from the perspective of moral philosophy and argues for the need to be sensitive to the conceptual framework guiding moral judgment, action and argument. The concept of moral category provides a way to reveal the assumptions regarding reality and morality that frame the debate. The article briefly summarises how different ontological approaches influence the application of classical ethical theories. The analysis reveals how fundamental concepts regarding the nature of living beings, species and individuals are ontologically and epistemologically defined and how these concepts contribute to the normative assessment of behaviour. The same approach is applied to the role of the concept of risk in the stem cell debate. The article argues that the process of conceptual deliberation provides a constructive and reasonable approach to the moral issues arising from stem cell research.

Key terms:

Moral category, stem cell debate, bioethics, discourse, moral philosophy

Introduction

Ethical debates regarding scientific research are usually based on issues such as environmental impact, cost-benefit ratios, human and animal suffering, and financial stakeholders. These important concerns must be addressed whether the research involves basic science, corporate R&D or the training of researchers and future scientists. Although scientists are primarily motivated by good intentions, science, like other human activities, can be blinded by its own merits and goals. One scientific issue—the stem cell debate—has been examined thoroughly by applied ethicists and cross-disciplinary scientists as well as the public, media and politicians.

The debate about stem cell research, which has concerned applied ethicists for nearly two decades, is rooted in bioethics and is related to issues regarding medical research on genomes and cloning, as well as political tensions, cultural traditions and religious convictions regarding basic science. The stem cell debate draws upon ethical theories and discourses concerning species and the origin of life, medical progress and technology, human rights and protections, as well as clashes between scientific, political and religious authorities (Green, 2001; Keiffer, 1978; Stevens, 2000).

The media intensity of the debate was fuelled by President George W. Bush's decision to modify the National Institutes of Health guidelines and halt federal funding of stem cell research in 2001, one month after taking office as president of the USA. In August 2001, he announced the decision to limit research funding.⁷⁸ He later twice vetoed bills from Congress that eased restrictions on the federal funding of stem cell research. Many states opposed this decision and tried to bypass federal restrictions by creating financial support for local research centres, which further stimulated the debate. After President Barack Obama took office, the attitude towards stem cell research changed, and the federal government ended the ban and eased earlier restrictions (Cohen and Majumder, 2009; Meyer and Fossett, 2009).

⁷⁸ President Bush restricted federally funded research to the existing several dozen lines of frozen embryonic stem cells. Most of these lines were later found to have been contaminated or to contain generic mutations that made them unsuitable for research, thus effectively halted all federally funded stem cell research in the USA.

The political inconsistencies regarding funding exemplify the hopes and the fears, the limitations and the possibilities involved in this debate. Supporters of stem cell research focus on future medical breakthroughs and scientific freedom, while opponents of the research focus on human dignity and scientific hubris. Although any form of stem cell research is controversial for some individuals, the successes in isolating human embryonic stem cells in 1998⁷⁹ intensified the debate. This article focuses on the arguments prevailing during the time period between 2002 and 2006, when the controversy regarding the use of human embryos was at its peak.⁸⁰

The primary source of information is a debate between prominent ethicists and theologians specialising in the field of bioethics and stem cell research that was staged by the Pew Forum on Religion and Public Life in February 2002 at the National Press Club in Washington, DC. Additional sources include the well-documented discussion between Robert George and Michael Sandel, who were appointed by President Bush as members of now non-operational President's Council on Bioethics, and several academic articles.⁸¹

Preliminary Account

The primary focus of this article is to propose and describe the conceptual deliberation approach, which provides a reasonable normative framework for the ethical debates that necessarily arise in the course of scientific research.

One question that emerges from the ongoing antagonistic and unproductive stem cell debate is whether debating science on ethical grounds is sensible or non-sensible from a Wittgensteinian

⁷⁹ Researchers at the University of Wisconsin, Madison and John Hopkins University performed this almost simultaneously in two different ways—one group used tissue from aborted foetuses and the other group used embryos intended for in vitro fertilisation. Prior to this time, only embryos from animals—in particular, mice (1981) and primates (1995)—had been successfully isolated.

⁸⁰ For insight into the development of stem cell research, see the 2-volume *Handbook on Stem Cells* (Lanza et.al. 2004). This work, which comprehensively and extensively describes stem cell research for a lay audience, served as a valuable reference for much of the debate.

⁸¹ For a quick survey, see Kushe and Singer (2006) and Sherlock and Morrey (2002).

perspective⁸²—that is, whether it is possible to meaningfully and rationally discuss scientific ethics or base an ethical science on a process of collective reasoning. The stem cell debate provides an example of how a democratic and modern society addresses the ethical aspects of progress, which is largely dependent on scientific development and discoveries. Discourse-oriented applied ethicists (Habermas, 1996, Habermas, 2005c, McCarthy, 1994), who attempt to ensure and confirm the legislative and publicly acceptable outcomes of these debates (Green, 2001, Romeo-Casabona, 2006, Nielsen et al., 2006), claim principles of rational judgment and unbiased dialogue, free speech, and moral arguments as the foundation of debates like the one on stem cell research.

This article argues for a discourse-oriented ethics that interacts with science and proposes a conceptual deliberation approach to identify the conceptual frameworks that underlie the attitudes, appeals, judgments and arguments adopted by opposing groups. This type of moral reasoning identifies the assumptions, interests and demands by reflecting upon the concepts they employ. This approach, which examines the different perceptions of key concepts in terms of how they are used, provides a detailed and complex understanding of the issues that is not limited to a particular ethical theory or based on particular cases or experiences but forms an integral part of the individual's understanding of the world.

The article has four sections. The first section briefly describes the relationship between ontological identification and moral status that is based on the concept of moral category. The following section examines the arguments for and against restricting or banning stem cell research and focuses on each side's use of moral categories. The third section uses the conceptual deliberation approach to examine the role of the concept of risk in the stem cell debate and to evaluate the different arguments and opinions. The concluding section clarifies the role of the conceptual deliberation approach within applied ethics discourses.

⁸² In the *Tractatus*, Wittgenstein identifies what we can know (sense), and what we cannot know (non-sense), based primarily on the correlation between the logical structure of the statements that presumably connote some type of knowledge and the ontological structure (state-of-affairs) that the statements presumably represent. It is not clear whether what is categorised as non-sense should be abandoned, but we can only speak wisely (i.e., in a knowledgeable or meaningful fashion) about what is categorised as sense.

Moral Categories

One understanding of morality is based on normative behaviour, either because morality justifies certain actions or because just actions in themselves exhibit morality. Some distinguish further between morality, which encompasses norms, customs and duties, and ethics, which is regarded as the values and reasons that motivate norms, customs and duties. In general morality is linked to the individual's interaction with the world through the performance of actions that are good. The ethical determination and definition of what is good often redefines good in terms of notions related to values, such as fair, excellent, and successful (Husted, 2005, Nyeng, 2005). In this paper, the view of morality is integrated with the Aristotelian idea of rationally determined ontology (i.e., categorical thinking) as well as the Aristotelian idea of causality as a key element in metaphysical explanations of the world (Aristotle, 1999).

Briefly, a moral category can be defined as the set of moral options in regard to a particular thing that result from understanding and incorporating a particular entity into an ontological category. The moral category illustrates itself both in terms of expectations regarding a particular object's properties or behaviour and in terms of how to treat and handle it. The moral options provide ways to incorporate the particular object into our lives and actions based on our attitude toward the object. We can regard an object as a tool for creating or repairing something, we can adopt an epistemological perspective and investigate an object's nature, shape and essence, or we can think about our impact on and interaction with the particular object (e.g., should we fear it? help it? use it? or perhaps seek assistance from it?).⁸³ For example, if we categorise an entity as a hammer, a horse or a barbarian, each category conveys different obligations and expectations and justifies different behaviours toward the object. The hammer category is associated with carpentry, the horse category involves a distinction between domesticated and wild animals, and an individual categorised as a barbarian might be feared or shunned. As the examples illustrate, the options for action and expectation also depend on the circumstances in which the object is encountered as well as the needs and interests of the individual who encounters the object. Classifying objects provides a way to ensure that the meaning and constancy exhibited in particular actions and situations is consistent with a more general worldview and way of life.

⁸³ These distinctions are related to the Aristotelian (1988) distinctions between *techne*, *episteme* and *phronisis*.

The debates regarding genetically modified organisms (GMOs), gene therapy and the specific uses of stem cells (particularly those recovered from embryos) are largely based on the understanding of the ontological category of species and the related category of living things. These two categories involve considerable moral inference, such as protective behaviour and hierarchical significance. In the case of stem cell research, the understanding is related to a specific species—humans (*Homo sapiens*)—both with respect to research outcomes and research procedures (particularly in regard to the use of human embryos).

Ascribing moral rights and duties to an individual based on its category is often linked to the distinction in moral status between a) moral agents and b) moral subjects.⁸⁴ Integrating the concepts of ontological category and moral status provides a view of the different entities in the world by identifying 1) the species that the object belongs to (which includes identifying it as living or non-living), and 2) whether the object is an agent or a subject. Answering these questions within the particular situations in which they arise allows the categoriser to interact with the object in a way that is consistent with the knowledge of the appropriate concepts and realities of a particular context. The idea of moral category is thus part of a constitutional conceptual framework for understanding an object.

Ethical reasoning based on moral status and ontological category occurs in many areas of applied ethics, such as the debate on abortion (Warren, 1996) and the biocentric status of living organisms (Wetlesen, 1999), as well as the issue of stem cell research (Devolder and Harris, 2007; Sagen and Singer, 2007). Acknowledging the moral categories of entities such as human foetuses, cells and organisms allows individuals to employ ethical reasoning and moral assumptions based on the comprehension of these concepts in consistency with other key concepts. The central focus of this paper is the proposal that the moral category reveals both the moral stance of the individual using the category and the individual's perception of the moral status of the identified subject matter.

⁸⁴ A simple way of distinguish, in an ethical perspective, between that which acts and that which it is acted upon.

To address an ethical issue, the relevant moral categories must be identified. To understand the issue, we apply definitions to different elements within a conceptual framework that evokes a moral response towards these elements. This conceptual framework constitutes the application of a moral category that is representative and consistent with the broader morality. For example, applying a moral category such as care or disability to a particular phenomenon identifies the expectations and actions towards the particular phenomenon based on our overall morality (e.g., a utilitarian, deontological or intrinsic value). The idea of moral category thus integrates epistemological, ontological and ethical perspectives into a single concept that is embedded within a conceptual framework that can be applied across contexts.

The applied ethical arguments within debates such as the stem cell debate are closely allied to the worldview assumptions and life-world commitments that interdependently contribute to an epistemological, ontological and moral orientation. Many textbooks on argumentation dismiss or warn against the use of emotional language, but at the same time the use of affective and strongly contextual arguments often represents what the debater finds sensible and reasonable (Weston, 2000). However, if the goal is productive discourse rather than antagonistic and fruitless debate, participants must examine their perceptions and applications of moral categories and set private concerns and reservations aside for the sake of a general and public discussion of appropriate behaviours.⁸⁵

Stem Cell Research Opponents and Supporters

The following section examines two sides of the stem cell debate. Although there are many perspectives on the issue that do not clearly argue either for or against, I have structured the debate on stem cell research in terms of supporters and opponents. The latter group consists of individuals who are more reluctant and want a slower process in regard to this research as well as those who call for an immediate and complete ban, while the former group consists of individuals who promote and support stem cell research. Because the focus is on arguments rather than individuals,

⁸⁵ Green (2010) provides a similar and more elaborate exposition for the applied ethics perspective and Habermas (2005a and 2005b) does so for the political and social philosophical perspective.

it should be noted that the same individual might produce an argument adopted by one group and another argument adopted by the opposing group.⁸⁶

I examine two issues addressed by opponents and adherents of stem cell research; 1) The use of human embryos and 2) the GMOs produced by modifying DNA for specific purposes. Both issues provide straightforward illustrations of the application of moral categories.

Determining the nature of the embryo, whether it is alive, whether it belongs to a particular species, and whether it belongs to the same species as the species it can develop into is important because these considerations determine how we act upon embryos. If we harm them, modify them, kill them, embrace them, care for them, or own them. Therefore, we must first identify or deduce the categories to which embryos belong or are related to. Once the categories have been identified, and we know what an embryo is, our morality determines how we ought to or are able to act upon them.⁸⁷

“A human embryo is a whole living member of the species homo sapiens in the earliest stage of his or her natural development” (George and Gomez-Lobo, 2005). This statement reveals that the embryo is alive, is a species and is the same species it develops into because the status of being a human being is not equivalent to possessing a specific physical form. Because human status is not limited to adults but applies to children as well as e.g. individuals with disabilities, there is no precise time in the development and lifetime of a particular human being at which the organism suddenly turns into a human being. An individual is intrinsically human, and this status is not dependent on the current state or physical form. This perspective, which regards the species as some inner principle or an essence that remains constant throughout change, is associated with certain implications.

⁸⁶ See, for example, arguments proposed by Dr. Ronald Cole-Turner in the PEW forum debate *Moral Status of the Human Embryo* (the event transcription is cited in the references).

⁸⁷ Pahuus (2012) discuss the same questions/problems but pursue them in a different philosophical direction.

“Show acts of kindness as opposed acts of rejection to the least among us, the most vulnerable, the weakest. And some will say, of all human beings, of all entities that fall within the category of human, who are the least, who are the most vulnerable, who are the least protected if not the human embryo. ‘Inasmuch as you do it to the least of these,’ Jesus says to his followers, ‘you do it to me’” (Pew Forum, 2002).

Human status entails certain moral obligations. We should not kill or harm human beings and cannot own them. This classification establishes clear behavioural guidelines and eliminates many problems. The pre-established category, which identifies embryos (and stem cells) as a type of human entity, provides considered and articulated moral causes of action based primarily on intrinsic virtue and deontological ethics. The implications are different if embryos are not human.

“[I]t is undoubtedly true that all of us were embryos, but most embryos, larger than 90 percent of embryos, are not persons and will never be persons. This is an Aristotelian concept, one that Maimonides and others like too: the thing X, the potential thing X is the potential thing X. So a potential thing isn’t the thing, it’s a potential thing” (Pew Forum, 2002).

If we wish to destroy embryos, harm them, or own them, then we must regard them as something else than humans. Preferably we can view them as tools or raw material because tools can be handled in accordance with our intentions and our skills and raw material provides parts for further fabrication. This classification is based on reductive answers to the previously posed questions. Embryos are not alive because they are not self-sustaining and are artificially maintained as organic material. However, they belong to a particular species because they can develop into that species and possess the potential to become a specific species.

In this perspective, the ontologically autonomous character of the embryo disappears as the category becomes pragmatic or analytically theoretical (Houdebine, 2006). The embryo is no longer

something in and of itself but is dependent on a context. This could be a context of practice, a context of explanation (theory) or an ontological context. The debater applies the category *part* in classifying the embryo as an entity. Everything is part of something, and although a part (or a unit) might deserve some moral recognition, it is not the same level of moral recognition that is given to the whole (or the unity). This reasoning is also reflected in applying the definitions of moral actor and moral subject—what my hand does or what is done to my hand is not subject to the same moral judgment as what I do or what is done to me; and what I do or what is done to me is not subject to the same moral judgment as what mankind does or what is done to mankind. The issue here is the extent to which we acknowledge the range and sovereignty of the actor and the significance and uniqueness of the subject. For example, compare the uniqueness of an embryo with the uniqueness of a child, or the actions of a soldier with the actions of a terrorist.

A utilitarian ethics is applied in this case because mathematics and calculation naturally involve units and unities. If we view embryos and stem cells as parts of something larger, the moral good could lie in the concept of them participating in creating something good, because modifying the part benefits the whole. Both a teleological validation (the end justifies the means) and a cost-benefit analysis can be applied to judge a course of action under this type of moral category.

This perspective is related to the GMO issue because a major reason for doing stem cell research is to generate and cultivate cells that replace cells in specific organs by coding and/or activating particular DNA sequences to develop an intended cell structure within the non-specialised stem cells (this is generally called gene modification or gene therapy). The issue is not whether it is possible to do this but whether we ought to do this.

Individuals who respond positively to the development of gene therapy integrate evolutionary theory and an actor's approach into their arguments. Because the world is an unfinished and ever-changing place, individuals are justified in modifying themselves to survive (Spier, 2006). This argument views the moral category of the individual in terms of a moral actor who must ensure stability in a contingent environment, which justifies the particular actions to be performed.

Ultimately, science and medicine share the virtue of promoting our survival, welfare and development.

In contrast, individuals who respond negatively to the development of gene therapy understand the category of individual in terms of a moral subject. Because the individual is a subject, they advocate the right to autonomy by ensuring the established order of things through minimising change and maintaining a stable environment. In addition, because, under this moral category related to the concept of natural law, individuals are subjects rather than actors, and natural law must be followed rather than challenged.⁸⁸

The above broad sketch of the stem cell debate reveals that the moral categories underlying arguments produce different ethical judgments and normative actions in regard to the moral status of embryos, depending on the conceptual framework that integrates the individual's epistemological, ontological and moral assumptions about the world. The next section briefly discusses another conceptual and illustrative representation of the stem cell debate.

Risk and the Stem Cell Debate

The assumptions expressed in the stem cell debate can be translated into the language of risk and uncertainty. Both risk and uncertainty can be regarded as moral categories when they are applied to particular definitions and identifications, such as risk assessments in creative processes or uncertainties in cinematic suspense. The stem cell debate provides an opportunity to examine how individuals deal with risk and calculate uncertainty and harm in regard to an inherited aspect of life. The analytic, human-independent and abstract rationality of the past centuries is effectively challenged by postmodern thinking that identifies the flaws, omissions and misconceptions in earlier reasoning. The post-modern rationality focuses on a more practical and situated knowledge, and the humanely constructed elements that are essential to making sense of the world. A prominent feature of this theoretical trend, which is enhanced by the evidence of modern failures, such as

⁸⁸ For this section, see the text from the National Bioethics Advisory Commission (Sherlock and Morrey, 2002).

environmental disasters, social unrest, and economic injustice, is the loss of trust. The loss of trust and belief in classical reasoning, traditional authority figures, and the idea of scientific and technological progress produces a 'risk society' (Beck, 1997). However, the loss of trust does not subject us to the forces of irrationality. Beck's theory of risk society claims that the process of acting in and engaging with a risk society requires neither an empathic nor indifferent approach but a new form of rationality (Beck, 1998). In *Return to reason* (2003), Toulmin makes a similar proposal with respect to science, advocating for a more developed understanding of human rationality that incorporates uncertainty.

Both risk and uncertainty can be recognised in the claims made by opposing sides in the stem cell debate. Both sides address uncertainty by noting that it is not possible to fully understand or envision the potential consequences of this type of research. Three forms of risk have been identified in the stem cell debate: 1) the risk of loss; 2) the risk of the unknown; and 3) the risk of chaos. Adherents of stem cell research focus on risks 1 and 2, while opponents focus on risks 2 and 3.

Risk 1 involves the risks associated with the fear of missing out, of losing an opportunity, and of falling behind. Advocators emphasise the great potential value of stem cell research and argue that abandoning stem cell research destroys the opportunity to cure diseases and correct genetic flaws.

Risk 3 involves a threat to our existence based on the destruction of core beliefs, unquestionable assumptions, and intuitions. This risk is associated with the apprehension and the panic associated with falling into chaos. The established order will be overturned, and absurdity will reign because stem cell research leads to a future in which there is no persistent identity. In more specific terms, the risk argument is based on the incalculable and irreversible changes that would result from stem cell research. This argument focuses on the fear involved in challenging fundamental ideas, the classic dread associated with man 'playing God', and the terror produced by grotesque science-fiction nightmares.

The arguments based on risks 1 and 3 are morally extreme and to some extent irrational. They are not based on actual state of affairs and factual conditions and are designed to invoke anxieties and passions rather than reason, and to create utopian or dystopian images. Although these arguments are powerful as aesthetic persuaders and moral markers within the debate, they are not effective as elements of serious ethical discourse. Because risks 1 and 3 are unrealistic and fictional, they can neither be argued for or against—although they might become realistic if they were supported by realistic claims and accurate descriptions of possible positive or negative outcomes.

The understanding of a moral category such as risk must be integrated with real possibilities and supported by valid practical and theoretical considerations. The above discussion reveals that consistent ontological, epistemological and moral constitutional perspectives are incorporated into the concept. Thus, to some extent, a reasonable comprehension of the concept of risk must simultaneously define the risk within a rational structure, identify the risk within an acceptable reality and evaluate the risk within an engaged morality. When the ontological identification is weak, the moral aspect of the category is weakened. This is one reason why e.g. many people find it difficult to take global environmental concerns seriously, and why environmentalists encourage politicians to visit the North Pole.

Risk 2 involves an awareness of the flaws or blind spots in our rational perception of the world and thoughtful recognition of the limitations of reasoning and the fallibility of prediction. By reflectively acknowledging uncertainty and epistemological shortcomings, the true risk is identified as the risk of operating at the boundaries of our rational capabilities and ontological beliefs. Because morality is noticeably prominent in regard to actions and reflections at these limits, ethical reflection and determination are essential. Our morality guides us in states of uncertainty by continuing to reveal what we value, and conceptual clarity is a tool for making these moral guidelines explicit and objective. In this perspective, the moral category of risk is an integrated concept and operates within a conceptual framework that is as inclusive and explicitly comprehensive as possible.

In practice, risk 2 is managed by developing codes of conduct, protections and ethical review boards to prevent irresponsible or unacceptable behaviour and outcomes. In the stem cell debate, both sides incorporate risk 2 into their arguments. On the one hand, this type of risk is related to the duties of assisting the needy and doing good as well as the belief in the progress of the scientific society and the inherent goodness of knowledge. On the other hand, this type of risk is related to precautionary principles, the need for public awareness and approval, and the duty to avoid harm or the destruction of what is good (Kaiser, 2006a, 2006b).

Concluding Remarks: The Conceptual Deliberation Approach

This article summarised some of the main arguments of supporters and opponents of stem cell research to illustrate the role of moral category in the debate. The arguments examined support the article's hypothesis that moral categories form part of a constitutional conceptual framework and reveal the relationships between epistemological, ontological and moral implications of key concepts in applied ethical controversies such as the debate on stem cell research. The article's hypothesis was supported by examining the contribution of different perspectives on categories such as living beings, species and individuals as well as different types of risk to the stem cell debate. First, the ontological and epistemological aspects of classifications were connected to a coherent position on morality by identifying the relevant moral categories. Second, the discussion of risk revealed the contrasting need to understand the ontological and epistemological aspects that the concept of risk contributes to moral understanding. Altogether, the paper proposed that the process of conceptual deliberation is essential for evaluating as well as participating in applied ethics discourse.

Ethical reflection regarding issues like stem cell research is necessary due to political agendas and public concern regarding research that involves human beings as subjects. In addition, there are wide-ranging concerns regarding the research implications of modifications of natural conditions and processes. Scientific research needs to be open, clear and accessible to avoid distrust and superstition regarding its purpose, forms and methods. Like politics, sports and business, science also requires public approval and awareness to contribute to society. The issue is not whether scientific research such as stem cell research ought to be subject to ethical review but how this

review should be conducted. This article has examined one form of review—applied ethical debate regarding our moral concerns, demands and expectations of science.⁸⁹

This type of debate presents difficulties because it involves arguments and attitudes on the cusp between the rational realm of knowledge and reason and the irrational sphere of beliefs and feelings. We cannot simply apply logical and/or empirical criteria without considering what the arguments are about or construct illogical and/or fictional debates that do not allow us to judge outcomes or legitimacy. The many approaches to these questions within moral philosophy and applied ethics all involve discourse-oriented ethics. For the most part, approaches typically are based on the works of Habermas, who is regarded as the father of discourse ethics; Rawls, who fostered and discussed the idea of reflective equilibrium; and Foucault, who established discursive analysis based on the analysis of power and knowledge relationships (Habermas, 1996, Rawls, 2001, Foucault, 1980).

This paper has presented a conceptual deliberation approach that proposes that the use of certain concepts reveals the extent to which our morality involves a comprehensive and comparative framework of related perceptions of our everyday reality. Therefore, particular moral issues are approached within the overall conceptual framework that integrates aspects of other ways of life. This framework is accessible by reflecting on key concepts. This type of deliberation is not simply logical or factual (i.e., rational) but acknowledges the role these concepts play in making sense of the world and our interaction with it.

By focusing on the application of moral categories such as species or risk, the approach identifies the different constitutional conceptual frameworks underlying the stem cell debate, and thereby renegotiates or reconfigures these frameworks in the light of a reasonable and meaningful application. This approach does not simply stress the validity of arguments, the reliability of facts or the firmness of beliefs but emphasises that the key concepts involved in the debate constitute a

⁸⁹ For a brief overview, see Fischbach and Fischbach (2004).

meaningful, reasonable and comprehensive ontological, epistemological and moral reality for the participants.

References

- Aristotle (1988) *Den Nikomachiska Etiken* [*The Nikomachean Ethics / Ethica Nikomachea*] Daidalos, Göteborg
- Aristotle (1999) *Forelæsning over Fysik* [*Physics / Physica*] Samlarens Bogklub, Gyldendal, København
- Beck, Ulrich (1997) *Risiko samfundet – på vej mod en ny modernitet* [*Risikogesellschaft. Auf dem Weg in eine andere Moderne.*, 1986] Hans Reitzels Forlag, København
- Beck, Ulrich (1998) "Politics of Risk Society" pp. 9-22 in J. Franklin (ed.) *The politics of Risk Society* Blackwell Publishers, Oxford
- Cohen, Cynthia B. and Majumder, Mary A. (2009) "Future directions for oversight of Stem Cell Research in the United States" *Kennedy Institute of Ethics Journal* Volume 19, Number 1: 79-103
- Devolder, Katrien and Harris, John (2007) "The Ambiguity of the Embryo: Ethical Inconsistency in the Human Embryonic Stem Cell Debate" pp. 16-31 in L. Gruen, L. Grabel, and P. Singer (eds.) *Stem Cell Research: Ethical issues* Blacking Publishers, Oxford
- Fischbach, Gerald D. and Fischbach, Ruth L. (2004) "Stem cells: science, policy, and ethics" *The Journal of Clinical Investigation* Volume 114, Number 10: 1364-1370
- Foucault, Michel (1980) *Power/knowledge – selected interviews and other writings 1972-1977* Pantheon Books, New York
- George, Robert P. and Gomes-Lobo, Alfonso (2005) "The Moral Status of the Human Embryo" *Perspectives in Biology and Medicine* Volume 48, Number 2: 201-210
- Green, Ronald M. (2001) *The Human embryo research debates – bioethics in the vortex of controversy* Oxford University Press, New York
- Green, Ronald M. (2010) "President's council on Bioethics – *Requiescat in Peace.*" in *Journal of Religious Ethics* 38.2: 197-218
- Habermas, Jürgen (1996) *Diskursetik* ["Diskursethik – notizen zu einem Begründungsprogramm", pp. 53-127 in *Moralbewusstsein und kommunikatives Handeln*, 1983] Det lille Forlag, København

Habermas, Jürgen (2005a) "Om den pragmatiske etiske og moralske brug af den praktiske fornuft" ["Von pragmatischen, etischen und moralischen Gebrauch der praktischen Vernunft", 1991] pp. 26-42 in *Demokrati og retsstat*, Hans Reitzels Forlag, København

Habermas, Jürgen (2005b) "Den demokratiske retsstat – en paradoksal sammenknytning af modstridende principper?" ["Der demokratische Rechtsstaat – eine Paradoxe Verbindung widersprüchlicher Prinzipien?", 2201] pp. 73-89 in *Demokrati og retsstat*, Hans Reitzels Forlag, København

Habermas, Jürgen (2005c, org. 1999) "Rightness versus Truth: On the Sense of Normative Validity in Moral Judgments and Norms", pp. 237-275 in Habermas, Jürgen *Truth and Justification* The MIT Press, Cambridge, Massachusetts

Houdebine, Louis-Marie (2006) "Biotechnology: Research and Application Advances in Animals, Plants and Humans", pp. 85-108 in L. Landeweerd, L-M. Houdebine & R. ter Meulen ed. *BioTechnology-Ethics an introduction* Angelo Pontecorboli Editore / International Association for Arts and Sciences, Florence (Italy) – Baltimore (USA)

Husted, Jørgen (2005) *Etik, moral og værdier* Philosophia, Århus

Kaiser, Matthias (2006a) "Certainty and uncertainty in science", pp.137-148 in L. Landeweerd, L-M. Houdebine & R. ter Meulen ed. *BioTechnology-Ethics an introduction* Angelo Pontecorboli Editore / International Association for Arts and Sciences, Florence (Italy) – Baltimore (USA)

Kaiser, Matthias (2006b) "Uncertainty and precaution 2: The precautionary principle and its relevance to science", pp. 155-168 in L. Landeweerd, L-M. Houdebine & R. ter Meulen ed. *BioTechnology-Ethics an introduction* Angelo Pontecorboli Editore / International Association for Arts and Sciences, Florence (Italy) – Baltimore (USA)

Kieffer, George H. (1979) *Bioethics: A textbook of issues* Addison-Wesley Publishing Company, Reading

Kuhse, Helga and Singer, Peter (2006) *Bioethics – an anthology: second edition* Blackwell Publishers, Oxford

Landeweerd, Laurens (2006) "Moral Theory and Bioethics", pp 13-22 in L. Landeweerd, L-M. Houdebine & R. ter Meulen ed. *BioTechnology-Ethics an introduction* Angelo Pontecorboli Editore / International Association for Arts and Sciences, Florence (Italy) – Baltimore (USA)

Lanza, Robert et. al. (ed.) (2004) *Handbook on stem cells – volume one: embryonic stem cells* Elsevier Academic Press, Amsterdam

Lanza, Robert et. al. (ed.) (2004) *Handbook on stem cells – volume two: adult and fetal stem cells* Elsevier Academic Press, Amsterdam

McCarthy, Thomas (1994) "Kantian Constructivism and Reconstructivism: Rawls and Habermas in Dialogue" *Ethics* vol. 105, no. 1: pp. 44-63

Meyer, Michelle N. and Fossett, James W. (2009) "The More Things Change: The new NIH guidelines on Human Stem Cell Research" *Kennedy Institute of Ethics Journal* Volume 19, Number 3: 289-307

Nielsen, Annika P., Lassen, Jesper and Sandøe, Peter (2006) "Involving the public – participatory methods and democratic ideals" pp. 317-328 in L. Landeweerd, L-M. Houdebine & R. ter Meulen ed. *BioTechnology-Ethics an introduction* Angelo Pontecorboli Editore / International Association for Arts and Sciences, Florence (Italy) – Baltimore (USA)

Nyeng, Frode (2005) *Etiske teorier* Munksgaard, København

Pahuus, Mogens (2012) "Respekt for menneskets integritet of værdighed – hvad er det?" in Pahuus, Mogens and Telléus, Patrik K. (eds) *Anvendt etik – problemer og arbejdsområder* Aalborg Universitetsforlag, Aalborg

Rawls, John (2001) *Justices as fairness: A Restatement* Harvard University Press, Cambridge Massachusetts

Romeo-Casabona, Carlos M. (2006) "Law, Bioethics and Biosafety Regulations", pp 207-212 in L. Landeweerd, L-M. Houdebine & R. ter Meulen ed. *BioTechnology-Ethics an introduction* Angelo Pontecorboli Editore / International Association for Arts and Sciences, Florence (Italy) – Baltimore (USA)

Sager, Agata and Singer, Peter (2007) “The Moral Status of Stem Cells”, pp. 124-144 in L. Gruen, L. Grabel and P. Singer (eds.) *Stem Cell Research: Ethical issues* Blacking Publishing, Oxford

Sherlock, Richard and Morrey, John D. (eds.) (2002) *Ethical Issues in Biotechnology* Rowman and Littlefield Publishing, Lanham (USA)

Spier, R.E. “Evolution and Ethics: Is evolutionary Ethics possible?”, pp. 23-30 in L. Landeweerd, L-M. Houdebine & R. ter Meulen ed. *BioTechnology-Ethics an introduction* Angelo Pontecorboli Editore / International Association for Arts and Sciences, Florence (Italy) – Baltimore (USA)

Stevens, Tina (2000) *Bioethics in America – origins and cultural politics* John Hopkins University Press, Baltimore

Telléus, Patrik K. (2011) *Om erkendelse – en skitse til den rationelle erfaring med hjælp fra Ludwig Wittgensteins Tractatus logico-philosophicus* Centre for Philosophy and Science Studies, Aalborg University

Toulmin, Steven (2003) *Return to reason*, Harvard University Press, Cambridge Massachusetts

Warren, Mary Anne (1996) “On the Moral and Legal Status of Abortion”, pp. 434-440 in T.A. Mappes and D. DeGrazia (eds.) *Biomedical Ethics 4th edition* McGraw-Hill Inc., New York

Weston, Anthony (2000) *A Rulebook for Arguments – third edition* Hackett Publishing Company, Indianapolis, USA

Wetlesen, Jon (1999) “The Moral Status of Beings who are not Persons: A Casuistic Argument”, *Environmental Values* 8/1999: 287-323

Wittgenstein, Ludwig (1981), *Tractatus logico-philosophicus*, Routledge & Kegan Paul Ltd, London

Event transcript:

The Pew Forum on Religion and Public Life (2002) *Moral Status of the Human Embryo*
<http://pewforum.org>

On rational demand – a sensible answer to the request for ethical awareness within the Aalborg model

Patrik Kjærdsdam Telléus

Department of Learning and Philosophy, Aalborg University

In this paper, I introduce the concept of *rational demand* as a means of fusing ethical awareness and rational behaviour at the core of an academic programme. I will examine how the Aalborg model and other forms of PBL (*Problem Based Learning*) ensure the development of ethical awareness through rational means. This concept is known as rational demand, and it is crucial for successful learning and a student's transition from academia to a professional setting. This paper makes the following two claims: 1. ethical awareness is an intrinsic request stemming from the implementation of the Aalborg model and its epistemic principles and 2. a sensible answer to the request for ethical awareness is rational demand, which can be fostered in students by the structure of project work and the facilitation of supervision within the Aalborg model. The Aalborg model allows the facilitator to both lecture concerning disciplinary facts and theories and to incorporate and embody rational demand, thereby *demonstrating* to students the role that comprehensive conceptualisation and reasonable judgment play in academic and professional success.

Preliminary Remarks

This paper examines the ethical consequences of applying the Aalborg model of PBL. It argues that ethical awareness is an inherent aspect of the Aalborg model resulting from the execution of the epistemic principles that the model endorses. Therefore, the application of this model requires the assessment of 1. how to meet the demand for ethical awareness and 2. how ethical awareness can be taught within the model. The prevailing answers to these questions are not satisfactory. Some responses have neglected the capacity and character of the university, whereas others have overlooked the importance of coherence or the role that human relations can play. To challenge these tendencies, this paper introduces the concept of *rational demand* as a means of merging ethics and rationality within the Aalborg model. Moreover, it discusses how faculty members, in their roles as facilitators, can introduce this concept to their students.

This paper does not address pedagogical theory or developmental psychology; instead, it addresses the potential roles of ethics that are based on a philosophical idea regarding educational advancement and application within a specific epistemic model of academic learning. I draw upon my knowledge of the fields of ethics and epistemology and my insights regarding theoretical work concerning PBL and pedagogical projects. My experience as a faculty member at Aalborg University, which entails daily interactions with the Aalborg model of PBL, also informs this paper. Theoretically, the conclusions of this paper are based on a theory of intelligence and cognitive propositional consciousness, known as “mindness”, forwarded by psychologist and learning theorist Howard Gardner. The paper draws on Philosophy Professor Lennart Nørreklit’s analysis of constructivism, pragmatism, and ontological ethics.

On the Epistemology of the Aalborg model

A close examination of the practical applications of the Aalborg model (Kjærdsdam and Enemark, 1994) or PBL more generally (Bitsch Olsen and Pedersen, 2003), reveals an attempt to synthesise at least two distinct epistemological perspectives: 1) an evolving and progressive explanation of intelligence and 2) a fundamentally pragmatic dependency. These two perspectives are particularly evident in project courses and writing. Here, the attempt is to synthesise the two perspectives through working with theoretical problems that have practical roots and applications, and through a focus on group work and student initiatives.

It is important to note that Aalborg University was founded on the epistemic ideas of PBL, including the use of science to solve non-scientific problems and allowing academia to be a place for student development processes rather than an intellectual conglomerate (Jæger, 2008). As a result, the epistemic ideals of the Aalborg model downplay the role of science while simultaneously considering the students to be professional citizens rather than simply scholars. Hence, the concepts of contextualisation and professionalism are among the new characterisations of the university, indicating a broader understanding of the university’s pursuit of knowledge and its purpose. I will return to these issues after examining the synthesis of the epistemological perspectives.

The form of synthesis that we will discuss has been attempted by e.g. Danish philosopher David Favrholt (2008) and is evident in the later work of Karl Popper (1990). Favrholt emphasises the

development of conceptual thinking by focusing on the fundamental notions of divalent logic and, on the interactive side of human behaviour, on problem-solving and communicative practices. Popper, however, stresses the essential limits and possibilities of rationality for different species by attempting to create a factual link between theories of evolution and rational consciousness. Both philosophers are rooted in the analytical tradition within epistemology and have a scientific understanding that is modelled on natural science rather than on the humanities. While both introduce and apply a pragmatic perspective, they focus on the classical aspects of rationality, including logic, cumulative knowledge, and theoretical explanations.

In contrast with the two philosophers, the Aalborg model traditionally relies on a form of intuitive and learned common sense as well as on a slightly unclear version of contextualisation (Kjersdam and Enemark, 1994). Basically, this model moves the epistemic synthesis from a logically dependent rationale to a more pragmatic rationale, hence introducing a project (Krogh, 2002). This synthesis is apparent in how problems are used within projects. When solving a problem, it is important to take an inter-disciplinary approach that focuses on transcending the inner logic and subjective configuration of the disciplines in favour of the pragmatism of the cross-disciplinary use of theoretical and empirical material suited for the particular task. There is a slight shift in semantics for the key concepts, indicating that the situationalism, which is now called contextualism, is shifting its focus from being substance-oriented to being action-oriented. This shift is also interesting as regards the external dependency of the university and the learning process of PBL. That can now also shift from substance to action. For example, the world outside the university is not influential in terms of things, such as facts; rather, its power arises from actions, such as purposes, possibilities, and usability; which can also indicate a shift from university educations providing explanations to providing professions.

On the requirement for ethical awareness within the epistemology of the Aalborg model

I looked briefly at a form of epistemic background for understanding the aspects of university educational programmes that centre on student-driven and problem-oriented projects. Two key components are found in the concepts of context and professionalism. The first concept relates to the transgression towards epistemic positions that conveys knowledge as something situated in a particular social and historical context. Being “situated” does not imply that the knowledge is

expressed in a particular context, but rather that it depends on this context as a source, as a means and a purpose for its subsistence. A context may consist of nearly anything, including the traditions and halls of conventional disciplinary academia; hence, we note the second concept, which is professionalism. This concept refers to the university's emphasis on training its students in ways that allow them to develop skills and a self-image to act in the contexts in which they participate. Unless a university wishes only to train its own future employees, the contexts in which the emerging professionals must act successfully will be found outside of the university walls.

I suggest that this type of epistemic approach to knowledge and education raises challenges for the validity of what is taught and for what purpose because of the changing epistemic jurisdiction from the confinement of a disciplinary and subject-specific academic field to the contextual and professional aspects of the Aalborg model. The challenges are a question of how to understand and express the significance of the knowledge expressed in the different forms of know-how and how to evaluate and assess the quality of that knowledge and know-how. Here, the epistemic perspective borders on the realm of ethics because we are addressing the value of these educational programmes.

Before continuing on the ethical track, I must clarify the support for the epistemology that I present as essential to the Aalborg model. I begin with a paper that was presented at the 2nd international research symposium on PBL (Melbourne, 2009) by Li, Du and Stojcevski (Li and Du are affiliated with Aalborg University). The paper is concise regarding its claim on conditions for transforming a regular university to a PBL university, and it relies on previous research and a case study. The paper argues that PBL should be viewed through four principles. In the PBL literature, many texts describe the standard characteristic of PBL in terms of core principles. In their paper, the authors describe the core principles as 1. problem-centred learning, 2. student-directed learning, 3. a social approach and 4. interdisciplinary learning (Li, Du and Stojcevski, 2009). We can detect two crucial elements in these principles. One is the focus on developing personal skills — such as communicative, practical and intellectual skills — in developing the ability to apply various theories and methodologies to a particular issue. The second element is the authors' emphasis on the students constructing knowledge by participating in different forms of cooperative progression and being in charge of their own learning processes and outcomes. These two elements indicate the professional and contextual idea as the basic underlying principle for preparing the students for graduation. As the authors argue,

[i]n this sense, problem offers students authentic context and experience to scaffolding learning, and assist students to relate the knowledge they learn in class to practical life. /.../ In real work situation after graduation, people have to work together and cooperate with other individuals and thus the interpersonal communication skills are indispensable for them. /.../ In real situation, the problem is so complex that cannot be successfully dealt with by methods within one single subject or discipline (Li, Du and Stojcevski, 2009, pp. 2-3).

Li, Du and Stojcevski then relate the principles to the process of a university executing a shift to a PBL pedagogy by addressing its curriculum, structure, resources and infrastructure, and — perhaps most interestingly — its organisational culture, as “without the change of organizational culture, the change will be superficial and cannot sustain since the value, attitude and behavior of the organizational member do not change” (Li, Du and Stojcevski, 2009, pp. 6). Unfortunately, the paper does not develop this point more fully; which naturally relates to the ethical perspective within PBL, and probes the value of its own practice and purpose. The authors are satisfied with claiming the importance of the organisation to justify the rationale of PBL by creating a supportive culture for PBL. The norms, values and assumptions related to the practice of PBL are to be taken up by the organisation, i.e., its members are to carry and believe in it by applying the four principles. In the paper, this approach is particularly apparent in the case study.

The application of the four principles becomes clear as Li, Du and Stojcevski explore the changes in curriculum, infrastructure, and semester composition with the introduction of facilitators and group-based project work. However, these practical changes aside, the underlying principles of context and especially professionalism are associated with the value of these changes, i.e., with the reasons for changing to PBL, as I have claimed. This perspective emerges in the case study: “In the year of 2005, Victoria University in Melbourne, Australia made the decision to deliver its engineering programs through PBL model so as *to cultivate its students with more generic skills and soft skills and promote employability of its graduates*” (Li, Du and Stojcevski, 2009, pp. 7; my italicisation).

The paper’s main flaw is that it does not recognise its potentially dangerous paradox: it claims the popular notion of knowledge to be constructed and contingent both socially and individually (another potential paradox) but at the same time advocates a realistic and classic objectivistic ontological stance. The paradox is that, with such a position, we risk creating a categorical gap between our knowledge of the world and the reality of the world that we cannot overcome. In the argument’s extreme version, we are faced with the choice between trusting the value of the

knowledge we carry and create independently in the world, or trusting the value of the reality that surrounds us and regarding which we have no authority. In the paper, it is obvious that the latter option is preferable. In its extreme form, the contextual becomes exclusively external to the actual rational subject, whether that subject is translated as the academic student or the epistemic interest of the project. Adding to this notion in the professionalism that entails the pedagogical conceptualisation of know-how, i.e. knowledge as action, we can grasp the danger of this paradox. The danger is that if your knowledge is only as good as its ability to help you successfully adapt to / function in your environment, and at the same time, if you cannot influence that environment, then knowledge is reduced to reactive application, and the value of your knowledge (the truth, if you will) is decided by forces outside of your control. In this sense, the value of PBL becomes the opposite of its own principles of student-directed learning and problem engagement.

However, these conclusions are the result of analysing the consequences of the paper's presumptions to the extreme. One may argue that the paper addresses some practical aspects of changing to PBL, while indicating the necessity of discussing the reasons for this change amongst the members of the particular organisation. In such a discussion, the potential dangers and problems, such as those described, can be explored and perhaps avoided. However, I believe that such papers can be counterproductive if they do not take their own presumptions seriously and consider their positions carefully. In this case, I challenge the authors to critically develop their argument regarding organisational change and to consider another important and related factor in the shift to becoming a PBL university, namely the difficult but necessary process of establishing respectful relationships between the university and the different interest groups and stakeholders, organisations and businesses. I will explore the first of these two issues with the assistance of another article.

Erik Laursen (2004) addresses the development of the Aalborg model in the light of how Aalborg University evolved during its first 3 decades (1974-2004). Laursen traces the relationship between the principles of PBL and the culture and attitudes amongst staff and students. He describes an initial period of enthusiasm, innovation, impact and power. The second period was a time of confusion, widespread doubt and misgivings that threatened the Aalborg model. However, during the third period, the PBL pedagogical model was embraced because of the positive responses and endorsements from outside the university. The article continues by developing a hypothesis regarding the content and the application of the model that, to a large extent, is based on comparing

the acknowledgement, comprehension and use of PBL during the first and the third periods. In this sense, the article demonstrates what Li, Du and Stojcevski only theorised: the importance of awareness and the implications of the changes in the organisational culture in which PBL is practiced. That is, becoming a PBL university does not merely entail implementing particular practices and adopting particular principles; rather, the embedding of these principles and the performance of these practices by actual members of the organisation make PBL — the Aalborg model — a reality. Moreover, PBL — in this case, the Aalborg model — is established and understood in slightly different variations, as Laursen concludes, not only over time but also across a university campus and the various academic disciplines. (Laursen, 2004).

Laursen's main concern is that the success of the Aalborg model during the third period largely depended on a general trend of emphasising new academic qualities that fit the PBL pedagogical model, such as a focus on individual development, the ability to be theoretically flexible and adaptable and the constructive perspective on knowledge competences and validity, instead of classical academic virtues such as a disciplinary depth and a disinterested orientation. Laursen summarises the appropriateness of the Aalborg model by suggesting a change in the comprehension and practice of the model from initially being concerned with interaction, power and influence over what is taught to an emphasis on student learning. The learning concept that emerged and that the Aalborg model came to represent focused on 1. learning processes being triggered by disturbances, 2. knowledge as seen through its applicability or the competence of being useful, and 3. developing meta-cognition or the ability to reflect on oneself. These three characteristics point to the core concepts or principles of contextualisation and professionalism. These contexts promote disturbances and evaluate applicability, and the professional perspective formulates the individual competences, performances and self-images. The final perspective describes students shopping between different academic modules, creating their profile not on the basis of disciplinary progression but rather on the basis of their needs vis-à-vis preparing for the job market.

Laursen points to a specific effect of this change amongst the teachers and lecturers at the university. As the perspective of individual student learning increases in dominance, the lecturer moves away from an integrated position of developing a mutual learning process with the students and the educational programme as such to providing a commodity that the student decides whether to integrate into his / her educational profile. This shift has two crucial effects. The first is that the lecturers have less ownership of the educational programmes that the university provides and

thereby have less interest in the outcome of these programmes, thus allowing other stakeholders and interests to determine the educational outcome. However, this tendency also promotes an increase in disciplinary thinking amongst the lecturers, so that they return to being intellectual authorities in their specific areas.

Furthermore, the tendency gives rise to a dissonance between the contextual and interdisciplinary profile of the graduate and the disciplinary isolated and specialised profile of the researcher / lecturer. Laursen makes the claim that such divergence can result in weaker intellectual progress in the educational programmes (and the students pursuing them) and confusion regarding the purpose of the educational programmes. In my view, this dissonance relates to the question of the value of an education, and in this particular case, the determining ethics of the Aalborg model. Laursen's response to this last challenge is to stress the importance of project work and project evaluation as a commitment both from the students' points of view and from those of the lecturers, the idea being that the project can function as a creation of meaning under the umbrella of all the elements of the educational programme.

I am not opposed to Laursen's idea, but I believe that it lacks one vital component. The conditional component for the project being able to develop as Laursen suggests is the relationship between the students and their lecturer, who now acts as the project facilitator. If this relationship is to bridge the divergences in profiles and to allow the project to fuse the divergent components, it must be based on a shared interest or intellectual investment in one another. This shared interest is not a question of how we can benefit from each other, i.e., what can I take from you, but rather, it is a question of what we can develop together, making the issue of relating to each other important. This conception calls for a shared intellectual curiosity, a shared commitment to the problem, a shared involvement in working with the project and a shared educational discourse. The establishment of such a relationship is seemingly easier in a hierarchic disciplinary discourse working with a theoretical problem than it is in the Aalborg model of an equality-conscious interdisciplinary discourse working with a practical or common-sense problem, but that is a false conceit. In the disciplinary programme, the relationship is not held together by people investing in each other or sharing a mutual development but simply by the discipline itself. It is in the discipline that students invest and share, and the interests and the problems of the discipline establish the relationship. The particular people — students and facilitators alike — become superficial and exchangeable components,

which is something altogether different from the relationship, shared investment, perspective on learning processes, educational outcome and values for which a PBL project stands.

The educational values and intellectual virtues that the relationship between the students and the facilitator evokes and nurtures are mirrored in the overall attitudes of the organisational culture towards PBL itself. This is a challenge because the core principles of contextualisation and professionalism seem to hinder this relationship and therefore the shared values and intellectual virtues, thus making the faculty and the university as such distance themselves from the students (or graduates) in the sense of divergent interests and misaligned evaluation criteria. The obvious risk is that the values and intellectual virtues of the students are formed and acknowledged by external perspectives and not by internal commitment, as seen when the interdisciplinary project and the disciplinary lectures / courses are not integrated by the facilitator. A similar struggle as that of the project and the relationship between students and the facilitator formulate repeats itself at a higher level, i.e., in the case of the “project” of university education and the relationship between the institution of a university and the stakeholders and interest groups, organisations and businesses in its milieu. Thus, we must question the roles of universities and university education in the society at large, but this issue falls outside the scope of this paper.

I have attempted to demonstrate that, through its principles and practices and as exemplified through the project work, the epistemology of the Aalborg model carries some values and intellectual virtues that are shaped through students’ learning orientation and practical circumstances. At the same time, the model poses some important challenges in terms of entrenching these values and intellectual virtues in an academic environment. In the paper by Li, Du and Stojcevski, one challenge is exposed as the difficulty of combining a constructivist epistemology with a naïve realistic ontology as attempts are made to implement the PBL pedagogical model. In Laursen’s article, the challenge emerges in the dissonance between the lecturer’s disciplinary and subject-oriented position and the students’ interdisciplinary and action-oriented position, as their mutual relationship, being the basis for project work, must be established. The risk I have pointed to is that, due to the complications of these challenges, the university and the academic staff become detached (“the Li, Du and Stojcevski challenge”) or estranged (“the Laursen challenge”) from the values and the intellectual virtues that the students are striving for and that the Aalborg model promotes. To avoid this risk and address the challenges, the epistemology of the Aalborg model requires ethical awareness that addresses the issue of the intrinsic values and

intellectual virtues entailed in the comprehension and application of the core principles of contextualism and professionalism. In short, lecturers at a PBL university cannot hide behind the evaluating corpus of their disciplines but must face the complicated task of embracing the principles of contextualism and professionalism as their values and intellectual virtues. An educator at a PBL university must engage with his or her students not with the intention of recreating disciplinary scholars (like the educator her/himself) but rather with the intent to develop the students as future academics in our society.

Which part the educator plays—i.e., what values and intellectual virtues is conveyed by employing the principles of the Aalborg model—is what I will later term the rational demand. First, I will examine responses to these challenges and other forms of attending to the need for ethical awareness.

Ethical solutions to the consequences of the requirement

The principles of contextualism and professionalism can be understood in various ways. They may imply a perspective of socio-economic dependence and political-historical structures, or they may involve an action-oriented epistemology or a theory of situated common sense, or they may relate to ideas of pragmatic citizenship or a hermeneutic of experience, or they may echo popular terms like performance, network and entrepreneurship (Illeris, 1974; Schön, 2000; Kjærdsdam and Enemark, 1994; Dewey, 1997; Hermansen, 2005; Ziman, 1994; Sarasvathy, 2001).

As the notions are spread across the epistemological field, the values and intellectual virtues they suggest are also widely scattered. For example, when Dewey (1997, pp.135-144) describes the abstract and the concrete through terms like acquaintance and intellectual, he connects the concrete to thinking that is used as a means to an end beyond itself, while the abstract refers to thinking as a means to further thinking (Dewey, 1997, pp. 138). However, he then notes that abstract thinking is necessary for “the *emancipation* of practical life—to make it rich and progressive” (Dewey, 1997, pp. 139). He then develops a model for progression that begins with practical problems and moves to theoretical knowledge and back again with the educational aim of securing “a balanced interaction of the two types of mental attitude” (Dewey, 1997, pp. 143). The value of this intellectual succession is to become knowledgeable about the particular circumstances that constitute one’s life, thereby enabling one to become a better person (“of a higher order” Dewey,

1997, pp. 142) and to delight in the activity of thinking. The intellectual virtue is the pursuit of theoretical knowledge through a harmonic and pleasant interactive comprehension and application of this knowledge in one's everyday practices.

However, the value and intellectual virtues that we find in Sarasvathy's ideas about entrepreneurship are quite different (Sarasvathy, 2001). She promotes an idea she calls effectual reasoning. As for Dewey, effectual reasoning is thinking that involves working with means and ends in a practical setting, as well as being self-reflexive, but the emphasis here is on action and creation as processes that differ from the sympathetic progression that Dewey describes. Instead, Sarasvathy claims the need for "imagination, spontaneity, risk-taking, and salesmanship" (Sarasvathy, 2001, pp. 3) Effectual reasoning is in opposition to what Sarasvathy calls causal reasoning (which is a form of theoretical thinking) and is always in the eye of the hurricane. Thus, instead of developing analyses, one forms partnerships, and instead of using pre-existing knowledge and explanatory predictions, one emphasises the leveraging of contingencies and attempts to minimise one's losses (Sarasvathy, 2001, pp. 5). As one reads her ideas, what stands out is the value that effectual reasoning places on other people. When knowledge in itself is shadowed by uncertainties and explanatory definitions are imprecise, the underlying intellectual virtue that gives stability and security to one's reflections is the ability to establish lasting relationships with others. In so doing, one ensures the achievement of one's comprehension and practices, or as Sarasvathy describes, "sturdy urns of the future are filled with enduring human relationships that outlive failures and create successes over time" (Sarasvathy, 2001, pp. 7).

Although the quoted texts by Dewey and Sarasvathy do not speak explicitly to ethics, they describe the relationships between the comprehension and practice of the principles of contextualism and professionalism and the values and intellectual virtues in which these practices are embedded. Several studies directly address the need for ethical consideration. The methodological work of the former Aalborg researcher Bent Flyvbjerg (now at Oxford University), who developed his own methodology aimed at the discipline of urban planning but later extended it to social science in general, makes obvious use of the political and ethical rationality of Aristotle, the power analysis of Foucault and the pragmatism of Richard Rorty. Flyvbjerg distances himself not only from traditional academic perspectives (i.e., an objective, disinterested, observant epistemic position)—as the Aalborg model always has—but also from other possible ethical perceptions within the Aalborg

model that originate in, e.g., a Marxist or a deontological perspective (Flyvbjerg, 1998, 2004a, 2004b).

In his article “Pronetic Planning Research”, Flyvbjerg presents four principal questions that lead to nine specific guidelines and that emphasise an orientation towards a mixture of methodological and philosophical notions such as power and value, the concrete and narration. Even if Flyvbjerg addresses the issue of research and not teaching or facilitating as such, his ideas are naturally compatible with PBL (the applicability and cross-disciplinary view of theory, the problem-based perspective, the meta-cognitive development, etc.) and are also widely used and recognised as a methodological approach to project work within the Aalborg model.

Flyvbjerg’s view on the principles of contextualism and professionalism can be identified through his different ways of pointing at the importance of working with and in a real setting (i.e., not an academic environment) by means of, e.g., guidelines such as “get close to reality, emphasize little things, look at practice before discourse, study cases and contexts, do dialog with a polyphony of voices, etc.” (Flyvbjerg, 2004b pp. 295). As Flyvbjerg explores these guidelines, it is even clearer that the principle of contextualism is seen through both an Aristotelian view of the importance of the particularities and circumstances and through an ontology that combines a realism of facts with the power of human action into a notion of practice that carries the weight of evidence that is independent of the researcher and thereby constitutes a dominating source of validity. In my opinion, Flyvbjerg’s comprehension of contextualism vacillates between power and concrete realism and in what sense defines a human action as one or the other or both at the same time. Flyvbjerg largely ignores this issue, which is unfortunate because it creates an imbalance with respect to the narrative side of his methodology. The narration that is developed in the project / research is split between a pure descriptive element and the evaluation and interpretation of who gains and who loses, whether it is a desirable development, what should be done, etc., (Flyvbjerg, 2004b pp. 290). To answer the questions require an additional component beyond that which the untainted facts can provide; it requires some form of judgment. To provide that judgement, Flyvbjerg establishes another interesting combination, this time between Aristotle and Nietzsche, and in doing so demonstrates his comprehension of the principle of professionalism: what am I able to do? Remember that in the setting of university education, this question is equivalent to the question “what do I know?”

From Aristotle, Flyvbjerg borrows the term *phronesis*. This term represents a form of ethical reasoning that, in Flyvbjerg's version, is "deliberation about values with reference to praxis. Pragmatic, variable, context-dependent. Oriented toward action" (Flyvbjerg, 2004b pp. 287). It is important also to note that *phronesis* should be seen as different from universal and objective scientific knowledge (*episteme*) and from production-oriented instrumental knowledge (*techne*). This moral reasoning is developed not by looking for general explanations or by using deductive definitions but by being committed to the particular case. Here, Nietzsche (and Foucault) aid the conception in the sense of formulating the particular in terms of power relations, conflicts and differences, and even brutal and pragmatic conditions (Flyvbjerg, 2004b pp. 296f). I found this combination mismatched. Aristotle's *phronetic* reasoning, as a way of acting on behalf of the harmony of *eudaimonia*, through weighing the golden mean and developing the virtues of the human character, must be in a form of ethical opposition to the nihilistic and free-spirited will to power of Nietzsche and the critical (and scientifically historical) genealogy of Foucault (Aristotle, 1967; Nietzsche, 1989; Foucault, 1984). However, that is a philosophical debate that may have an impact on the value behind and the reason for claiming the virtue of a *phronetic* reason. Flyvbjerg is satisfied with claiming the existence of the virtue as such and argues that people should evaluate the terms of power and value in the particular cases to reach a proper understanding and establish an effective practice (Flyvbjerg, 2004b, p. 291),

In short, we can conclude that the value that Flyvbjerg promotes should have a positive impact on the context in which people live and work. The intellectual virtue that makes this approach possible is a form of moral reasoning, that is, a skill or a character trait that develops through understanding power relations on a case-by-case basis and evaluating the consequences of the actions that occur and follow (he calls this "situation ethics", which also entails a form of contextualised common sense).

I am sympathetic to Flyvbjerg's ideas and their intent. His perspective meets the request for ethical awareness that the epistemic position of the Aalborg model calls for by highlighting the importance of self-reflection in a contextual light. That is, Flyvbjerg states the benefits of constantly addressing yourself (and your work) with questions concerning contribution, impact and improvement with respect to the surroundings, thereby forecasting questions of responsibility and consequence analysis. By using the terminology of Aristotle, he also fashions a character project, thus managing to clearly attach the request of ethical awareness to the actual individuals involved. However, the

ambivalent philosophy that constitutes the position causes it to lose some of its strength and impact power. For example, the nihilism in the dissonance between authenticity and constructs in existentialism give rise to a different set of orientations than the harmony and essentialism of Aristotle or the resolution and progression of a pragmatic arrangement. It seems clear what Flyvbjerg wants to say, but it is less clear what he actually means by what he says.

The greatest weakness of Flyvbjerg's answer is its lack of faith in the rationality of sound arguments and its one-sided approach to the complexity of human relations. I believe that his rejection of logical rationality derives from the content of the cases that he has studied and his dislike of the dominating paradigm of his field; however, he forgets why he studies these cases and what his capacities are. These cases may expose a collapse of universalism, positivism and logical judgment (Flyvbjerg, 1998), but we (as academically educated individuals) do not need to give up on rational reasoning and instead explore or exploit other intellectual virtues. I will return to this issue later. The other point of criticism relates to our relationships. The focus on power and differences might overshadow some of the aspects of human relations that are equally important when we attempt to comprehend the impacts and possible improvements we pursue, such as trust, openness, and empathy. To some extent, these aspects are necessary conditions for creating an environment in which the reflection on values and the critique of power relations are even possible. I will revisit this topic later in the paper.

I will now turn to another writer, Alexandre Pais. His research field is mathematics education, and he recently completed his PhD at Aalborg University. Pais does not directly address the Aalborg model, but the focus of his research is equivalent to the principal notions of contextualism and professionalism. In two articles (Pais, 2011 and 2012), he shows us how these principles are translated into the setting of research on mathematics education by the so-called social turn in the field, which has led to a focus on the use-value of mathematics and the creation of didactical / technical changes in the teaching of mathematics under the banner of mathematics-for-all (Pais, 2011). Pais is critical of this focus and seeks alternative approaches in the theoretical constructions of philosophers such as G. W. F. Hegel and Karl Marx, and in the further interpretations of Jacques Lacan, Frederic Jameson and Slavoj Zizek, and among researchers of mathematics education, primarily P. Dowling.

Pais' position can best be described as ideological, and in that sense it is anti-capitalist and anti-liberalist. His critique is that the premises of the socio-economic structure of Western democracies

have established themselves as the “concrete universal” (Pais, 2011, pp. 7; quoting Zizek), creating their own perceived antagonism in the form of technical alterations in the pursuit of ideological achievements, which are hiding the actual dichotomies and paradoxes under the dominating value of the systems of self-preservation (Pais, 2011, pp. 5-12). Thus, the researchers who focus on improving the didactics of teaching mathematics and who believe that mathematics is valuable in the way it is used in the society are missing the point because they are simply addressing the problems by means of the very system that creates the problems. For example, the researchers who try to improve mathematical didactics because of their belief that mathematical skills make everyone a better-equipped citizen will never succeed: the system in which we learn / teach mathematics is a system of exclusion and competition and thus is not open to all. Segregation, not utility, is its main value (Pais, 2011, pp. 17-19). Pais goes so far as to claim that even the idea of mathematics being useful in everyday life, i.e., improving the ability to partake in society and working life, is a false image that is only sustained by the repetitive chant of researchers in the field. As Pais notes,

[w]hile mathematics may not be very useful as a mean to understand the world around us, the very discourse on its importance contributes in a fundamental way to the exceptional utility this science has within school's credit system. The more importance is given to mathematics in terms of intelligence, self confidence, mastering the world, democracy and the like, the more this science becomes important as an instrument of social selection (Pais, 2012, pp. 19).

Pais' attempt is now to view the impact and significance of mathematical education differently, that it is not about use-value but rather exchange-value (Pais, 2012, pp. 23; quoting Dowling). Thus, we must not take the failure of attempts to carry out ideas such as mathematics-for-all to be unfortunate setbacks due to contingent circumstances but to be serious and clear symptoms of the sickness (or wrongness) of the system itself. By exchange-value, Pais is referring to educational programmes as programmes of evaluation that have the purpose of, through exams and graduation, labelling people with a certain leverage so that they can bargain and position themselves well in the job market and in society by utilising their diploma as a commodity.

By turning this idea into the conceptualisation of the epistemic position of the Aalborg model and the request for ethical awareness, we can say that Pais comprehends the contextual as the joint ideological (as historic materialism) paradigm of capitalism and liberalism setting the tone of society by which the university is determined. The notion of professionalism is not viewed as a

notion addressing skills but a notion of titles and the acknowledgement of academic degrees. The idea of the Aalborg model providing useful know-how and constituting good preparation for the working life and citizenship outside the university is an illusionary vale that discloses the truth that the intellectual virtue that the Aalborg model provides—the same intellectual virtue that all universities provide—is a diploma. That diploma only has value as long as there are people who do not have one.

I wanted to mention Pais' work because it represents the possibility of a completely different view of the Aalborg model. His position is critical, forcing us to rethink the complexity of our own rational structure and the axioms that we took for granted. Pais' perspective also takes seriously the idea of the university being constituted by and through the relationships it is involved in, going so far as to give the surrounding ideological structure the prevailing and defining role. These two aspects are important for making a thoughtful analysis of the epistemic position and ethics in regard to the Aalborg model, thereby making Pais' work relevant. However, Pais' critique and conclusions are misdirected, rendering a parallel interpretation of the values and intellectual virtues within the Aalborg model misguided.

First, Pais fails to define the subject matter of mathematics. For Hegel, as for Dewey, the interaction between the abstract (subjectivity / *Geist*) and concrete (objectivity / *Dingheit*) constitutes the subject matter and permits the emancipation of knowledge (concept / *Begriff*) to occur (Hegel, 2005). In Pais' articles, we are only presented with mathematics as a concept already in existence, which makes the subject matter unclear and leaves the concept hollow. One could argue that Pais' subject matter is the research field (and not mathematics), but then his concept becomes a meta-concept, running the obvious risk of becoming meta-physics. Simply stated, it is difficult to value a critique of mathematics as useful in mundane life unless we understand what is meant by mathematics, mundane life and useful. If these concepts remain unclear, we are left with a decision to believe in one or the other established discourses.

Following this line of reasoning, another gap in Pais' position becomes apparent: the scope of the ideological premise (and the consequences of the theoretical / philosophical paradigm). There are two aspects to this failing. One is whether Pais' own perspective can escape his own premise. The other is how to interpret the actual or possible referential range of the abstract and axiomatic premise. Stated simply, if I claim that a structure is inescapable, where does my critique of the structure originate? Either my critique is also part of the structure, or the structure is not

inescapable. Thus, my critique is either the opposite of what I thought it was, i.e., it is really an anti-critique that upholds the structure, or it is a built-in flaw in the structure that renders the structure ultimately self-destructive, or the premise of my critique is wrong, or it is logically false. In Pais' case, this is a question of whether the capitalist and liberal society incorporates its own destruction or not, that is, whether it will eventually collapse by its own default, or if the forces to destroy it must originate from somewhere else. I doubt if there is a one-sided truth to that equation (the history of the fall of totalitarian regimes tells a more complicated story), but as long as Pais' position remains ambiguous on this point, the critique as such loses the powerful backing of a source of origin.

The other side of Pais' second gap pertains to the Hegelian heritage of his thinking. I would claim that in his most profound work (*The Phenomenology of Spirit*) Hegel rarely speaks of just one matter but is always letting his voice speak in a constant simultaneous analogy between the individual and the communal, between a person and a society, or between individual consciousness and a culture. Hegel's approach is similar to Plato's in *The Republic*, where he at the same time tells the story of the structure of a state and the structure of an individual. Hegel's brilliance in this respect makes it possible for Lacan to construct a Hegelian psychoanalysis and for Marx to turn Hegel's philosophy into the politics of socio-economics, with the former focusing on the development of human beings and the latter on the development of societies. Hegel's approach also forces us to accept the equivalence between "state-structure" and "individual-structure", making it impossible to solve the enigma of a free-willed and culture-bound personality, which is the subject of Nietzsche's philosophy. Hegel himself escapes the problem through his different conceptualisations of the absolute, and as later philosophy has shown, that concept might also be interpreted as more real than is epistemologically clear (Hartnack, 1999); however, that subject is for another paper. In the case of Pais, this analogy seems less reflected, and the bulk of his theoretical baggage is in the form of the socio-economic paradigm. Therefore, Pais cannot allow the individual the freedom to explore the phenomena and to construct the concepts that are of a constituting character. Rather, he leaves the individual unattended and forces us to interpret his ideas as if the culture (the second nature of the society) is the all-powerful and dominating factor in constituting the determining structure (i.e., the concepts of comprehension and the phenomenon of practice).

Pais' work is illuminating and important; however, it is also lacking in some vital aspects, including the lack of clarity of certain basic presumptions and the risk of being read as metaphysical speculation. These problems make what he says less powerful than the fact that he actually says it. What I have been attempting to demonstrate is that Pais allows us to question the reasons behind the ideological structures that constitute the various declarations, aspirations and procedures we deploy in our reasoning about, development of and argument for PBL. Pais provides an interesting perspective, including the idea of acknowledgment of degrees and diplomas as vital to the effect or use of university educations. However, he loses sight of the fact that the people involved — the students, the lecturers and facilitators — are not just cogs in a machine but rather are actors who generate and enact essential relationships that affect the outcome of a university education. In line with this relationship lies the relationship, not just the structure, between the university and its surroundings. By disregarding the idea of a relationship, it becomes difficult for Pais to see the complexity of what exactly it is that a university, a lecturer or a facilitator can give a student and coming citizen. This fact is important if Pais' perspective is to avoid promoting the same external dependency as seen earlier. It is therefore at the core of the ethical request as such, i.e., for the university and the university staff to understand their roles and to contemplate their practices. All the facets, positive and critical, of my exertion into the work of Dewey, Sarasvathy, Flyvbjerg and Pais lead me closer to the concept of rational demand.

Through the epistemological principles of contextualism and professionalism, I have viewed different perspectives on the values and intellectual virtues that these principles entail. It has been my attempt to address the sense in which these principles are at the core of what actually drives and forms the Aalborg model in terms of how it enacts its practices and promotes its credentials. This paper's hypothesis is that the epistemology of the Aalborg model entails the need for being ethically aware of what it creates or wants to create. It must address (and thereby possibly influence) the value behind the actions, appearance and culture of the model. The model cannot rely on either a defining, contingent self-explanatory pursuit of growth or on a form of reactive and compulsory sustainability masking an external dependency. These types of comprehensions and practices will lead to the corruption of the model itself, for example, through a constructed dichotomy of theoretical professionalism and practical professionalism, instead of a rational professionalism, and the context of struggles, forces and establishing factors instead of the chance for a relationship. Having set this stage, it is time to examine rational demand more closely. In addressing the issue of

rational demand, I will also attempt to demonstrate how the Aalborg model is capable of incorporating this aspect into its educational process.

Intermission: Three Stories

I will now share three different stories. A few years ago, I taught a group of mathematics students in their second semester. They were writing a project on the four-colour theorem problem. In [mathematics](#), the four-colour theorem, or the four-colour map theorem, states that for any given separation of a plane into [contiguous](#) regions, called a *map*, the regions can be coloured, using a maximum of four colours so that no two [adjacent](#) regions have the same colour. The interesting point is the proof of this theorem. The theorem was first formulated in the 1850s and was made publicly known in 1879. In the years to follow, different proofs were proposed but were later disproved and rejected. It was not until 1979 that the theorem was finally proven, this time — and this is the point — by the use of a computer, making it the first major mathematical theorem to be proven without feasibility by the human hand. The students' project came to investigate the history of mathematics and venture into the philosophy of mathematics in its attempt to understand what can be called and accepted as a mathematical proof, thereby addressing the very core of the academic discipline of mathematics. In their exam, all of the students received top grades.

The next story comes from my teaching experience. I taught a class composed of second-semester students studying computer science, mathematics and software engineering. This particular lecture was on the history of science as part of a theme on cross-disciplinary science. During class, we were debating the discipline of computer science. We moved from trying to date the birth of computer science to asking how to define it at all. It was a lively debate, and eventually the students settled on the impossibility of defining this discipline, or at least of separating it from other disciplines such as mathematics, mechanical engineering and physics. A few minutes later, the same students proclaimed the argument of cross-disciplinary work and cross-disciplinary science as being dependent on disciplinary knowledge and disciplinary-founded ontology. When confronted with the inconsistency of the two positions — not being able to define their discipline and the dependence on disciplinary domains — the students quickly remarked that the class hour had finished.

My last story is from a workshop session I held with a group of international students pursuing a master's programme in business administration and entrepreneurship. The workshop was a part of a course on qualitative methodology that I have been teaching for many years. I have formed the course as a mixture of technical / practical training in methods, critical and rational conceptualisation of core elements and a historical perspective on the development and use of scientific methods. I am glad that the course runs both during the autumn (part one) and the spring (part two) because, due to the study board's generous assignment of the number of hours and its tolerance towards my composition, this offers a unique opportunity to work with the students by talking to them and getting to know them. During this particular workshop, we were talking about creativity and entrepreneurs. We analysed several texts on the subject that I had provided and then talked more freely. During the workshop, the students presented and argued for various different interpretations of entrepreneurship in a dialectic fashion. Once we had settled on one understanding, i.e., that entrepreneurs act out of emotional engagement, we ventured in another direction by discussing whether entrepreneurs act out of conditional necessity. The most prominent debate turned out to be about the solitary and egocentric entrepreneur versus an understanding of entrepreneurs as dependent on and created by the people around them. Ultimately, the students began to think in new terms. For example, instead of associating entrepreneurial risk with opportunities and costs, we examined it from the perspectives of trust and responsibility. Instead of considering entrepreneurs to be individuals who do things, we considered them to be individuals who are allowed to do things and — more importantly — allow others to do things. What happened at this workshop was that the students, by way of joint and rational discussion and analysis, began to comprehend one of the key concepts and constituting phenomena in their educational programme and coming profession in terms that evoked an ethical perspective. I have seldom been as pleased as I was at the end of that session.

The Ethics of Rational Demand

My stories illustrate what I term rational demand. Through (philosophical) reasoning, conceptual analysis on the basis of rational discussions and open-minded and critical thinking, using their experience, following their interests and engaging in what they are presented with, students invest time and effort in the task of comprehending the core qualities of what they are learning and —

more importantly — what they are becoming. In the light of the Aalborg model, this process allows them to be better professionals because it forces them to reflect on and judge their characters and actions not as secluded structural performances but as contextually integrated constitutions.

In this way, the rational demand is a response to the request for ethical awareness that the epistemology of the model inhabits. The value that the rational demand brings is the value of a rational sanctuary, and the intellectual virtue it promotes is deliberation. It is important to remember that the rational demand is not about theoretically determined and ethically correct answers to the complexities and contradictions that arise from the implementation of the principles of the Aalborg model. Instead, rational demand offers a way of comporting the students and finding comfort in their abilities by making their comprehensions and practices reasonable in the elucidation of the relationships in which the students participates.

In the following, I will address the concept of rational demand by way of several significant thinkers and also analyse the execution of this idea in the university setting.

Gardner and developing your mind/minds

In 2007, Howard Gardner wrote a book called *Five Minds for the Future*. Gardner had begun his academic career in the field of psychology by writing about developmental psychology in the footsteps of Jean Piaget and Jerome Bruner. He became world-famous for his theory on multiple intelligences as presented in the book *Frames of Mind* (1983). Subsequently, he shifted his focus to pedagogy and eventually moved into business studies with a position at Harvard Business School. *Five Minds for the Future* is in many ways a conglomerate of his academic journey, as it can be read as a psychological perspective on human characteristics, cognition and consciousness; a learning theory and its didactic consequences; or a prediction of the demands and advancement of successful business ventures. This sort of interdisciplinary content and structure is both the strength and the weakness of the book. On the one hand, the various perspectives and references allow for interesting connections and give a more complete, or perhaps real, picture. On the other hand, the book lacks the intensity and specifics of a more disciplined approach. As a textbook for students, especially business students, it is both engaging and inspiring, and it serves as good fodder for further discussions.

Gardner is rooted in the American tradition of Dewey, and his point of departure is that what we know equals what we do, which in turn equals what we are engaged (or interested) in, which is conditioned by what we are faced with. The modern world poses challenges in terms of developing ourselves in line with our intellectual character, with our interests and values and in response to the demands of the global and economic society in which we live. To meet these challenges, Gardner proposes five minds, or mindsets, that are essential to inhabit and nurture. These are the disciplined mind, the synthesising mind, the creating mind, the respectful mind and the ethical mind. The minds fall into three sub-categories, one that is epistemic in nature (the two first minds), one that is ethical or social (the two last minds) and one that echoes the (contemporary) need for individuality and self-controlled action oriented progress (the middle mind) (Gardner, 2007, pp. 1-21).

The disciplined mind is interpreted through a key concept of judgment. It concerns developing and nurturing a distinctive way of interacting with the world by thinking and perceiving the world in terms of conceptualising in a distinctively coherent, skilful and progressive manner. In many ways, it is about lifting one's common sense, comprehension and basic skills to a level of specialised intellectual maturity by engaging in an established discipline. This approach entails learning, through recitation and clear subject-matter, the historic and traditional knowledge and know-how of the discipline, accumulating the propositional (theoretical and factual) knowledge of the discipline and working with the methods of the discipline. This practice permits students to emancipate as a rationally determined character that is rooted and well aware of her well-ordered perspective and capable of rationally valid and justified judgments with respect to specific facts and particular skills (Gardner, 2007, pp. 21-44). It is important to remember that, for Gardner, nurturing the disciplined mind is seen as an academic progress by becoming knowledgeable as well as craftsmanship by learning to develop knowledge.

The synthesising mind, however, is concerned with the logic and well-ordered rationality of judgment but about creating meaning, or making sense of seemingly different and separate things. Through different types of syntheses — narratives, taxonomies, metaphors, rules, theories and meta-theories — the mind composes a collection of meaning; it makes sense of the impressions and expressions to which it is exposed (Gardner, 2007, pp. 47-50). Gardner points to different methodologies of synthesis, cross-disciplinary teamwork being one of them, but the key here is how the synthesising mind works with respect to experience and information. Here, Gardner speaks of “lumpers and splitters” (Gardner, 2007, pp. 62). The former expression refers to those who seek to

incorporate new —and sometimes paradoxical — experience and information within an established meaningful mindset (such as a grand theory or common sense). The splitters are those who pay attention to the separating or opposing ways of meaning that new and different experience and information bring to the established order of things (e.g., a genealogy of power and discourses).

The two minds — the respectful mind and the ethical mind — that relate to ethical matters, on the one hand, call for openness and humbleness and on the other, the promotion of work ethics and the virtues embodied in the principles of fruitful citizenship in western democracies. Gardner's ethical mind is similar to Flyvbjerg's phronetic awareness, with its Aristotelian foundation, although Gardner emphasises the role of principles as guidance for moral reasoning (Gardner, 2007, pp 136-137). Another addition is Gardner's praise of the idea of good work and being a good worker, which he has developed in a separate research project (Barberich and Gardner, 2000). The respectful mind nurtures and partakes in an environment that is non-judgmental, empathetic and inclusive (Gardner, 2007, pp. 106-114). This idea has consequences for peoples behaviour and comprehension in the sense of trying to avoid a group mentality and exclusive categorisations, and instead moving across and between groups and categories by engaging in open debates about moral and human rights, trying to serve the common good instead of selfish pursuits, acknowledging the possibility of one's own fallibility, and promoting positive and inclusive memberships (Gardner, 2007, pp. 119-120). It is clear that the idea of the respectful mind is connected to the phenomenon of globalisation and ideas about general and undisputable human rights.

The creating mind concerns risks and values as well as acknowledgement and progress. It focuses on the interface between the actions and intentions of an individual and the culture and social domains in which the individual is entangled. Here, Gardner claims that in the process of making the creating mind a successful mind, it is important that the creativity and the creation is 1. recognised / discovered, 2. embraced / understood and 3. used / has an impact (Gardner, 2007, pp. 77-94). This definition render Gardner's creating mind comparable to entrepreneurship, innovation and progressive actions rather than paradigms of contemplative artistry or playful imagination.

Gardner's theory about these five minds is exemplified throughout the book and inspires further discussion and reflection. I would like to connect his theory to the concept of rational demand. Here, the two epistemic minds are crucial. They represent the interpretation of the principles of contextualism and professionalism by showing how scholarly delight and accomplished know-how interact in the dual process of intellectual maturity and engagement in a profession. This is the

execution of the intellectual virtue of deliberation and the value of an epistemic core or safe-haven either as a “reflexive practitioner” (Schön, 2000) or as an enlightened citizen in the tradition of Dewey (Dewey, 1997), both cited by Gardner. At the heart of this development is a combination of the commitment that a disciplinary approach requires and the philosophical scrutiny and phenomenological consideration that the synthesising attempt entails. In my terms, this approach entails the core concepts that constitute a person’s intellectual character and the domain of his/her actions. The three other minds are natural consequences of this conceptualised basis in the sense that they determine the realm and evaluation of one’s practice. To be knowledgeable of the facts, skills and meaning is also to recognise values and interests that make it possible to distinguish between the right or wrong thing to do.

Herein lies the difference between Gardner’s five minds and my concept of rational demand. Gardner cannot escape the essentialist perspective of his minds. There is a general core of determining features, either as usability, appealing narratives, indisputable principles or stated facts, that forge the harmonic synthesis of a cultivated common-sense conceptualisation with the categorical component of a society structured on the basis of labour (or functionality) and democracy. Perhaps Gardner is correct in his assumptions, but the idea of rational demand does not need or even support such presumptions. Rational demand is nothing more than an unconditional call for conceptual deliberation. Such deliberation has only two sources and both are undetermined: the ontology of the world and the intellect at one’s disposal. However, the deliberation also has a medium, and that medium is the relationships in which we participates.

Hintikka and Nørreklit – the logic of constructive reasoning

The philosopher and logician Jaakko Hintikka published a collection of papers in 2007 under the title *Socratic Epistemology—explorations of knowledge seeking by questioning*. In this book, Hintikka compiles several aspects of what he calls a strategic investigative inquiry for discovering knowledge as the simultaneous establishment of justification of knowledge and the informative character of knowledge. Most of the papers address the field of epistemic logic with the intent to show that this perspective can successfully develop a logical theory of questions and answers that

solves the misguided attempt by modern epistemology (and theory of science) to create a theory for the justification of knowledge without regard for the discovery of knowledge:

A logic of discovery is possible because it is already actual. There exists a logic of pure discovery, a logic that is not so-called by courtesy, but a logic that is little more than the good old deductive logic viewed strategically. In contrast, there does not exist, and there cannot exist, a fully self-contained theory of justification independently of theories of discovery (Hintikka, 2007, pp. 2).

There are many fascinating aspects in Hintikka's work, e.g., the role and character of a pre-established system of reference for the empirical answers to experimental questions, exemplified through the role of function-extension mathematics in inductive inquiries, such as statistics (Hintikka, 2007, pp. 107-144) or the use and misuse of bracketing under circumstances defined by strategic reasoning (Hintikka, 2007, pp. 221-227). The main argument, however, is to avoid the concept of knowledge, especially knowledge as presupposed matters of fact, and instead to focus on the process of inquiries and the use of information that constitutes in an evaluative sense our ways of making decisions and our behaviour (Hintikka, 2007, pp. 12-14).

Hintikka continues to argue that the investigative approach to what we might here call a learning process allows us to bridge the dichotomy of knowledge and belief by seeing the result of an inquiry as a form of true belief. That is, through our questions and answers we have reached an adequate level of reasoning for believing that what we are investigating is true (Hintikka, 2007, pp. 32). Another dichotomy that Hintikka addresses is that between an identification system and a reference system, or what is sometimes called a what-system and a where-system (Hintikka, 2007, pp. 147-149). This dichotomy plays a vital role in my own work in epistemology (Telleus, 2011), but here, Hintikka connects it to research findings in neuro-scientific studies of our visual abilities, making an analogical argument between the role of conceptualised semantics and the role of the visual coordination to demonstrate how an inquiry approach working with possible alternatives and directed structures aims at reaching a synthesis of the two types of systems, a synthesis that is already presumed in our use of ordinary language (Hintikka, 2007, pp.151-157).

Although Hintikka's book is primarily directed towards researchers in epistemology and especially epistemic logic, it has great relevance here as well. The book is definitely an attempt to formulate—logically and linguistically—the strategy of inquiries in terms that are similar to the idea of rational demand. That this strategy is logical in the sense of, e.g., logical inferences and acceptance and

rejections under the rules of bracketing, is also clear. Hintikka also refers to logical excellence as a virtue and mentions — not ironically but iconically — both Sherlock Holmes and Inspector Maigret as amusing and apt examples. What is more interesting from my perspective is that we obtain a reasonable definition and reflection on what the relationship aspect of the rational demand might be. With Hintikka, we can understand this aspect in terms of an inquiry that is established through questions and answers. The skill or know-how that the rational demand instigates us to perform is that of asking things, investigating things, and interrogating things in the pursuit of formulating reasonable or even true beliefs about things. This approach could be the beginning of a hermeneutic model, but for Hintikka, it is a logical one (Hintikka, 2007, pp. 13-14).

Hintikka leaves one important question unanswered, and that is why we initiate an inquiry in the first place. The delight of logical reasoning and the beauty of the structure of argumentative questions posed to relevant sources of information are hardly enough, nor are claiming this to be the oldest and most authentic form of philosophy and conceptualising the virtue and icon of Socrates. To answer that question, we must revisit the Aalborg model and re-enact the principles of contextualism and professionalism. In so doing, we realise that Hintikka's position must be connected with an adequate ontological position as well as an ethical consideration. In short, the inquiry must take place in some form of setting that indicates the values and the motivation and consequences of the inquiry that is not isolated to the inquiry itself. For these perspectives, I turn to philosopher Lennart Nørreklit and the theory of pragmatic constructivism (Henriksen et al. 2004, Nørreklit 2009, Nørreklit et al. *forthcoming*).

The first thing to do is work to with the concept of reality. This concept is important because we need it to comprehend and practice the principle of contextualism. Nørreklit uses two main arguments for creating a perspective of reality that is pragmatic and constructed. One is to separate the notions of world and the notion of reality through the simple exercise of claiming that we can easily talk of and comprehend the notions 'the real' and 'the unreal', but there is no such thing as the unworld (Nørreklit, 2009, pp. 275-276). From this argument, he establishes a universe in which reality is constructed and thereby changeable and partial through the relationships that the individual (or actor) forms with the world around him / her, similar to a world of phenomena. The second argument states that the constructed reality is evaluated as working or not working, or as making sense or not making sense, with the positive outcome being termed as real and the negative as unreal. The argument is supported by an analysis of the notion of reality itself — in Danish,

virkelighed, or German, *wirklichkeit* — that clearly indicates the element of functioning. The definition is drawn from that which works, in combination with the English reality, from Latin *reas*, meaning thing. Thing is explained as a place of unity in the sense of connecting, concentrating and integrating elements into one (Henriksen et al., 2004, pp. 17).

The reality is a successful construction that expresses our relationships with our surroundings through the integration of certain elements. These elements are subsequently described as consisting of four dimensions: 1. facts, 2. logic, 3. values, and 4. communication (Henriksen et al., 2004, pp. 19-22; Nørreklit 2009, pp. 277-280). The success criteria is fundamentally pragmatic, as illustrated by reality being the realm of our actions and our possibilities to act, which is further supported by an analysis of the actual notion of fact. The word fact stems from Latin *facio*, meaning I do, or the German *Tatsache* consisting of *Tat*, meaning deed or act and *Sache* meaning thing or subject matter. Thus, *Tatsache* is that which has been done. In Danish, *kendsgerning* also has two parts — *kende*, which means to know, and *gerning*, meaning an act that has been performed — thus, in combination the notion refers to a known act (Nørreklit et al. *forthcoming*, pp. 6).

Reality is concerned with our relation to the world. With a reality that works, as distinct from an illusion, we are able to understand the world, act in it, and manipulate it. We can do things. Reality also makes it possible for us to project and plan actions into the future. We can turn possibilities into realities. This is possible because reality provides us with the ability to think of a future (Henriksen et al. 2004, pp. 18).

The concept about reality is not a concept about a world independent of human beings, but a concept about actors' realistic, functioning relationship to the world. This shifts the whole perspective from mechanical realism to pragmatic constructivism namely to the construction of the functioning relations so that individuals and organizations can constitute themselves as actors (Nørreklit et al. *forthcoming*, pp. 6).

Once we have established this reality for actions and projections, we must further examine how this task is actually carried out. Here, the four dimensions mentioned earlier become vital. Facts and communication are both elements that reflect a social aspect of reality. Facts are the material that we require to constitute a reality about something. Facts are not themselves material, but they are what is known to us or what we have agreed upon as being factual, meaning what we constitute as something that has happened or as what is present (Henriksen et al. 2004, pp. 46-75). Thus, there is

a need for a medium in which facts can be reflected upon: this is the element of communication. Communication provides a way for us to interact with each other and is what makes the facts accessible to us; it is the channel for realities to be combined and for transcending our silent solipsism (Henriksen et al., 2004, pp. 30-45). However, there are no facts and no communication without people with interests, opinions, motivations, skills and morals. Thus, the two most interesting dimensions for this paper emerge, i.e., logic and value. Together, they constitute the comprehension of the principle of professionalism.

“Values describe what we find to be important” (Henriksen et al., 2004, pp. 21). The dimension of value is the source for creating a reality that we want or desire and for being part of a reality we like or perhaps even love. Here, we express what needs to be preserved and protected as well as what changes and possibilities are worth pursuing. At the same time, values are something that we commit ourselves to. Values do not merely replicate our moral attitudes or principles but are also ethical by nature (implying that they must be justified), as they are part of the construction of a reality that is reasonable and desirable. (Nørreklit, 2006)

The application of the dimension of value is, e.g., expressed by means of different sets of divalent normative evaluations, such as good / bad, successful / unsuccessful and right / wrong. These evaluation systems must be founded in something that could be called the ontology of our ethics. For example, utilitarian ethics depends on an ontological definition of goodness as happiness / pleasure, etc. and the Humian ethics and the ethics of Løgstrup must ontologically explain why we act out of sympathy and why humans are worth saving (Nørreklit, 2006; Nørreklit, 2012). Bringing this ontological perspective back into the theory of Nørreklit makes the dimension of value echo the kind of actor that the actor is and would like to be, either on his / her own or as a part of a social community, as well as what reality the actor likes to act in. Again, it is a question of what I am committed to and engaged in as a result of how I perceive or evaluate myself and my actions as part of creating or upholding something desirable and good. In the light of this paper, that question is linked to the assessment of the principle of professionalism: what can I contribute in the role my education has provided, and what motivations and consequences do I, as an educated actor, bring to the table?

The dimension of value offers a way to balance the pragmatic or functionalistic perspective both in the Aalborg model and in Nørreklit's conception of reality. Value offers a way to ensure that I am not reacting to or re-enacting something externally given or dictated. Instead, value forces me to

evaluate how my motivations, wishes and interests inform my actions and the reality I inhabit. Some might relate this claim to ideas of owning one's actions and one's self, or introducing notions such as integrity, power or responsibility. Instead, I bring values back to the rational demand by examining the final dimension, namely logic, which is in many ways the core of the professionalism that the Aalborg-model student should be able to comprehend and practice.

In short, logic brings consistency and structure to reality and through that, also a form of rationality constituting reasonable meaning in the form of identifications and references, inferences and predictions that are ultimately mounted upon and dependent on the notion of truth (Nørreklit, 2009). This concept is equivalent to Hintikka's interrogative symbiosis of the logic of discovery and the logic of justification. Nørreklit approaches this issue by introducing a spectrum of truth, both by applying different philosophical perspectives of truth and by conceptualising the truth in the form of a learning process of integrating a pro-active truth and a pragmatic truth (Nørreklit, 2009).

For pragmatic constructivism the pro-active truth is based on an abstract system that relies on an epistemic platform. This system must continuously be tested and grounded by confrontation with realized pragmatic truth in order to maintain its validity and reliability. The difference between pro-active truth and pragmatic truth is our basis of learning and continuously improving our knowledge system. (Nørreklit et al. forthcoming, pp. 15)

The pro-active truth is the logic of theoretical coherence and conceptual correspondence that allows us to make predictions, assumptions and calculations. It works on an epistemic platform, which is best described as our intersubjectively constructed idea of objective truth, which traverses fact and concept, and fact and phenomena, creating a system of reference. (Nørreklit et al. forthcoming, pp. 9-10). In my view, the idea of an epistemic platform mirrors Hintikka's concept of information, and the pro-active truth serves as the strategy of inquiry. Nørreklit also describes this concept in terms of a process of abstraction and conceptualisation establishing a theoretical consistency and a system of interference (Nørreklit et al. forthcoming, pp. 11), which is in line with the logic of questions and answers proposed by Hintikka.

However, the important difference is that Nørreklit recognises that this process has consequences in a phenomenological context, creating what he calls pragmatic coherence that establishes the individual as acting out a performance system and not just particular and singular performances. (Nørreklit et al. forthcoming, pp. 12) The point here is that the actions or reflections of pro-active

truth are carried out or realised in a pragmatic setting that establishes itself as a pragmatic truth or untruth, related to the previous idea of real and unreal (Nørreklit et al. *forthcoming*, pp. 15). This learning process integrates the dimensions of facts, values and communication in the advancement of our knowledge, both as conceptual knowledge and possibilities for action, that in turn enhance the reasonable quality of our actions.

Rational demand and project work in the Aalborg model

How can this rational demand, which responds to the request for ethical awareness that the principles of contextualism and professionalism in the epistemology of the Aalborg model evoke, be reinstated into the model? One approach is to explore where in the Aalborg model the principles of contextualism and professionalism are most evident and if there are or can be any thing located there that endorse and develop rational demand. The answer to the first part is, of course, in the project work. The project is the very essence of the epistemic principles of the Aalborg model, and this is where they are being tested both by students doing the actual project work and by facilitators and examiners that are aiding, judging and evaluating the projects. This is where the best chances to awaken and execute the rational demand are located. Nørreklit refers a similar idea by way of a concept of social coherence and the need for coordination and functional structures that allow for a successful interplay of different skills and knowledge in a complex but united interpretation (Nørreklit et al. *forthcoming*, pp. 14).

Should the rational demand be successfully implemented within the structure and coordination of the Aalborg model, the key for me is the standard of faculty, as put forth by Scott Brage in his formulation and attempt to standardise the Aalborg model (Brage, 2010). The faculty chooses Aalborg University; the faculty chooses the Aalborg model. With that choice comes the responsibility to be a part of the Aalborg model and thus to reflect on the emancipation of rational demand. We must identify ways to encourage and assist the students in engaging with rational demand. For the faculty to live up to this responsibility, the Aalborg model provides a wonderful instrument, which is also a crucial component of the project work: supervision.

In the role of facilitator, the faculty are not just transmitters of disciplinary facts and theories-turned-functions; they are also present as interested parties in the pursuit and justification of knowledge. They serve both as representatives of scientific research and as people who value the

process of learning; they are the illuminations of the intellectual virtue of deliberation and protectors of the value of a rational sanctuary. This role challenges them to establish relationships with the students that prompt them to reflect on crucial concepts, evaluate facts and reflect on their motivations, interests and possibilities. That, to me, is the most important part of being a good facilitator, which is also the key aspect of being a member of faculty within the Aalborg model. That is, through his/her practices and comprehensions, a faculty member should demonstrate the significance of rational demand.

Concluding summary

In this paper, I have advocated for a concept of rational demand as a core component of the Aalborg model. By taking rational demand seriously, as initiated by faculty members, lecturers and facilitators, the enhancement of students' learning is directly associated with the values and intellectual virtues that the Aalborg model promotes through its principles. Another effect of integrating the concept of rational demand is to meet some of the challenges that the Aalborg model faces as a result of misguided or unintended understandings and practices of the same principles. I have claimed that the motivation for rational demand is, in its essence, ethical and answers the request for the ethical awareness that the realisation of the Aalborg model commands.

I began the paper by analysing the epistemic position of the Aalborg model. I then traced the conceptualisation of its principles through an epistemological grounding of the Aalborg model and its practical features. This approach ultimately led me to the notions of contextualism and professionalism. By examining the epistemology and two papers on the implementation of the Aalborg model, I outlined some of the dangers associated with the comprehension and practice of the two principles. These included the risk of having students learn simply to react or enact dictums that have external sources, reducing the value of their knowledge to appeasing usability and a possible unresolved difference between a disciplinary base and premise and a cross-disciplinary effort and effect. From this finding, I concluded that the principles themselves inherent a request for ethical awareness regarding the value and intellectual virtues that the model provides and nurtures.

This conclusion led me to investigate several forms of ethical awareness that the Aalborg model might inherent and concur with. This section showed that the comprehension and practice of the

principles may have different ethical consequences and forms as a result of more fundamental philosophical presumptions and the values and intensions of the interpreters and practitioners. I examined two different perspectives — one Aristotelian and individual and one ideological and socio-economical — and found reason to dismiss both as insubstantial.

After describing several stories from my own experience as a lecturer and facilitator at Aalborg University, I introduced my own answer, namely that of rational demand. Through the support of three prominent thinkers, I developed the content and purpose of the concept, focusing on both the logical and pragmatic and the personal and social aspects of intellectual maturity. Rational demand was established as the intellectual virtue of deliberation and the value of a rational sanctuary as constituting elements of reasonable and desired relationships between the individual and his / her surroundings, which enable the preferred actions and the pursuit of meaningful possibilities.

Finally, I reintroduced the concept of rational demand to the Aalborg model by locating it with respect to project work and supervision. All that remains is to test the concept through empirical work. Like so many items in my paper, that is the task of another paper.

References

Aristoteles (1967) *Den nikomachiska etiken* Daidalos, Göteborg

Barberich, K. and Gardner, H. 2000 “Good work in business” *Good Work Project Report Series, Number 4* Cambridge, Massachusetts

Bitsch Olesen, P. and Pedersen, K. *Problemorienteret projektarbejde – en værktøjsbog*, Roskilde Universitets Forlag, 2003, Frederiksberg

Brage, Scott 2010 *Standards for PBL*, working-paper, Aalborg Universitet, Aalborg.

Dewey, John (1997, org. 1910) *How we think* Dover Publications, Mineola, New York

Favrholdt, David (2002) *Erkendelsesteori – problemer, argumenter, løsninger* Syddansk Universitetsforlag, Odense

Favrholdt, David 2008 *Erkendelse: Grundlag og gyldighed*, Gyldendal, København.

Fleck, Ludwick (1997, org. 1935) *Uppkomsten och utvecklingen av ett vetenskapligt faktum – Inledning till läran om tankestil och tankekollektiv* Brutus Östlings bokförlag Symposion, Stockholm

Flyvbjerg, Bent (1998) *Rationality and power; Democracy in practice* University of Chicago Press, Chicago, Illinois

Flyvbjerg, Bent (2004b) “Phronetic Planning Research. Theoretical and Methodological Reflections” *Planning theory and practice*, vol 5, nr 3 pp. 283-306

Flyvbjerg, Bent (2004a) “Five misunderstandings about case study research”, in Seale, C., Silverman, D., Gubrium, J. and Gobo, G. (eds.) *Qualitative Research Practise* Sage, London

Foucault, Michel (1984) “Nietzsche, genealogy, history” in Rabinow, P. (ed.) *The Foucault Reader* Pantheon, New York

Gardner, Howard 1983 *Frames of Mind: The Theory of Multiple Intelligences* Basic Books, New York

Gardner, Howard 2007, *Five Minds for the Future*, Harvard Business School Publishing, Cambridge.

Hegel, G.W.F. (2005, org. 1807) *Åndens fænomenologi* Gyldendal, København

Hartnack, Justus (1999) *Filosofi og Common Sense – fra det relative til det absolutte* C.A. Reitzel Forlag, København

Henriksen, L.B., Nørreklit, L., Mølbjerg Jørgensen, K., Böhme Christensen, J. and O’Donnell, D. 2004 *Dimensions of Change – conceptualising reality in organisational research* Copenhagen Business School Press, København

Hermansen, Mads (2005) *Læringens univers* Forlaget Klim, Århus

Hertzberg, Lars (2010) *On knowing right from wrong* Conference paper presented at “Wittgenstein and moral” organised by the Nordic Wittgenstein Society, Åbo Finland

Hintikka, Jaakko (2007) *Socratic Epistemology – Explorations of Knowledge-Seeking by Questioning* Cambridge University Press, New York

Illeris, Knud (1974) *Problemorientering og deltagerstyring – oplæg til en alternativ didaktik* Munksgaard, København

Jæger, Kirsten (2008) “Projektarbejdets principper – et bud på fornyelse” i Krogh, Brødslev Olsen and Rasmussen *Projektpædagogik – perspektiver fra Aalborg Universitet*, Aalborg Universitetsforlag, Aalborg

Kjærdsdam, Finn and Enemark, Stig (1994) *The Aalborg experiment: Project innovation in university education*, Aalborg University Press, Aalborg.

Krogh, Lone (2002) “Argumenter for projektpædagogik” in Kolmos, A. and Krogh, L. *Projektpædagogik i udvikling* Aalborg University Press, Aalborg

Laursen, Erik (2004) ”Problem-based learning as a way of organizing learning and teaching at the university” in Kolmos, A., Fink, F.K., and Krogh, L. (eds) *The Aalborg PBL Model – Progress, Diversity and Challenges* Aalborg University Press, Aalborg

Li, H., Du, X. and Stojcevski, A. (2009) ”Educational transformation to PBL – what has changed” *Proceedings of the 2nd International Research Symposium on PBL*, Melbourne

Nietzsche, Friederich (1989, org. 1886) *Beyond good and evil – a prelude to a philosophy of the future* Vintage Books Random House, New York

Nørreklit, H., Nørreklit, L. and Mitchell, F. *forthcoming* “Theoretical conditions for validity in performance measurement” quoted by permission

Nørreklit, Lennart (2006) *Etikkens grundlag i mennesket*, Working-paper Institut for Uddannelse, Læring og Filosofi, Aalborg Universitet, Aalborg.

Nørreklit, Lennart (2009) “Konstruktion af sandhed” in Aarup Jensen, A. and Rasmussen, P. (ed.) *Læring og Forandring – tværfaglige perspektiver* Aalborg Universitetsforlag, Aalborg

Nørreklit, Lennart (2012) “Ontologisk etik” in Pahuus, M. and Telléus, P.K. (red.) *Anvendt etik – problemer og arbejdsområder* Aalborg Universitetsforlag, Aalborg

Pais, Alexandre (2011) “A critical approach to equity in mathematics education” in Skovmose, O. and Greer, B. (eds) *Opening the Cage: Critique and Politics of Mathematics Education* Sense Publishers, Rotterdam

Pais, Alexandre (2012) "Transferring mathematics from and into schools: An ideology critique of the use-value of mathematics" *Proceedings of the 40th Annual Congress of the Nordic Education Research Association NFPF*; Nordiske Uddannelsesforsknings Forening, Copenhagen

Popper, Karl (1990) *A world of propensities*, Thoemmes, Bristol.

Sarasvathy, Saras D. (2001) "What makes entrepreneurs entrepreneurial?" For submission to: *Harvard Business Review*; <http://www.entreprnr.net/assets/WhatMakesEntrepreneurs.pdf>

Schön, Donald (2000) *Den reflekterende praktiker: hvordan professionelle tænker når de arbejder*, Klim, Århus.

Telléus, Patrik K. (2011) "Om erkendelse – en skitse til den rationelle erfaring med hjælp af Ludwig Wittgensteins *Tractatus logico-philosophicus*" *Center for Philosophy and Science Studies Research Series* No. 4

Toulmin, Steven (2003) *Return to reason*, Harvard University Press, Cambridge.

Wittgenstein, Ludwig (1981, org. 1922), *Tractatus logico-philosophicus*, Routledge, London

Ziman, John (1994) *Prometheus bound – Science in a dynamic steady-state* Cambridge University Press, Cambridge

On teaching applied ethics – a controversy between theory and application

Patrik Kjærdsdam Telléus (patrik@learning.aau.dk)

Department of Learning and Philosophy

Aalborg University

Abstract

This paper will address the relationship between ethics as a philosophical or theoretical discipline, on the one hand, and ethics as an applied or normative form of action and reasoning, on the other, in the context of teaching practices. Thru a review of a debate between Robin Lawler and David Benatar that occurred in the *Journal of medical ethics* over several years, the paper discusses the role of ethical theories when teaching courses in applied ethics to e.g. students of medicine. The aim of these courses is to generate and improve moral reasoning amongst the students. Here a controversy between a theoretical approach and an applied approach can be summed up in the question of whether to teach ethical theories or not in applied ethics courses. The paper claims that the conditional settings, with the actual lecturer as a key figure, constitute the balance between what I call 'moral notions' and 'moral phenomena' necessary to generate the intended moral reasoning. In this sense, whether to teach ethical theories or not is a question subordinate to the primary question of what one's role as a lecturer involves with regard to the participants in the course at hand.

'O' for a muse of fire that would ascend the brightest heaven of invention...'

Last Christmas, I was baking cookies with three of my four children. They were, at the time, between the ages of 6 and 13. Having a Swedish father and a Danish mother, they have heard us sing a particular children's song about a baker in its Swedish and Danish versions. The two versions are quite identical, with one important exception: the Swedish version ends by singing "if you are kind, you may have some [pastry], but if you are mean you have to go", while the Danes sing "if you have money, you may have some, but if you have none, you may not". I didn't interfere as I overheard my children talking about this difference. They had all noticed it, and reflected upon it, and now they were debating with themselves which version was the best. By the best they meant – without explicitly saying so – more morally just; and what they were comparing – without explicitly saying so – were the moral essences of the songs; and what they wanted to achieve – without explicitly saying so – was a normative, moral judgment on fairness applicable in this particular case.

Had I recorded this conversation, an analysis of the children's talk would have shown several implicit references and presumptions related to certain ethical theories and particular ethical principles. We might, with some slight adjustment, also be able to detect which theory or principle they ended up supporting. The question I ask myself is, if my children had been explicitly aware of the vast field of ethical theoretical information that such an analysis could provide, would it have improved their discussion and conclusion? And more importantly, had it improved whatever reasonable awareness they walked away with at the end of that afternoon?

Since 2003 I have taught ethics to philosophy students, computer engineers, business and administration students, and of course, students in medicine and biotechnology. The courses have been from introductions of one session of 45 min to 10 sessions of 90 min, but I have also been involved in a few more advanced and detailed studies of particular ethical positions or ethical dilemmas as well as forms of applied ethics.

All this has made me aware of the difficulties related to these teaching practices, and especially the one's concerned with applied ethics courses. One such difficulty is the question of ethical theories. To what extent should ethical theories appear in courses aimed for students that are not students of moral philosophy, but students of applied ethics? The purpose of these courses is to engage the students in particular practical moral problems and improve their ability to ethically reflect on these

problems. Therefore the question of ethical theories is linked to the question of understanding the moral reasoning of these students.

In the paper I approach this difficulty by reviewing a typical debate on the issue. The review is followed by some remarks that conclude the importance of addressing the conditional setting of these courses and the role of the lecturer.

Setting the scene

Courses in applied ethics, i.e., courses in ethics taught in academic fields other than philosophy, is not a uniform or well defined subject matter, but I will briefly try to sketch some general features and conditions.

If we look at the development of university education and university programs, it is clear that different philosophical topics, methods and perspectives have typically been intertwined with almost every other educational program. Ole Ravn (2004) has performed an study of the history and content of so called *filosofikum* within the Danish university system, and Sten Lindroth (1997) has carefully and extensively told the story of university and scientific development in Sweden. The traces of philosophy in the progression of scientific and academic areas are often linked to the initial phase of development, namely the formulation or definition of the particular subject matter. But it also appears later, mainly in terms of epistemological and ontological concerns, involving topics such as the development of rational procedures and validations and the use and abuse of essential concepts (Kragh 1999, Kragh, 2004, Kjærgaard and Kristensen, 2003, Haaning, 1998). The concept and practice of *filosofikum*, as one example of mandatory philosophy education for all university students, illustrates this application and design. When first formally created during the 19th century *filosofikum* focused on epistemology, logic and psychology. Later, psychology was removed from the curriculum because it developed into its own field, leaving the *filosofikum* first and foremost to provide training in philosophical analytics, working with arguments and propositions and the principles and analysis of truth (Ravn, 2004).

The philosophical aspects of modern academic programs could agreeably be associated with the role of philosophy in relation to science that Ayer constructed in his classic work *Language, truth and logic* (first published in 1936 and again with slight changes in 1946). He clearly states that

philosophy is the logical analysis of principles, facts (or sense-data), statements and forms of empirical justification, and as such, it is the rationality of reason, being both the architect and the custodian of rational judgment. Consequently Ayer removed all metaphysics from the work of philosophy, and with that also a lot of what we call practical philosophy (such as moral philosophy, aesthetics, and the philosophy of life). Not because these things did not matter or were irrelevant to people, but because Ayer believed that philosophy was/is the business of rationality, and as such, the business of logical analysis and empirical validity. This position is also apparent in Ayer's tribute-like description of John Locke:

For he [Locke] is content, in his own words, "to be employed as an under-labourer in clearing the ground a little, and removing some of the rubbish that lies in the way of knowledge"; and so devotes himself to the purely analytical tasks of defining knowledge, and classifying propositions, and displaying the nature of material things. And the small portion of his work which is not philosophical, in our sense, is not given over to metaphysics, but to psychology. (Ayer, 1987 p. 70)

The point is that the philosophical contribution, as a supplementary element in university educational programs is viewed mainly as a tool for developing general rational skills and for providing valid and basic conceptual framework. This framework also excludes the metaphysics of life from the realm of science and academic programs. The philosophical contributions are effectively realised through their inclusion in the supportive disciplines of methodology and philosophy of science. These disciplines can largely be viewed as applications of epistemological and ontological perspectives and are generally well established parameters in most university educational programs, as well as (more or less) integrated parts of most student projects and reports.

This rational and "Ayer-like" perspective is obvious in the new Danish university regulations concerning the mandatory teaching of philosophy of science in all programs. The aim of the regulation is to provide the students with an understanding of the cogent development of their particular academic program and scientific subject-matter. Basically explaining the scope and the advancement of the discipline's theoretical account and validating the methodological procedures in their field (see also Pedersen and Kragh, 2000).

However, what Ayer argued was left to the psychologists to explain or, in the worst cases, was lost in the speculations of metaphysicists has been given an opportunity to be reformulated as science. During the last 50-60 years, scientists have become increasingly aware of the moral, social and

environmental implications and consequences of their work. The field of applied ethics first emerged in the treatment of humans as research subjects, then in the treatment of and effects on nature, the risks and possibilities of technological developments, and finally in subject matters such as business administration and management, law and politics, information technology and communication, etc. (Dige, 2011, Cohen and Wellman, 2005, Flyvbjerg, 2001, Plough, 2009). The main operative areas for applied ethics, however, continue to be the fields of medicine and biotechnology (Kuhse and Singer, 2006, Landeweerd, Houdebine and ter Meulen, 2006, Balling and Lippert-Rasmussen, 2006).

The development of the field of applied ethics, has allowed ethics to become a formally integrated part of many university educational programs (Tellés, 2006). Ethics is a philosophical discipline with a long and well established tradition as moral philosophy. So when moral philosophy is applied to the fields of science, it is only natural to expect that it will do so in the same way as epistemology and ontology have been applied, i.e., as tools for rational improvement or rational scrutiny and providing a form of background or foundational conceptual framework. Due to such presumptions and expectations, courses in applied ethics have tended to focus on the following elements: a) procedures, regulations and guidelines and b) ethical theories. This has been done to promote the development of analytic abilities and principal knowledge which in turn can ensure the capacity for rational ethical judgment within a particular discipline's range and involvement with society (Baune, 2006, Landeweerd, 2006, Fink, 2003).

It is fascinating to witness the influence of an "Ayer-like" perspective on the realisation of applied ethics. It promotes a focus on the analytical assessment of factual value/values⁹⁰ as a way of 'removing the rubbish,' and validate and evaluate the costs and benefits of scientific endeavours (Forsberg, 2006). And it provides a form of moral rationality as the architect and custodian of norms and principles for science⁹¹ (Merton, 1946, Beauchamps and Childress, 1977).

⁹⁰ In his 1946 foreword, Ayer claims that values can be analyzed if the ethical statement that states the value adequately refers to or contains an empirical statement of fact. However this is not a complete reassurance because normative expressions of value can always be contradicted due to the nonsensical nature of such statements. Ayer concludes, 'For, since the expression of a value judgment is not a proposition, the question of truth or falsehood does not here arise' (Ayer, 1987 p. 29).

⁹¹ When talking about norms and principles, the main philosophical influence is Immanuel Kant (which is also pointed out in Landeweerd, 2006). When I speak of 'Ayer-like', I refer to the idea of grounding and framing the ethics of the

The players

In 2007, Robin Lawler wrote an article in the *Journal of medical ethics* that discusses the use of theory in teaching applied ethics. David Benatar wrote a critical response to Lawler and out of this exchange emerged a brief debate between the two (Lawler 2007, 2008; Benatar 2007, 2009). In 2010, Ben Saunders wrote a summary of the debate and introduced his perspective on the matter. I shall present a brief outline of the three authors' positions and arguments as an example of how the issue of applied ethics courses and ethical theories is deliberated. All three authors are philosophers, working with moral philosophy, and they are affiliated with philosophy departments at two British and one South African university. In that sense, they fit the archetype of where and who are usually appointed the task of composing an introductory course in ethics for non-philosophy students.

Lawler (2007) advocates against the use of theory-based teaching. He objects to the conceptualisation of applied ethics as being the act of taking an ethical theory (i.e. a theory that claims unified or foundational principles of morality) and then apply it to a particular problem or actual setting. Lawler claims that it is impossible to teach anything but caricatures of the theories; either as oversimplified presentations that leave students unable to judge the theories properly or by providing such a large amount of theoretical information that it is impossible for students to comprehend the theories. Both scenarios induce students to regard moral philosophy as either a relativistic pick-and-choose, anything-goes defence strategy or an abstract bundle of words without any real impact on their very real problems and issues.

As an alternative, Lawler presents a piecemeal concept of applied ethics. He suggests addressing the particular issues directly, confining the moral reasoning to a particular problem. The point is that the teacher of applied ethics must realise that he is not teaching future moral philosophers, but future doctors, engineers, business executives, etc., who do not need to know ethical theories to solve their moral problems. Lawler does introduce a concept of hierarchical thinking in terms of the amount of moral philosophy that students need (and can eloquently process?), but it remains unclear what he actually suggests, apart from something as simple as students can advance their argumentation by spending more time on reading, writing and reflecting upon them.

scientific profession by analogy with Ayer's conception of philosophical analysis providing the grounding and framing for the justification of true empirical statements, i.e., the epistemology of the scientific profession.

His claim is also presented through an analogy with a physicist wanting to understand motion not through a unified theory of everything but simply by focusing on motion. The analogy may be that the moral philosopher is the physicist searching for the theory of everything, and the “applied ethicist” student is just interested in motion. Later, in his responses, Lawler is much clearer regarding how his approach is to be understood.

Benatar (2007) does not support the idea that ethical theories *must* be taught in applied ethics courses. But he insists on that there are some benefits to teaching ethical theories that should not to be overlooked in the debate. His position rests on two distinct claims. The first claim is that all of us, whenever faced with a practical moral problem, make use of theoretical frameworks by appealing to presumptions, emotions and principles that are not always expressed but that are related to ethical theories of consequentialism, virtue ethics, contract theory, etc. Benatar suggests that making this theoretical framework explicit in teaching applied ethics enhances students' ability to understand and argue for and against their initial positions by giving them a vocabulary that articulates aspects that might have been otherwise difficult to address. Furthermore it provides them with coherent ethical positions, thereby allowing them to become aware of paradoxes or deductions that strengthen their overall capacity for passing moral judgments.

Benatar's second claim is a practical pedagogical one. By debating moral issues from a theoretical standpoint, students are more apt to explore the issues because they can do so through objective abstractions. If they were to debate from their initial interest-oriented and emotional positions, they would be less likely to rationally articulate their position and, more importantly, would be more defensive and less open-minded.

In his paper, Benatar fails to account for exactly how this theoretical expression may help to develop the students' ability to address practical issues, problems and concerns. Why is it better to know that you are a consequentialist when you are solving a practical problem, such as patient prioritisation? Also one might ask how the theoretical exploration and abstract articulation increase the students' ability to make the actual and relevant moral judgment, and how that moral judgement qualitatively differs from their initial opinion, emotional response or interest.

These objections were also raised by Lawler in his response to Benatar's critique (Lawler, 2008). However, Lawler concludes that the benefits of which Benatar speaks, mainly the enhancement of the ability of passing a moral judgment through rational awareness and articulation, can be obtained

without the use of ethical theories and without abstracting from the initial opinion. Lawler's point is that if the student is passionately engaged in the issue, he is much more likely to also engage in finding support for his opinions or solving contradictions in his beliefs than if he is restricted to theoretical articulations and personally detached from the issue.

Lawler advocates a piecemeal approach, which either ignores ethical theories all together or reduces them to brief or casual treatment. This becomes clear as he addresses Benatar's own example about the consequentialist. Lawler shows how to engage the students in a discussion by simply asking further questions or making explicit confrontations within the style and vocabulary of the discourse, or by presenting the students with *reductio ad absurdum* arguments in relation to their opinions.

After publication of the second article by Lawler, Benatar replied that his position is that it ought to be regarded as optional whether to use theory or not in teaching applied ethics (Benatar, 2009). Although that is a somewhat insubstantial conclusion, he persists on claiming that there is an unresolved problem in Lawler's position and that is how to handle the vague difference between mentioning and teaching moral theories. He links this point to his earlier claim about the benefits of using theory to expose already present but silent theoretical assumptions.

Concluding the debate, Ben Saunders (2010) wrote a piece in which he sums up the arguments and offers his own opinion. In Saunders' view, there is no real controversy between Lawler and Benatar because Lawler does not completely deny the use of ethical theory but simply promotes a more case-based and issue-oriented pedagogy (casuistry). This position Saunders reads into Benatar's articles as well, although Benatar emphasises the possible benefits of using theory within this teaching practice. For Saunders, the real issue is not whether theory should be taught or not, or even how much theory ought to be taught, but rather how to teach ethical theories.

Saunders criticises theory-based teaching practices for creating confusion and providing simplifications, which in turn can produce apathy and mechanical or relativistic approaches towards the application of ethical theories to real moral problems. Like Lawler he advocates for case-oriented teaching within applied ethics. In response to Benatar, Saunders suggests that case-based teaching benefits from introducing ethical theories early in the course. Contrary to Lawler, Saunders suggests, rather than staying within the vocabulary and style of the discourse, that the introduction of ethical theories is done by focusing the discussion on a theory-building schema. These schemata

are presented through eight steps or principle criteria (consistency, explanatory power, completeness, etc.), which lead to the recognition, use or creation of a solid ethical theory.

Saunders seems to express the classical rational dream within moral philosophy, namely, that we become enlightened by turning our ordinary common-sense or intuitive morality into abstract principles and comprehensive ethical theories, which we then use to make sound, valid and clear moral judgments. To be fair Saunders' intension is somewhat modified in regard to the students in applied ethical courses, who may not, he suggests, have to engage in moral philosophy. Here the ambition is simply to create a 'heightened awareness' through engaging in serious (i.e., philosophical) and critical reflections guided by the teacher's knowledge of ethical theories.

The plot thickens

At first glance, the debate seems rather dull and banal, perhaps even redundant and pointless; it is difficult to determine whom they are addressing and what the intension of the debate is. It is not a philosophical debate because it is not a philosophical problem. It is not a pedagogical debate because theories of learning processes or didactics are not presented or discussed.⁹² The best way to characterize this debate is probably as one of opinions on or attitudes towards factual practices. However, we lack tangible examples (with one notable exception) and references to the genuine experience and the factual practices they are discussing. Therefore, one should perhaps rather regard the different sides in the debate as declarations of assumptions. And recognise that these assumptions are not targeted at a clearly articulated audience.

However, the debate has something interesting to offer and to teach us. When engaging in a debate on teaching ethical theories to students of applied ethics, it is necessary to specify whether one is representing and addressing practical or philosophical concerns and perspectives. A third purpose of the debates could be to bring different scientific concerns and problems forth, e.g., pedagogical, sociological, juridical, historical, organisational, economical etc., but as philosophers and practicing lecturers/teachers the first two interpretations appear to be the most natural choices.

For practitioners, there are many issues to discuss, e.g., the differences between teaching a theory through concepts and literature or through examples and arguments, using value-oriented or

⁹² Lawler's first article makes one reference to a work on didactics.

comparative presentations, and so forth. The issue of time, which is related to questions of formally declared aims and intensions as well as the very important issue of examination, is also important to address. And matters like whether to use one teacher or several, perhaps with different scientific profiles; the combination of excursions, experiments and theoretical interpretations; and the composition, attitudes and motivations of the students as both a group and as individuals. I will not go into all of this here, but the debate I have presented can be read as both useful and also lacking in the context of these issues. For instance, Lawler's practical example of a discussion can certainly be appreciated on a hypothetical level, but in practice, there are some restrictions, most notably the number of students in the classroom.

Instead, let us try to be philosophers. What philosophical issues are at stake in this debate? There are a number of interesting topics here, and Lawler indicates several of them in his first paper, e.g., the question of what we mean by applied ethics, the concept of the unified theory, conditions for verification, moral attitudes vs. ethical theory, etc. (Lawler, 2007).

One of the questions I'd like to pose to the authors is what we actually mean by a practical moral problem. All the contributions seem to take for granted both the notion of ethical theory and the notion of practical moral problems, and although we might be able to cluster the references and correspondence to a concept of ethical theory (e.g., a coherent and consistent explanatory system for the experience and use of values or the good), this is less easily performed for the term 'practical moral problem'. There are important differences between phenomena such as patient priority, confidentiality on the internet, dismissing a co-worker, consumer awareness, stem cell research, etc. The gap in question can be viewed through inquiries, such as who has the problem, where is the problem located and what creates the problem. The results of this type of analysis display a huge range of possibilities from individual, particular circumstances and social, practical communities to universal, theoretical concepts. This begs an essential question: do such differences have (or should they have) any impact on whether the problem is a moral problem or not?

What we actually mean by moral is an important philosophical issue. Related to that issue is the classic debate in moral philosophy on whether we conceptualise different things/phenomena with the notion of moral and with the notion of ethics. The lack of clarity regarding this issue is a huge part of the difficulty in teaching applied ethics because we consequently become unclear about what constitutes the actual subject we are supposed to teach. Are we teaching morality (e.g., appropriate

awareness and normative behaviour), are we teaching ethics (e.g., virtuous principles and explanatory theories of goodness), or are we teaching something in between or a little of both?

Moral philosophy can help us as lecturers and help the students. Through working with the concept of ethics and the concept of moral, we are able to identify culture-bound norms, compulsory principles, righteous rules, unconditional demands and so on (Fink, 2007). By focusing on basic philosophical notions such as ethics and moral, we are provided with a conceptual framework that enables us to distinguish between essential aspects of particular as well as abstract phenomena simply by looking at the way we apply or use the notions given to us. As Hans Fink (2007) has demonstrated, the significance is not that these notions are used in a universally correct way, but that they are used in a particular fashion, with a certain intent and having influential consequences. Fink illustrates a difference between intuitive sentiments and the norms and attitudes that are dependent on culture and that justifies how we ought to value one or the other and how we ought to act according to one or the other (Fink, 2007).

The distinction between ethics and moral is not the only one that is useful as an analytical tool to clarify these issues. Ludwig Wittgenstein, in his lecture on ethics, makes another distinction. He recognises that we use the notion good, on the one hand, in terms of measurable achievements and actions, and on the other hand, in applications regarding the meaning of life, where the notion seems to echo a rudimentary feature of things and attitudes (Wittgenstein, 1965). This distinction is then recreated in several other similar distinctions, such as between trivial and ethical meaning, relative and absolute judgments of value, natural and supernatural beings, and so on. For Wittgenstein, this generates a conceptual framework that enables us to explore systematically what we can reasonably assess in terms of morality. He emphasises the difference between what we can adequately express through language and the corresponding states-of-affairs and what must be considered beyond language and the factual world (Wittgenstein, 1965). Another example is one of many categorisations that Jürgen Habermas employs, namely between pragmatic, ethical and moral reasoning (Habermas, 2005a). These three basic philosophical notions come to refer to different discourses and domains of action, which gives Habermas a conceptual framework for analysing, e.g., a democratic principal such as rights, in divergent ways. This constitutes a hypothesis about what can be represented and misrepresented as well as what can be achieved by a society acknowledging this principle (Habermas, 2005b).

I have attempted to demonstrate that the debate between Lawler and Benatar, both the execution of the debate and the content of it, would benefit from a more clarified conceptual framework. I propose that this is a task where moral philosophy may be helpful by providing different illustrations of some basic philosophical notions with which we can critically reflect on our own or other uses of presumptions about those notions. This is a form of deliberation that makes up the framework within which we comprehend practical moral problems as well as ethical theories. This evokes another interesting philosophical issue, i.e., the question of what is intended by moral reasoning. It is clear that all Lawler, Benatar and Saunders seem, to a different extent, to believe in the power of rationality in questions of morality. I also adopt this position; however, I will discuss this stance further with the help of two Finnish philosophers.

Matti Häyry (2005) has addressed the issue of rationality and morality within applied ethics in a short article in which he asks if arguments can address concerns. Häyry makes the important observation about applied ethics that there are logical and conceptual inferences as well as states-of-affairs that philosophers can address through ethical arguments and ethical theories. But this form of comprehension of the moral phenomena is not necessarily equivalent to the concerns that are expressed as anxieties, worries and fears. These types of concerns are more successfully addressed through actions and reassurances. Here Häyry becomes a little vague because he does recognise that moral philosophy can help to clarify the presumptions and provide some arguments for and against the different choices that a particular person is faced with. However, he maintains the idea that the actual choice is a different matter and cannot be handled through ethical conceptualisation and argumentation. He has two main arguments for this claim: one is that the ethical demand on universally accepted solutions is not possible because the concerns are local and specific, and the second is that even if we rationally and ethically reach a conclusion (choice), this does not automatically remove the concerns.

Häyry rightly notes that when we are talking about moral problems and concerns, those concerns cannot be reduced or translated into purely logical, rational arguments based on ethical assumptions or into structured, empirical settings or conditions. These types of problem also indicate emotional commitments, contradictory but sustained values, projections into the unknown, and speculative change, and more importantly, they are always locally contextualised and particular in nature, carrying all the contingency of such an occurrence. Häyry does not conclude anything in his article but simply wants to raise a concern about the idea of reason making sense of moral judgment or

moral choices through explicit conceptualisations and critical philosophy and to some extent, through ethical principles and ethical theories. Perhaps, Häyry seems to argue, this is not a complete answer to the challenges expressed within applied ethics.

Häyry has a point. Working out a coherent and appropriate conceptual framework is essential to moral reasoning and to problems and issues addressed in applied ethics, but it is not sufficient. There is always a wide range of emotions involved with these issues and problems. The question is whether these emotions can be addressed in the teachings of applied philosophy, which, as we have seen, is related to the development or improvement of moral reasoning. It has been suggested in this paper that the emotional side to these issues cannot be properly addressed through theory, i.e., language or propositions, or through factual cases, i.e. the explanatory states-of-affairs of practical problems. However, I have also indicated another answer by accentuating the use of basic moral or philosophical notions. Using a conceptual framework that contains the problems and theories is not simply a question of logical coherence and identification of the subject-matter; there is also a performative aspect involved, in the sense of dressing ourselves, our actions and attitudes, in the moral cloth which such notions generates.

To elaborate further on this issue within the framework of moral reasoning, I now turn to a second Finnish philosopher, Lars Hertzberg, and the work he presented in a conference paper entitled 'On knowing right from wrong' (2009). Hertzberg presents us with the case of P. G. Wodehouse, who while imprisoned in Germany during World War 2, made some radio broadcasts for German Radio aimed at the American market. Wodehouse was later accused of treason for these acts, but defended himself by claiming that he didn't understand that his actions could be interpreted in this way. Around this case, Hertzberg discusses the concept of moral ignorance.

Hertzberg identifies moral ignorance with a) the failure to understand the moral scope of one's actions, and b) the failure to understand notions with a moral content. He makes a brief reference to the word idiot, which is derived from the Greek word for private person, to indicate that moral ignorance can also be viewed as not relating to others, not realising consequences that go beyond oneself, not being sensitive to others' needs and wishes, and not being aware of others' interpretations and judgments of oneself and one's actions. By discussing the notion of betrayal, with focus on how we ordinarily use the word, Hertzberg claims that knowing moral notions is by definition knowing their domain (or meaning) to be right or wrong in an ethical sense. One cannot claim that a particular act is an act of betrayal while denying that the particular act is also a

wrongful act. Instead, as he says that if one does not believe that the particular act is wrong, one would try to show that it is anything but an act of betrayal.

His point is that awareness of ethical principles and moral beliefs includes knowing what is indicated as right and wrong in correspondence to the principle and belief regardless of agreement or disagreement with the principle or belief. This is also indicated by the responses and evaluations we receive from and together with others. To know moral notions without knowing the relevant moral judgment of right and wrong is, as Hertzberg calls it, a philosophical fantasy. In this sense, both signs of moral ignorance are based on people's sensitivity to the world around them and to different forms of social assessment more than on the cognitive ability to make logical definitions or causal calculations.

Hertzberg recognises that morality is about how we act as people, and moral ignorance is being a person who in acts inappropriately in various ways. The morality of people is tied to an emotional and rational awareness, in the sense of realising the significance of one's actions and choices beyond one's personal situation. Moral ignorance is consequently not realising this significance; significance here meaning the practical consequences as well as the approval or disapproval of others.

Hertzberg also relates the relevance of this discussion to courses in applied ethics. He claims that such courses are not ways of raising the moral quality of the students (to become ethical experts) or removing moral deficiencies in an epistemological sense (learning to make ethical judgments through arguments and deduction). Rather, they are ways of deepening students' sensitivity to their role as professionals and encouraging them to reflect on the scope of their profession, in terms of the possibilities for actions, consequences and the aspects of integration which the profession establishes and takes part in. 'What one is acquiring should not be thought of as a specialized skill; rather one's attention is drawn to thing that tend to get overlooked in more conventional forms of professional training' (Hertzberg, 2009).

The alertness, awareness or sensitivity that Hertzberg considers a necessary requirement for, or integrated part of, the comprehension of basic moral notions maybe conceived as the performative aspect of these notions. They are not merely theoretical hypotheses or even deductions; neither are they simply practical presumptions or intuitional reactions; instead, they constitute the conceptual

framework that I am engaged in as a moral, reasonable actor, and in that sense my performances become equivalent to what I consider valuable.

'...gently to hear, kindly to judge, our play.'

In this paper I have addressed different aspects of teaching applied ethics. The first perspective I examined attempts to comprehend the academic development of applied ethics as an analogue or continuation of other forms of applied philosophy or philosophical application. The point here was to stress the importance of reflecting on what philosophy and the philosopher have to offer in regard to courses in applied ethics. I suggested that this should be understood as providing a conceptual framework and promoting the practice of reasoning. However, I also indicated that there are some pitfalls in this perspective. If we unreflectively or hastily translate conceptual frameworks into theory and reasoning into method, we run the risk of not really applying philosophy, in terms of actually philosophising, but reduce this opportunity to a guarantee or a sanction of repeating theoretical explanations and executing given procedures.

Then, I turned to the debate between Lawler and Benatar in the *Journal of medical ethics*. The purpose of this section was to illustrate the first perspective and also to make the potential misconception even more clear. The debate was to a large extent a debate on how to teach applied ethics to ensure or evoke the method of moral reasoning and judgment by initiating the validation of the conceptual framework through theoretical or practical means. I attempted to show that if this idea was reduced to debating a step-by-step procedure of going from theory to case or going from case to theory, the debate became trivial and insignificant. However, if the debate were elaborated upon in terms of philosophy, it would reveal the importance of the philosophical contribution to the teaching of applied ethics.

In the last part of this paper, I attempted to express the idea of moral philosophy as a way of conceptually deliberating on the use and meaning of basic moral notions. This is the process of constituting the conceptual framework as such and thereby providing us with a philosophical, analytical saturation through the use of the notions in question. By looking at the emotional side of moral notions or the phenomena presumably addressed by those notions, I imply that the relevance of moral reasoning is situated in a personal as well as a social environment. The same point was

also punctuated by Hertzberg's epistemological analysis of the mutual intersection of understanding and using moral notions.

I am now back where I started, promoting what I believe to be the ethical (as in moral philosophy) contribution to applied ethics. The claim is, naïve as it may appear, that teaching can never be purely theoretical or simply practical because that will not allow the students to go beyond their presumptions or their habits. Instead, it must be envisioned and enacted, that is, performed as a conceptualisation that challenges the given framework by recreating a reasonable framework. This framework is expressed through the simultaneous use of moral notions and engagement with moral phenomena.

We can stage the issues demonstrated through the example in my introduction. Here I illustrated what was a moral reason that was equally devoted to its phenomenon and to its notions. Who is to say whether it was the difference in moral notions or the moral actions in the song or the actual activity of baking that initiated my children's speculation? Their discussion was committed to the contextuality of the circumstances but at the same time able to transcend the given framework. They critically evaluated the notions in use and reconfigured the comprehension of the notions moral significance. This was done in terms that were reasonable to both their personal experience and the social realms of the concurrence, semantically both in a linguistic sense and as an acted situation. This example also indicates the importance of who participates, where the reasoning occurs, and on what grounds it is developed.

Considering these ideas in the teaching context, it is essential that the lecturer first knows him/herself and knows the students before addressing issues of theoretical or case-based approaches. From this it becomes possible to explicitly address the conceptual framework that disclose itself in the students' (and the lecturer's) articulations and enactments of relevant moral phenomena and dilemmas. Only by this way the lecturer knows what must be addressed to evoke the moral reasoning within the students, so that they can embark on the ethical journey from the given and trivial framework to a reasonable and significant framework in which to comprehend the issues at hand. In this sense, the issue of theory based or case based teaching becomes a subordinated question. First it is necessary to articulate the contextual dependent conceptual comprehensions in play.

Literature

Ayer, A.J. (1987, org. 1936/1946) *Language, truth and logic* Penguin Books, Middlesex, UK

Balling, Gert and Lippert-Rasmussen, Kasper (eds.) (2006) *Det menneskelige eksperiment* Museum Tusulanums Forlag, København

Baune, Øyvind (2006) "Conceptual Ethical Tools and Common Morality" in Landeweerd, Laurens, Houdebine, Louis-Marie and ter Meulen, Ruud (eds.) *BioTechnology-Ethics an introduction* Angelo Pontecorboli Editore – International Association for Arts and Sciences, Firenze, Italy / Baltimore, USA

Beauchamps, T.L. and Childress, J.F. (1977) *The principles of biomedical ethics* Oxford University Press, New York

Benatar, David (2007) "Moral theories may have some role in teaching applied ethics" *Journal of Medical Ethics* 33: 671-672

Benatar, David (2009) "Teaching moral theories is an option: reply to Rob Lawler" *Journal of Medical Ethics* 35: 395-396

Cohen, Andrew I. and Wellman, Christopher Heath (eds.) (2006) *Contemporary debates in Applied Ethics* Blackwell Publishing Oxford, UK

Dige, Morten (2011) "Praktisk etik – en oversigt" in Christensen, Anne-Marie S. (ed.) *Filosofisk etik – normativ etik, praktisk etik og metaetik* Aarhus Universitetsforlag, Århus

Fink, Hans (2003) "Universitetsfagenes etik" in Fink, H., Kjærgaard, P.C., Kragh, H and Kristensen, J.E. *Universitet og videnskab* Hans Reitzels Forlag, København

Fink, Hans (2007) "The Conception of Ethics and the Ethical in K.E. Løgstrup's *The Ethical Demand*" in Andersen, Svend and van Kooten Niekerk, Kees (eds.) *Concern for the Other: Perspectives on the Ethics of K.E. Løgstrup* University of Notre Dame Press, Indiana, USA

Flyvbjerg, Bent (2001) *Making Social Science Matter* Cambridge University Press, Cambridge U.K.

Forsberg, Ellen-Marie “The Ethical Matrix – a tool for ethical assessments of biotechnology” in Landeweerd, Laurens, Houdebine, Louis-Marie and ter Meulen, Ruud (eds.) *BioTechnology-Ethics an introduction* Angelo Pontecorboli Editore – International Association for Arts and Sciences, Firenze, Italy / Baltimore, USA

Habermas, Jürgen (2005a, org. 1991) “Om det pragmatiske, etiske og moralske brug af den praktiske fornuft” [”Von pragmatischen, etischen und moralischen Gebrauch der praktischen Vernunft”] in *Demokrati og retsstat* Hans Reitzels Forlag, København

Habermas, Jürgen (2005b, org. 2001) ”Den demokratiske retsstat – en paradoksal sammenknytning af modstridende principper?” [”Der demokratische Rechtsstaat – eine Paradoxe Verbindung widersprüchlicher Prinzipien?”] in *Demokrati og retsstat*, Hans Reitzels Forlag, København

Hertzberg, Lars (2010) *On knowing right from wrong* Conference paper presented at “Wittgenstein and moral” organized by the Nordic Wittgenstein Society, Åbo Finland

Haaning, Aksel (1998) *Naturens lys – vestens naturfilosofi i højmiddlealder og renæssance 1250-1650 C.A.* Reitzels Forlag, København

Häyry, Matti (2005) “Can arguments address concerns?” *Journal of Medical Ethics* 31: 598-600

Kjærgaard, P.C. and Kristensen, J.E. (2003) ”Universitetets idéhistorie” in Fink, H., Kjærgaard, P.C., Kragh, H and Kristensen, J.E. *Universitet og videnskab* Hans Reitzels Forlag, København

Kragh, Helge (1999) *Videnskabens væsen – en søgen efter sand erkendelse* Forlaget Fremad, København

Kragh, Helge (2004) *Naturerkendelse og videnskabsteori – de uorganiske videnskabers filosofi og historie* Århus Universitetsforlag, Århus

Kuhse, Helga and Singer, Peter (eds.) (2006) *Bioethics – an anthology. Second edition* Blackwell Publishing, Oxford UK

Landeweerd, Laurens (2006) “Moral theory and bioethics” in Landeweerd, Laurens, Houdebine, Louis-Marie and ter Meulen, Ruud (eds.) *BioTechnology-Ethics an introduction* Angelo Pontecorboli Editore – International Association for Arts and Sciences, Firenze, Italy / Baltimore, USA

- Landeweerd, Laurens, Houdebine, Louis-Marie and ter Meulen, Ruud (eds.) (2006) *BioTechnology-Ethics an introduction* Angelo Pontecorboli Editore – International Association for Arts and Sciences, Firenze, Italy / Baltimore, USA
- Lawler, Robin (2007) “Moral theories in teaching applied ethics” *Journal of Medical Ethics* 33: 370-372
- Lawler, Robin (2009) “Against moral theories: reply to Benatar” *Journal of Medical Ethics* 34: 826-828
- Lindroth, Sten (1997) *Svensk lärdomshistoria band I-IV* Nordsteds förlag, Stockholm, Sverige
- Merton, Robert K (1942) “The Normative Structure of Science”, reprinted in Merton, R. (1973) *The sociology of science – theoretical and empirical investigations*: pp. 267-278 The University of Chicago Press, Chicago
- Pedersen, O. og Kragh, H. (2000) *Fra kaos til kosmos – verdensbilledets historie gennem 3000 år* Gyldendal, København, Danmark
- Plough, Thomas (2009) *Ethics in Cyberspace – How cyberspace may influence interpersonal interaction* Springer, Heidelberg, Germany
- Ravn, Ole (2004) *Exploring the borderline – a study on reflections in university science education* Ph.D. thesis, Department of Learning and Philosophy Aalborg University, Aalborg, Denmark
- Saunders, Ben (2010) “How to teach moral theories in applied ethics” *Journal of Medical Ethics* 36: 635-638
- Telléus, Patrik (2006) ”Is there one set of ethical principles?” *Philosophy and Science studies – working papers* vol. 1
- Wittgenstein, Ludwig (1965) ”A lecture on ethics” *The Philosophical Review* 74 pp. 3-12

Del 3

1. Konklusion

Konklusion

Avhandlingen avslutas med denna del tre, i vilken jag vill summera och reflektera över avhandlingens innehåll. Detta gör jag genom att belysa avhandlingen ur fem olika perspektiv. Först genom den målsättning som avhandlingen har arbetat med. Sedan följer en sammanfattning och härefter ett avsnitt som mer detaljerat beskriver förhållandet mellan avhandlingens olika delar. Till sist preciserar jag avhandlingens bidrag och avslutar med att försöka formulera en slutsats.

Avhandlingens inleds med ett citat från Hemingways *Death in the afternoon*. I det citerade reflekterar Hemingway över hur han tidigare har försökt och nu återigen försöker att skriva om tjurfäktning. Han konkluderar något i stil med att han måste vara uppmärksam och 'nykter' i sin beskrivning av tjurfäktingen, och genom det visa och påvisa en mer genuin moralisk illustration, än den han ville porträttera om han lät sig guidas av sina och andras förutfattade idéer och applicerade moraliska fördomar. Det moraliskt genuina som hans redogörelse omfattar, inser Hemingway, är en oskiljaktig del av själva beskrivningen, då denna är en begreppslig artikulering av hans egen erfarenhet av och engagemang i det han beskriver. Projektet – boken *Death in the afternoon* – är med andra ord ett på sätt och vis dialektiskt eller samstämt, men kanske bättre uttryckt, (epistemiskt) äkta och (moraliskt) ärligt försök att i ett och samma förstå det som utspelar sig och förstå det förhållande som man har till det som utspelar sig. Det som avhandlingen försöker säga med Hemingway är att det är när vi beskriver det som intresserar oss, som vi samtidigt visar hur vi förhåller oss till det som vi beskriver. Detta betyder inte att vi genom våra beskrivningar blott skall reproducera förutfattade meningar och pålagda eller inlärdas åsikter och värderingar, om än den typ av beskrivningar också finns. Istället handlar det om att sträva efter att beskriva det man faktiskt ser, det som utspelar sig, så ärligt man kan. Det är dock fel att tro att en sådan beskrivning skulle vara en form av neutral bild, blottad för värderingar och ställningstagande, tvärtom avslöjar en sådan beskrivning ett som sagt ärligt förhållande till det beskrivna, i vilket man konfronteras med hur man egentligen förstår det man s.a.s. ser klart framför sig. Kort sagt är den beskrivning som Hemingway och avhandlingen avser en artikulation av reellt meningsfulla betydelsessammanhang, bland dessa det man tar för givet eller överser, i förhållande till den beskrivandes erfarenhet av det beskrivna. Ett sådant perspektiv på *Death in the afternoon* för mig vidare till Wittgensteins filosofiska grubblande, och därmed samtidigt till avhandlingens kärna.

När denna epistemiska strävan förenas med ett ontologiskt och moraliskt perspektiv formulerar Wittgenstein Hemingways samstämda och ärliga redogörelse av det som utspelas och förhållandet till det som utspelas, i ett koncentrerat perspektiv som vi kan åskådliggöra genom frågan om vad vi *gör*. Detta perspektiv rymmer således den tvetydiga aspekt att både hänvisa till vad som s.a.s. föregår i det som utspelas och som beskrivningen illustrerar eller återger, samt dels åsyftar perspektivet den handling som föregår genom beskrivningen, dvs. den handling som det är att beskriva det som utspelas. Hos den tidige Wittgenstein var 'vår handling i beskrivningen' (att redogöra) bunden till en tanke om att fälla en dom, att artikulera ett omdöme. Det gav en form av analogi mellan absoluta etiska omdömen och logiska principer, samt relativa triviala omdömen och faktuelle utsagor. Sedermera utvecklar Wittgenstein sin språkfilosofi i en pluralistisk riktning, samt sin grundläggande anti-teoretiska och epistemologiska (men samtidigt också extensiella) filosofi från en subjektorienterad sann/falsk problematik till en intersubjektiv meningsproblematik. Härmed vidgas också förståelsen (och komplexiteten) av 'vår handling i beskrivningen' (att redogöra), och många begrepp och aspekter, här ibland några med moralisk konnotation, som tidigare blev åsidosatta, kräver hos den sene Wittgenstein förnyad uppmärksamhet. Det är viktigt att påminna sig att för Wittgenstein var denne återuppväckta mångfald i hans reflektioner och bemärkelser aldrig ett motiv för att söka efter djupare förklaringar eller argumentera för metafysiska system. Det var hela tiden en fråga om att bearbeta det som s.a.s. låg framför én och arbeta med s.a.s. det som vardagen består av. Detta gällde inte minst för hans moralfilosofiska grubblande.

Målsättning

Avhandlingen har som målsättning att beskriva ett filosofiskt bidrag till den tillämpade etiken. Tillämpad etik är naturligt nog ett fält med många olika aktörer och inslag. I den tillämpade etikens områden, i debatter, i undervisning, i böcker och tidsskrifter, såväl som i beslut, i normer och i handlingar, är det inte endast moralfilosofer utan även andra typer av etiker som uttalar sig, argumenterar och har åsikter. Här är också lekmän, politiker och olika former av professioner som för fram sin eller andras talan. Som filosof har det därför varit väsentligt att försöka förstå vad filosofin har att bidra med i detta sammanhang. Ett enkelt svar ville vara att filosofin bidrar med etiska teorier, som i sin tur kan användas och tillämpas inom ramarna för olika praktiska moraliska problem. Men denna lösning är till dels ett bländverk eftersom den blott för frågan vidare till en fråga om *hur* de etiska teorierna kan användas och tillämpas, samt givetvis också lämnar frågan om

vad etisk teori och praktiska moraliska problem är obesvarad. Man kan också hävda att svaret i sig själv inte motiverar *varför* de etiska teorierna skall användas och tillämpas. Således har avhandlingen sökt sitt svar på frågan om det filosofiska bidraget till den tillämpade etiken, i en annan riktning eller i en annan form än i den instrumentella applikationen av teorier.

Det är det också andra som har gjort, och jag har i avhandlingen försökt att genomgående beskriva och lyfta fram vad jag har kallat besläktade perspektiv. Man kunde också nämna andra, t.ex. olika former av principialism, pragmatism, hermeneutik och fenomenologi, än de jag har refererat. Men i avhandlingen har jag tolkat målsättningen som beroende och begränsad av en på förhand bestämd syn på filosofi, och därför utformat mitt svar inom en bestämd filosofisk tradition. Det filosofiska kläde som har formgivet avhandlingen i dess försök att uppnå sin målsättning har varit den av Wittgenstein inspirerade filosofin.

Skälen till detta val har först och främst varit ett behov för att finna en filosofi som kan ge utrymme för att kunna tänka och tala om moral utan att vi antingen behöver härleda vårt tal ur teoretiska fundament eller motivera talet i intuitiva föreställningar om emotiva vilkår eller transcendent orsaker. Den filosofiska förankring av avhandlingens målsättning skulle s.a.s. ligga hos 'vardagens förnuft och vardagens handling'.

Sammanfattning

Avhandlingen består av tre delar. Första delen är en moralfilosofisk presentation och förankring av avhandlingens koncept *begreppslig betänksamhet*. Del två består av fyra artiklar som alla exemplifierar konceptet inom olika diskurser från den tillämpade etikens domän. Avhandlingens avslutande del är en konklusion som dels summerar avhandlingens innehåll och dels preciserar avhandlingens bidrag till sitt forskningsfält.

I avhandlingens första kapitel presenteras avhandlingens frågeställning, metod och syfte. Efter detta följer en enkel skiss över det moralfilosofiska fältet som helhet, för att synliggöra var avhandlingen önskar att placera sig och vad den önskar bidra med. Kapitlet avslutas med en första introduktion till avhandlingens moralfilosofiska position, dvs. den av Wittgenstein inspirerade filosofin, genom en bearbetning av dennes "En föreläsning om etik".

I nästa kapitel utvecklas avhandlingens moralfilosofiska position. Kapitlet inleds med att diskutera två väsentliga demarkeringar inom moralfilosofin, dels mellan etik och moral, och dels mellan är och bör. Efter detta sätter avhandlingen fokus på ett ontologiskt perspektiv inom moralfilosofin i form av att utveckla ett begrepp om moralitet. Där hänvisas till några besläktade perspektiv, bl.a. G. H. von Wright, Axel Honneth och Lennart Nørreklit. Kapitlet avslutas med en fyllig presentation av Wittgensteins moralfilosofiska ståndpunkter och tankar.

I den inledande delens sista kapitel diskuteras avhandlingens moralfilosofiska position inom ramarna för den tillämpade etiken. Där ges en översikt över olika uppfattningar av vad tillämpad etik är, med betoning, via Hans-Johann Glock, på ett begreppsorienterat perspektiv. Som i föregående kapitel följer ett avsnitt om till avhandlingen besläktade perspektiv, nu Mogens Pahuus, Jürgen Habermas och Ann-Sofie Bakshi. Därefter illustreras avhandlingens idé om begreppslig betänksamhet genom att återvända till avhandlingens tolkning av Wittgensteins (moral)filosofi. Denna tolkning kompletteras med relaterade bidrag från tidigare presenterade Glock och Nørreklit, samt Søren Stenlund. Kapitlet avslutas med en summering av avhandlingens position och grundidé, i vilken det framgår vad avhandlingen avser med det filosofiska konceptet begreppslig betänksamhet som en form av tillämpad etik.

Avhandlingens del två är dess försök på att illustrera idén som utvecklats i del ett, genom fyra artiklar. Artiklarna är inslag i fyra olika diskurser eller områden inom den tillämpade etiken. Två med tonvikt på ett vetenskapsetiskt perspektiv och två med ett pedagogiskt intresse. Artiklarna är 1) “On Moral Responsibility in the context of scientific affairs”; 2) “On Moral Categories in the Stem Cell Debate”; 3) “On rational demand – a sensible answer to the request for ethical awareness within the Aalborg-model”; 4) “On teaching applied ethics – a controversy between theory and application”. I skrivandets stund är artikel 1 under peer-review hos tidskriften *Perspectives on Science* och artikel 2 under peer-review hos tidskriften *Nordic Journal of Applied Ethics*. Artikel 3 och 4 är både accepterade i sin nuvarande form för publikation i antologierna *Visions, challenges and strategies for PBL* respektive *Theoretical and Applied Ethics*.

I del tre presenterar avhandlingen en konklusion på sitt arbete. Konklusionen är strukturerad omkring fem punkter – målsättning, sammanfattning, sammanhang, bidrag och slutsats – i syfte att kort och koncist fånga och formulera avhandlingens mest väsentliga aspekter.

Sammanhang

Avhandlingen innehåller en framträdande tudelning, som var för sig vänder sig mot två olika intresseområden eller forskningsfält. Den första delen är först och främst ett moralfilosofiskt arbete, emedans del två är en form av tillämpad etik. Stilistiskt är det också en skillnad mellan del ett och del två, där första delen har en mer 'klassisk' avhandlingsform emedans den andra delen framträder i det 'nya' artikelformatet. Det sammanhang som gör att dessa två delar hör ihop och bildar en enhetlig avhandling är avhandlingens koncept begreppslig betänksamhet, som i den första delen framträder i form av en filosofisk argumentation och utveckling av konceptet, och i den andra delen framträder i form av 'exempel på' och 'exempel hur' en begreppslig betänksamhet kan omsättas i versioner av tillämpad etik. Med avhandlingens egen epistemiska förståelse *in mente* kunde man säga att del ett är en definition och del två en identifikation, och att del ett och två således först tillsammans skapar en begreppslig kunskap om konceptet. Den kanske mest träffande formulering är dock att den första delen är tankar *om* tillämpad etik, emedan den andra delen är tankar *inom* tillämpad etik, och att dessa två tankesätt i båda tillfällena kan sägas beskriva och samtidigt begripas genom detta 'det', som avhandlingen kallar *begreppslig betänksamhet*.

Jag vill efterföljande först summera vad detta 'det' är utifrån den presentation / definition som avhandlingens första del ger, och som jag redan tidigare i denna tredje del varit inne på. Jag komplementerar denna summering med ett konkret exempel som dels visar vad avhandlingen menar med begreppslig betänksamhet och dels tydligare visar hur konceptet är tänkt att fungera. Därefter vill jag explicit identifiera detta 'det' i var och en av artiklarna som utgör avhandlingens andra del.

Med det ovan uttryckta summera, menar jag snarare lyfta fram tre aspekter som är betydelsesfulla för att förstå vad som avses med begreppslig betänksamhet. Dessa tre är 1) ett språkfilosofiskt perspektiv; 2) begreppets betydelse; och 3) artikulerad moralitet. Den språkfilosofi som Wittgenstein och härmed avhandlingen har som en form av grundläggande åsikt eller premiss består av dels en anti-teoretisk och anti-metafysisk förståelse av språket, och dels en idé om att filosofi först och främst handlar om att arbeta med bruk och missbruk av språket.

Denna språkfilosofiska position leder avhandlingen mot begreppslig betänksamhet genom att den fokuserar avhandlingens målsättning på de möjligheter och begränsningar som visar sig genom de språkliga uttryck och språkhandlingar som s.a.s. utspelar sig. För att precisera vad som är väsentligt i språkbruket, det kunde vara utsagorna, grammatiken, symbolismen etc., arbetar avhandlingen med

utgångspunkt i begrepp. Den filosofiska studie av språkbruket visar sig således som en studie i artikulation av begrepp. Att begrepp framträder som väsentliga är för att begreppen uttrycker just den dubbla / tvetydiga natur genom vilken vi epistemisk begriper och beskriver (definerar och identifierar) det vi i vårt språkbruk riktar oss mot såväl som rättar oss efter. Det är m.a.o. genom de i situationen artikulerade begreppen som vi meningsfullt visar på de möjligheter och begränsningar vi erfar, önskar och / eller skapar.

Med dessa två första grundläggande aspekter av begreppslig betänksamhet vet vi någonlunda *vad* vi skall göra och *varför* vi skall göra det. Det som den sista aspekten visar oss är *vilka* begrepp vi skall vara uppmärksamma på. Det är nämligen en fråga om de begrepp som är värdefulla för oss, dvs. begrepp som vi knyter oss till, som vi försöker att hålla fast i, som på olika sätt konstituerar ett meningsfullt handlingsutrymme för oss. Denna s.a.s. klunga (fel ordval) av begrepp har i avhandlingen associerats till eller översatts med avhandlingens idé om moralitet. Som sådan är moraliteten bunden till en individ men samtidig uttryckt i en intersubjektiv språkgemenskap med allt vad det innebär i förhållande till bl.a. grammatik och semantik. Moraliteten är samtidigt, via sin begreppsliga artikulation, i en kontinuerlig process med det som berör individen och det som berörs av individen och därigenom i en växelverkan mellan bestående och föränderliga drag.

Avhandlingens begreppslig betänksamhet, här preciserat som en form av filosofiskt bearbetad, begreppsligt artikulerad, kontextuell moralitet, hämtar sin tydligaste inspiration hos den sene Wittgenstein. Men jag har i del ett av avhandlingen försökt att visa hur tankegången är besläktad med en hos Wittgenstein genomgående tematik och ett återkommande filosofiskt och moralfilosofiskt grubbleri.

Jag vill nu försöka att visa tanken med konceptet via ett exempel, och varför inte ett inom den tillämpade etiken klassiskt sådant, nämligen abortfrågan. Abort är en handlingsmöjlighet som är kontroversiell först och främst av moraliska orsaker, dvs. handlingen uppfattas som moraliskt problematisk då både företalare och fördömare förefaller att med likartad moralisk auktoritet hävda sin rätt. Ofta råder det ingen form för etablerad konsensus omkring att förkasta eller berättiga handlingen, även om det samtidigt kan förekomma en juridiskt vedertagen position.⁹³ Då abort, utöver det individuella och s.a.s. mänskliga perspektivet, också handlar om medicinska

⁹³ Detta är en sanning med modifikation, då det är samhällen som i mindre respektive större grad kan åberopa ett visst samförstånd och gemensam åsikt om abort. I skandinaviska länder är frågan t.ex. inte lika moraliskt kontroversiell som den är på andra håll i världen.

kompetenser och resurser, såväl som att möjligheten för abort påverkar olika sociala institutioner, juridiska implikationer och kulturella traditioner, så framstår hela frågan som en passande problematik för den tillämpade etiken.

Frågan kan analyseras och bearbetas inom den tillämpade etiken på många olika sätt. Man kan slåss om saken, man kan undersöka argumentens kraft och validitet, man kan fokusera på de involverades upplevelser, man kan förklara saken ur ett historiskt eller ett sociologiskt perspektiv, man kan anamma en principiell eller axiomatisk ståndpunkt som t.ex. en bestämd princip eller en nyttokalkyl, osv.. Utan att påstå för mycket är tendensen inom den filosofiskt orienterade och förankrade tillämpade etiken den att antingen utgå från det diskursetiska perspektivet om argumentets betydelse och fokusera sin analys och värdering på de olika argumentens utformning, samt styrka och svagheter. Eller så härleder man sin analys och konklusion ur ett överordnat ställningstagande i form av att tillsluta sig en bestämd princip eller en bestämd etisk teori.

Genom avhandlingen har jag utarbetat det alternativa konceptet begreppslig betänksamhet. Med det avses ett lite anorlunda sätt att behandla frågan om abort. Låt mig som illustration kort nämna ett par aspekter av den process / det perspektiv som avhandlingen arbetar med. Först och främst så skall man beskriva fenomenet. Det betyder kort sagt att man strävar efter att redogöra för vad frågan handlar om och hur den ter sig. I redogörelsen använder man sig av flera olika begrepp. Dessa begrepp blir nu fokus för nästa steg i reflektionen.

Nu kan man börja analysera vilka begrepp som är väsentliga eller distinkta, vilka som är kontroversiella eller tvetydiga, vilka man känner sig trygg med och vilka man undviker, osv.. T.ex. vilka ord omger eller associeras med ordet abort, är det t.ex. inte abort men *fri* abort som skapar spänningar? förekommer ord som bl.a. mamma, smärta, önskemål, risk? är det oftare kvinnans eller fostrets perspektiv som benämns? använder man sig av teoretiska eller praktiska, allmänna eller personliga ord? Via denna begreppsliga orientering framträder redogörelsen långsamt i ett mer och mer klart och illustrativt ljus som reflekterar det sätt på vilket man uppfattar och därigenom förhåller sig till abort, i form av att visa vad man lägger vikt på, vad man framhäver, vad man tar för givet, vad man s.a.s. ser.

Nästa steg är att ge betänksamheten ytterligare plats. Det betyder att man t.ex. kan gå tillbaka till sin redogörelse och revidera i den, pröva andra beskrivningar och möjligheter, kort sagt artikulera abort frågan med andra begrepp än sina egna eller de man omedelbart grep efter. Denna process kan

givetvis göras tillsammans med andra och kan beskrivas som att inte blott redogöra för vad man s.a.s ser men också för vad man s.a.s inte såg. Nu kan man börja fråga sig hur man reagerar på dessa nya, alternativa redogörelser? Vilka begrepp är man villig att ändra på? Och vilka vill man inte ge upp? Vilka kan man enas om? Och vilka kämpar man om?

Genom denna process kan man också börja knyta sina begrepp till andra begrepp, som inte har varit en del av den ursprungliga redogörelsen. Därmed ges man en möjlighet för att abstrahera från den konkreta redogörelsen, dock fortsatt förankrad i den egna erfarenheten, som berör andra meningssammanhang än de man omedelbart har förknippat med abort. Detta är ett sätt att försöka blottlägga de begreppsmässiga konsekvenserna av de begrepp man använder, och återigen är det tal om att pröva vilka begrepp man föredrar och vilka man förkastar, på jakt efter vilken redogörelse, vilken artikulation som förefaller mest meningsfull. I förhållande till frågan om abort är det kanske intressant att se hur man förhåller sig till begrepp och betydelsesammanhang som t.ex. mord och ekonomiska utgifter, eller autonomi och solidaritet.

Jag har nu kortfattat beskrivet hur avhandlingen förstår och beskriver konceptet begreppslig betänksamhet.⁹⁴ I artiklarna visar sig denna förståelse i handling, nämligen i form av konkreta analyser inom den tillämpade etiken.

I artiklen "On Moral Responsibility in the context of scientific affairs" fokuserar jag på begreppet ansvar. Begreppet ansvar blir ofta använt inom olika bioetiska, medicinska etiska och vetenskapsetiska diskurser, och spelar en central roll i vad man kan kalla en vetenskaplig professionsetik. Artiklen beskriver olika filosofer och etikers artikulation och användning av begreppet i syfte att skapa en illustration av vad ansvarsbegreppet inkluderar och innebär i förhållande till den vetenskapliga professionen. Meningen med denna illustration är för det första att visa hur ett så pass väsentligt och därmed förmodat stabilt begrepp kan och bör begripas med viss

⁹⁴ Som exemplet visar har avhandlingens koncept en hel del likheter med andra filosofiska metoder inom den tillämpade etiken, t.ex. en fenomenologisk metod. Störst är dock släktskapet med en diskursetisk position. Den begreppsliga betänksamheten kan uppfattas som ett komplement till diskursetiken, men jag menar samtidigt att avhandlingens koncept avviker på en del väsentliga punkter. Först och främst i form av att, via att betona begrepp och via Wittgenstein, s.a.s. göra 'diskursen' mer 'personligt' engagerad och erfarenhetsbaserad, samt genom att avhandlingens koncept tar avstamp i beskrivningar och inte i argument. På sätt och vis kan man säga att begreppslig betänksamhet är en process som kan leda till / utveckla redogörelser som kan betona argumentens kraft och analytiska modeller (i stil med Habermas sätt att fördela det praktiska förnuftets applikation mellan olika områden), men som samtidigt erkänner att en sådan abstraktion eller analytisk utveckling inte nödvändigtvis är universellt giltig och därmed inte alltid den mest lämpliga utformningen av eller för en tillämpad etik.

form för flexibilitet. Intentionen är också att påvisa behovet för att, om ett begrepp som ansvar skall vara meningsfullt, måste filosoferna och etikerna kontinuerligt s.a.s. *prata med* och inte *prata till* professionens (i detta tillfälle vetenskapens) utövare.

Även nästa artikel, “On Moral Categories in the Stem Cell Debate”, är begreppsorienterad. Där jag i den förra artiklen valde att beskriva ett etablerat och erkänt väsentligt och därmed värdefullt begrepp, tittar jag i denna artikel på hur vissa begrepp framträder som väsentliga, just för att de konstituerar debattens olika positioner och det debatten handlar om. Debatten i detta sammanhang är den bioetiska diskussionen som till stor del utspelade sig i början av 2000-talet och handlade om bruket av stamceller i bioteknologisk och medicinsk forskning. I artiklen försöker jag visa hur begrepp som är gemensamma för en bestämd diskurs ändock kan skilja sig åt var det gäller betydelsen av och meningen i det aktuella begreppsbruket. Dessa begrepp uppträder som vedertagna men samtidigt rörliga brickor i beskrivningen av det gällande språkspel. På så sätt utgör de en form av nyckel som kan dyrka upp en annars fastlåst debatt. Samtidigt ingår de i en beskrivning, som illustrativt avslöjar vad olika positioner uppfattar som meningsfullt och värdefullt.

I de två sista artiklarna byter jag fokus från det begreppsliga perspektivet till själva betänksamheten. Båda artiklarna riktar sig mot det universitetspedagogiska området och hur man inom detta fält försöker att arbeta med en form av tillämpat etiskt perspektiv. Detta framträder oftast som en intention om att styrka de studerandes förmåga att reflektera över moraliska problem som på olika sätt uppstår i relation till deras vetenskapliga disciplin och kommande profession.

I den första, “On rational demand – a sensible answer to the request for ethical awareness within the Aalborg-model”, blandar jag mig i den akademiska debatten och utvecklingen av PBL (*problem based learning*). Här försöker jag visa, genom olika beskrivningar, att den pedagogiska modellen har ett implicit krav om en form av tillämpat etiskt ställningstagande eller moraliskt medvetande. Därefter expliciterar jag detta krav som en strävan efter en bestämd form av moralitet. Denna i sin tur visar sig tillgänglig genom en begreppslig betänksamhet, som kan utspelas i de frågor och svar som den studerande ställer, och genom de samtal som den studerande för med sin handledare.

I artiklen “On teaching applied ethics – a controversy between theory and application”, vänder jag blicken mot undervisning. Det specifika problem som artiklen behandlar är etiska teoriers roll i kurser i tillämpad etik. Kort sagt, om man bör eller inte bör undervisa i etisk teori när man håller en kurs i tillämpad etik för t.ex. medicinstuderande. Jag refererar en illustrativ debatt om ämnet, som

ger anledning till att reflektera över inte bara sakfrågan men också över själva intentionen med dessa kurser. Här igenom växer de väsentliga begreppen fram, såsom t.ex. moraliskt problem och moralisk reflektion, och visar vad i och genom dessa begrepp som vi anser värdefullt. Artikeln framhäver det kontextuella värdet, t.ex. i form av undervisaren själv, som en inte oväsentlig aspekt i denna tematik. Huvudpoängen är att visa hur debatten, som till stor del handlar om teori eller casebaserad undervisning, inte behöver finna en antingen-eller lösning. Istället kan en begreppslig orientering skapa en harmoni mellan teori och caseproblematik. En lösning som också genom den begreppsliga betänksamheten svarar till kursernas målsättning om att utveckla de studerandes moralitet i en reflekterande och omtänksam riktning.

Bidrag

Avhandlingen bidrar positivt till sitt forskningsfält på tre fronter.

Den ger ett reflekterat och argumenterat bud på ett filosofiskt förankrat svar på frågan om vad tillämpad etik kan vara. Detta i form av det i avhandlingen utvecklade konceptet begreppslig betänksamhet.

Avhandlingen deltar i fyra konkreta diskurser / debatter inom den tillämpade etiken. Här omsätter den sitt koncept i analyser och argument som visar konceptets möjligheter att aktivt fungera som ett förnuftigt perspektiv i den tillämpade etiken.

Utöver dessa kärnområden bidrar avhandlingen till Wittgensteinforskningen. Den är solitt förankrad i den av Wittgenstein inspirerade filosofin och ger en kvalificerad tolkning av dennes filosofi utifrån ett moralfilosofiskt sammanhang.

Slutsats

Begreppslig betänksamhet, författat inom ramarna för en av Wittgenstein inspirerad filosofi, kan adekvat beskrivas som ett filosofiskt bidrag till hur vi kan tänka om och hur vi kan tänka inom den tillämpade etiken.

